

Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences

Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi

Official journal of Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences

Volume 3 • Issue 1 • March 2022

Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences

Editors/ Editörler

Cavit Yeşilyurt

Department of Econometrics, Atatürk University, Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Erzurum, Türkiye

Hüseyin Yılmaz

Department of Business Administration, Atatürk University, Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Erzurum, Türkiye

Associate Editors/ Yardımcı Editörler

Esra Karakuş Umar

Department of Social Service, Atatürk University, Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Erzurum, Türkiye

Zeynep Başerler Berber

Department of Social Service, Atatürk University, Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ahmet UZUN

Department of Finance Theory, Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Antalya, Turkey
Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Teorisi Bölümü, Antalya, Türkiye

Fatih Sobacı

Department of Finance Banking and Insurance, Gazi Osman Paşa University, Nıksar Vocational School, Tokat, Turkey
Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Nıksar Meslek Yüksekokulu, Maliye Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Tokat, Türkiye

Editorial Board/ Yayın Kurulu

Abdullah ŞENGÜL

Department of New Turkish Literature Education, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Science Literature, Nevşehir, Turkey
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Ahmet YAYLA

Department of Philosophical, Social and Historical Foundations of Education, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Van, Turkey
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihsel Temelleri Bölümü, Van, Türkiye

Fırat Altınkaynak

Department of Banking and Finance, Atatürk University, Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, Erzurum, Türkiye

Adem POLAT

Department of Turkish Language and Literature, Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, Ankara, Turkey
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Ahmet Zeki ÜNAL

Department of General Sociology and Methodology, Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Bursa, Turkey
Bursa Teknik Üniversitesi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bölümü, Bursa, Türkiye

Gülşah Özdemir Baki

Department of Finance, Atatürk University, Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ahmet AYIK

Department of Education Management, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ali Sinan BİLGİLİ

Department of Social Studies Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Founder
İbrahim KARA

General Manager
Ali ŞAHİN

Publishing Director
Gökhan ÇİMEN

Editor
Hira Gizem FİDAN

Publications Coordinators
Defne DOĞAN

Web Coordinator
Doğan ORUÇ

Finance Coordinator
Osman YALÇIN

Contact

Address: Büyükdere Cad.
105/9 34394
Şişli, İstanbul, Turkey
Phone: +90 212 217 17 00
E-mail: info@avesyayincilik.com

Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences

Ali UTKU

Department of History of Philosophy,
Atatürk University, Faculty of Literature,
Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Aslan GÜLCÜ

Department of Computer and Instructional
Technology Education, Atatürk University,
Faculty of Kazım Karabekir Education ,
Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim
Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri
Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Cavit YEŞİLYURT

Department of Operations, Atatürk
University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Durmuş KILIÇ

Department of Classroom Education,
Atatürk University, Faculty of Kazım
Karabekir Education, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir
Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Esra KARAKUŞ UMAR

Department of Social Service, Atatürk
University, Faculty of Oltu Humanities and
Social Sciences, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal
Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Fatih Coşkun ERTAŞ

Department of Accounting and Finance,
Atatürk University, Faculty of Economics
and Administrative Sciences, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Muhasebe ve Finans Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Fatih SAVAŞAN

Department of Finance, Sakarya University,
Faculty of Political Sciences, Sakarya,
Turkey
*Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler
Fakültesi, Maliye Bölümü, Sakarya, Türkiye*

Fırat ALTINKAYNAK

Department of Banking and Finance,
Atatürk University, Faculty of Oltu
Humanities and Social Sciences, Erzurum,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal
Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Gülşah ÖZDEMİR BAKİ

Department of Finance Theory, Atatürk
University, Faculty of Oltu Humanities and
Social Sciences, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal
Bilimler Fakültesi, Finans Teorisi Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Güven DELİCE

Department of Banking, Sivas Cumhuriyet
University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Sivas, Turkey
*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık Bölümü,
Sivas, Türkiye*

Güven MURAT

Department of Management and Labor
Sociology, Karadeniz Technical University,
Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Trabzon, Turkey
*Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Çalışma
Sosyolojisi Bölümü, Trabzon, Türkiye*

Hakkı AKTAŞ

Department of Organizational Behavior,
İstanbul University, Faculty of Business,
İstanbul, Turkey
*İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Örgütsel Davranış Bölümü, İstanbul, Türkiye*

Hamza Yaşar OCAK

Department of Physics, Kütahya Dumlupınar
University, Faculty of Science Literature,
Kütahya, Turkey
*Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Fizik Bölümü, Kütahya,
Türkiye*

Hasan TUTAR

Department of Public Relations and
Promotion, Bolu Abant İzzet Baysal
University, Faculty of Communication, Bolu,
Turkey
*Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim
Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,
Bolu, Türkiye*

İbrahim SARITAŞ

Department of Radio, Television and
Cinema, Ankara Hacı Bayram Veli
University, Faculty of Communication,
Ankara, Turkey
*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve
Sinema Bölümü, Ankara, Türkiye*

Köksal ALVER

Department of Sociology of Institutions,
İstanbul University, Faculty of Literature,
İstanbul, Turkey
*İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Kurumlar Sosyolojisi Bölümü, İstanbul, Türkiye*

Lokman CERRAH

Department of Social Service, Atatürk
University, Faculty of Oltu Humanities and
Social Sciences, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal
Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Muammer DEMİREL

Department of Social Studies Education,
Bursa Uludağ University, Faculty of
Education, Bursa, Turkey
*Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Bursa,
Türkiye*

Muammer ŞİMŞEK

Department of Economic Policy, Sivas
Cumhuriyet University, Faculty of Economic
and Administrative Sciences, Sivas, Turkey
*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Politikası
Bölümü, Sivas, Türkiye*

Muhsin HALİS

Department of Management and
Organization, Kocaeli University, Faculty
of Economic and Administrative Sciences,
Kocaeli, Turkey
*Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
Kocaeli, Türkiye*

Murat DİLMAÇ

Department of Banking and finance, Atatürk
University, Faculty of Oltu Humanities and
Social Sciences, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal
Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences

M. Fedai ÇAVUŞ

Department of Information Management Systems, Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Osmaniye, Turkey
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bilgi Yönetim Sistemleri Bölümü, Osmaniye, Türkiye

Naci İSPİR

Department of Basic Communication Sciences, Atatürk University, Faculty of Communication, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Temel İletişim Bilimleri Bölümü, Erzurum, Türkiye

N. Hikmet POLAT

Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Ömer BİLEN

Department of Information Systems and Technologies, Atatürk University, Applied Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler, Bilgi Sistemleri ve Teknolojileri Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ömer KARAOĞLU

Department of Economic History, İstanbul University, Faculty of Economy, İstanbul, Turkey
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Rafet BEYAZ

Department of Business, Atatürk University, Faculty of Oltu Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Erzurum, Türkiye

Sema POLATCI

Department of Business Administration, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Tokat, Turkey
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Tokat, Türkiye

Soner TASLAK

Department of Management and Organization, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Muğla, Turkey
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Muğla, Türkiye

Tevfik İŞLEYEN

Department of Mathematics Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Tuba ÖZKAN

Department of Banking and Finance, Atatürk University, Faculty of Oltu Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, Erzurum, Türkiye

Tuncer GÖVDELİ

Department of Finance Theory, Atatürk University, Faculty of Oltu Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Finans Teorisi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Tuncay CEYLAN

Department of Social Studies Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Yasin SOYLU

Department of Mathematics Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Yusuf AKAN

Department of Economic Theory, Atatürk University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Teorisi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Yahya FİDAN

Department of International Logistics and Transport, İstanbul Ticaret University, Faculty of Business, İstanbul, Turkey
İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, İstanbul, Türkiye

Zekerya AKKUŞ

Department of Social Studies Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Zeynep BAŞERER BERBER

Department of Social Service, Atatürk University, Faculty of Oltu Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Erzurum, Türkiye

Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences

AIMS AND SCOPE

Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences is an international, scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Ataturk University Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences and published two times on March and September. The publication languages of the journal are Turkish and English both.

Oltu Journal of the Faculty of Humanities and Social Sciences aims to contribute to the literature by publishing research articles, reviews, and book reviews on Banking and Insurance, Econometrics, Finance, Public Relations, Economic Thought, Economic History, Communication Management, Finance, Microeconomics, Accounting, Quantitative Decision Methods, Organization, Psychology, Marketing, Advertising, Social Work, Social Politics, Social Psychology, Social and Cultural Anthropology, Sociology, Tourism, International Economics, International Relations, International Trade, Applied Psychology, Production Management, Management Information Systems, Management and Strategy.

The target audience of the journal includes specialists, researchers and professionals who working and interested in the fields of Humanities and Social Sciences.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the International Council of Medical Journal Editors (ICMJE), the World Association of Medical Editors (WAME), the Council of Science Editors (CSE), the Committee on Publication Ethics (COPE), the European Association of Science Editors (EASE), and National Information Standards Organization (NISO). The journal conforms to the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://humanities-ataunipress.org/>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://humanities-ataunipress.org/>.

Editors: Cavit Yeşilyurt, Hüseyin Yılmaz

Address: Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey

E-mail: cavitiesilyurt@atauni.edu.tr; huseyin.yilmaz@atauni.edu.tr

Publisher: AVES

Address: Büyükderece Cad., 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 272 13 50

E-posta: info@cordus.com.tr

Web: www.cordus.com.tr

Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences

AMAÇ VE KAPSAM

Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nin açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda 2 sayı olarak yayınlanmaktadır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisinde, Bankacılık ve Sigortacılık, Ekonometri, Finans, Halkla İlişkiler, İktisadi Düşünce, İktisat Tarihi, İletişim Yönetimi, Maliye, Mikro İktisat, Muhasebe, Nicel Karar Yöntemleri, Organizasyon, Psikoloji, Pazarlama, Reklamcılık, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Sosyal Psikoloji, Sosyal ve Kültürel Antropoloji, Sosyoloji, Turizm, Uluslararası İktisat, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ticaret, Uygulamalı Psikoloji, Üretim Yönetimi, Yönetim Bilişim Sistemleri, Yönetim ve Strateji alanlarına yönelik makaleler, araştırma, derleme makale ve kitap incelemeleri türündeki makalelerle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Derginin hedef kitlesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler alanlarında çalışan uzmanlar, araştırmacılar ve profesyonellerdir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE), World Association of Medical Editors (WAME), Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama ([doaj.org/bestpractice](https://doi.org/bestpractice)) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Derginin tüm masrafları Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi tarafından karşılanmaktadır. Makale değerlendirme ve yayın işlemleri için yazarlardan ücret talep edilmemektedir. Tüm makaleler <https://humanities-ataunipress.org/> sayfasındaki online makale değerlendirme sistemi kullanılarak dergiye gönderilmektedir. Derginin yazım kurallarına, gerekli formlara ve dergiyle ilgili diğer bilgilere web sayfasından erişilebilir.

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen bilgi, fikir ve görüşler, Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bilgi ve görüşlerini yansıtır. Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı, bu gibi yazarlara ait bilgi ve görüşler için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://humanities-ataunipress.org/> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Derginin içeriği, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://humanities-ataunipress.org/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Editörler: Cavit Yeşilyurt, Hüseyin Yılmaz

Adres: Oltu Faculty of Humanities and Social Sciences, Erzurum, Turkey

E-posta: cavityesilyurt@atauni.edu.tr; huseyin.yilmaz@atauni.edu.tr

Yayıncı: AVES

Adres: Büyükderece Cad., 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Telefon: +90 212 272 13 50

E-posta: info@cordus.com.tr

Web: www.cordus.com.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1** Bir tarafta pandemi, diğer tarafta savaş: Tarihi ve siyasi yönleri ile “2020 Dağlık Karabağ Savaşı”
Historical and political aspects “2020 Nagorno-Karabakh of War”: pandemy on one side, war on the other side
Erden KİŞİ
- 9** Enerji tüketimi, karbon emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel nedensellik testinden kanıtlar
The connection between energy consumption, carbon emission and economic growth: Evidence from panel causality testing
Ayşegül HAN, Seyma ŞAHİN KUTLU, Ceren PEHLİVAN
- 15** Para ve maliye politikalarının göreceli etkinliği: Türkiye örneği
The relative effectiveness of monetary and fiscal policies: The case of Turkey
Sefa ÖZBEK, Burak UĞUR
- 21** Havayolu taşımacılığı sektöründe insan kaynakları iletişimine yönelik nitel bir çalışma
A qualitative study on human resources communication in the air transport industry
Hale Nur GÜLER
- 27** Kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihlerinde etkili olan faktörler üzerine bir çalışma
A study on the factors affecting the food preferences of cat and dog owners
Ahmet ÜNAL
- 37** Merkez Bankası rezervleri ile ekonomik aktivite ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi
Analysis of the causal relationships between Central Bank reserves, economic activity, and inflation
Önder BÜBERKÖKÜ
- 46** Finansal iyi oluş düzeyine demografik faktörlerin etkisi: Üniversite personeli üzerine bir uygulama
The effect of demographic factors on the level of financial well-being: An application on university staff
Hüseyin Başar ÖNEM
- 52** Öğrencilerin genel piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyelerinin arbitraj davranışına etkisi: Logit modeli
The effect of students' awareness levels on general market behaviors on arbitrage behavior: The logit model
Hakan TUNÇ, Hidayet GÜNEŞ

Bir tarafta pandemi, diğer tarafta savaş: Tarihi ve siyasi yönleri ile “2020 Dağlık Karabağ Savaşı”

Historical and political aspects “2020 Nagorno-Karabakh of War”: pandemic on one side, war on the other side

Erden Kişi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bölümü, Van, Türkiye

öz

21.yüzyıl her yönü ile dünya insanlığı için ve devletler için yeni sorumluluklar ve yeni sorunlar getirmeye devam etmektedir. Kısa süre önce başlayan covid-19 salgını tüm dünya toplumlarını derinden etkilemiştir. Ekonomik sorunlara, sağlık kurumlarının ve insanlığın olumsuz etkilenmesine, siyasi iktidarların değişmesine hatta dünya haritasının yeniden şekillenmesine sebep olan bir süreç olarak, pandemi sürecini değerlendirmemiz mümkündür. Tüm dünya ülkeleri var güçleri ile salgınla mücadele etmeye çalışırken dünyanın çeşitli bölgelerinde çatışmalar sürmeye devam etmektedir. Özellikle tarihi sorunlu bir bölge olarak Dağlık Karabağ bölgesindeki Azerbaycan-Ermenistan çatışması, bu sürecin içerisinde en çok öne çıkan konu olmuştur. Uzun bir dönem küresel güçler tarafından Dağlık Karabağ bölgesi için ortaya konan tutum, Ermenistan'ın tezlerini destekler bir nitelikte olmuştur. Pandemi süreciyle geline nokta ise küresel güçlerin tüm ilgi ve imkanlarını salgınla mücadelede harcamaları nedeniyle Ermenistan sahada tek başına kalmıştır. Bu sebepten ötürü Azerbaycan'ın ezici üstünlüğü ile ilerleyen süreç sonrasında Dağlık Karabağ bölgesindeki sınırlar, Azerbaycan'ın lehine değişmiştir. Bu çalışmada, Pandemi süreci içerisinde küresel sistemin nasıl evrildiği, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının bu süreç içerisinde nasıl gelişim gösterdiği ve küresel sistemin, yeni düzene yaklaşımı analiz edilecektir. Son noktada Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanan Dağlık Karabağ çatışmasının ilerleyen dönemde yeniden dünya gündemine gelip gelmeyeceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan-Ermenistan Savaşı, Dağlık Karabağ Sorunu, pandemi süreci, Azerbaycan-Ermenistan Sorunları

ABSTRACT

In every aspect, the 21st century continues to bring new responsibilities and issues for the humanity and states. The latest Covid-19 pandemic has had a major impact on all world societies. It is possible to assess the pandemic as a process that causes economic challenges, harms health systems and humanity, causes political power shifts, and even reshapes the world map. While every country in the world is doing everything, it can to fight the pandemic, conflicts continue to erupt in different parts of the globe. The conflict between Azerbaijan and Armenia in Nagorno-Karabakh, a historically troubled region, has been the most prominent issue in this phase. For a long time, the global power's stance toward the Karabakh region backed Armenia's claims. Since the global powers have expended all of their interests and resources to fight the pandemic, Armenia has remained alone on the field to this point. For this reason, after a phase that proceeded with the overwhelming dominance of the Azerbaijanis, the boundaries in the Nagorno-Karabakh region have shifted in favor of the Azerbaijanis. In this study, the evolution of the global system within the pandemic process, how the Azerbaijani-Armenian conflict evolved in this process and the approach of the global system to the new order will be analyzed. Lastly, it will be discussed whether Nagorno-Karabakh conflict, which ended with the Azerbaijanis' victory, will add to the world's agenda again in the future.

Keywords: Azerbaijan-Armenia War, Nagorno-Karabakh Issue, pandemic process, Azerbaijani-Armenian Issues

Geliş Tarihi/Received: 05.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 11.10.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Erden Kişi

E-posta: erdenkisi@yyu.edu.tr

Cite this article: Kişi, E. (2022). Historical and political aspects “2020 Nagorno-Karabakh of War”: pandemic on one side, war on the other side. *Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 1-8

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

“Dağlık Karabağ Sorunu” ifadesi günümüzde, dünyanın en ihtilafli bölgelerinden olan Kafkasya coğrafyasında, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki tarihi ihtilafı ifade etmek için kullanılmaktadır (Söker, 2017). Sorunun tarihi bir hayli eski dönemlere gitmesi ile birlikte çatışmaların oluşumunda Sovyet etkisinin oldukça önemli bir payı bulunmaktadır. Küresel bir güç olmanın getirisi olarak Sovyetlerin, nüfus alanı altında olan birçok bölge için bölge hakları arasında çatışma yaratacak eylemlerde bulunduğu, siyasi tarih açısından önemli bir realitedir.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ bölgesi, 1920'de iki ülke arasındaki bölgenin Ermenistan'a bağlanmasını isteyen Ermeniler ile bu durumu kabul etmeyen Azerbaycan arasında ciddi anlamda siyasi ve askeri bir ihtilaf doğurmuştur (Ekici, 2017). Kültürel ve demografik olarak bölgenin Azerbaycan ile yakın bir bağı bulunması nedeniyle Azerilerin, bu bölgeye karşı ciddi bir hassasiyeti bu-

lunmaktadır. Küresel güçler tarafından Ermenistan'ın tezlerinin desteklenmesi ve Azerbaycan'ın tezlerinin görmezden gelinmesi, sorunun çözümsüz kalmasına neden olan en önemli faktör olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Ermeni Diasporasının Batılı güçler üzerinde ortaya koyduğu lobi faaliyetleri nedeniyle Azerbaycan halkı bu sorunda oldukça yalnız kalmıştır.

Tarihi olarak, 18. yüzyılda Çarlık Rusya'sının Ermenileri Dağlık Karabağ'a iskân ettirerek bölgeye siyasi olarak yerleşme politikasının sonucunda var olan ihtilaf, birçok mücadeleye rağmen hala sorumlu bir şekilde sürmektedir (Erbaş, 2020). Sovyetlerin yürüttüğü bir iskân politikasının sonucu olarak Dağlık Karabağ Sorunu, tüm dünyayı ilgilendiren bir boyuta ulaşmıştır. Özellikle Batı medeniyetinin Türk dünyasını bir öteki olarak kabul etmesi, sorunu iki ülke sorunu olmaktan çıkarmıştır. Türkiye'nin kardeş ülke Azerbaycan'a her türlü desteği vermesine karşın, Azerbaycan halkı mevcut sorun karşısında Türkiye haricinde hiçbir bölgesel veya küresel güçten destek bulamamıştır. Küçük bir bölge sorunu olarak görülmesine karşın, Dağlık Karabağ Sorunu arka planda bir medeniyetler mücadelesine dönüşmüştür. Bu noktada Ermeni Diasporasının faaliyetleri tüm dünyanın dikkatini bu bölgeye çekerek, Türkiye ve Azerbaycan'ın tezlerini çürütmeye odaklanmıştır.

Sorunun tarihi ve siyasi kökenlerine inilecek olursa, Sovyet liderlerinin etkisi daha kolay anlaşılabilir. Ermeni fikir insanları, Mihail Gorbaçov'un 1985 yılında SSCB'de devlet başkanı olmasının akabinde Gorbaçov'la ilişkilerini geliştirmişlerdir. Bu dönemde uygulanan Glasnost ve Perestroyka politikalarının sağladığı sıcak ortamdan istifade ederek, Dağlık Karabağ'a yönelik Azerbaycan'ı huzursuz edici ciddi istek ve beklentilerde bulunmuşlardır (Eyvazlı, 2017). Tıpkı sözde Ermeni soykırımı meselesinde olduğu gibi Ermenistan tarafı Dağlık Karabağ Sorunu'nda da küresel güçler ile dirsek temasında bulunarak, tarihi gerçekliği saptırıp siyaset masasında farklı bir tarih yazma gayreti gütmüştür. Bilimsel ve tarihi gerçeklerden uzak olan bu yaklaşım, ne yazık ki uzun bir dönem küresel güçler tarafından destek görmüştür.

Peki Dağlık Karabağ bölgesi Ermenistan tarafı için ve küresel güçler için neden bu kadar önemlidir ve neden bu sorun her defasında küresel bir soruna dönüşmektedir? Bu noktada Dağlık Karabağ bölgesinin sahip olduğu stratejik konumu ve bu konunun bölgesel ve küresel güçler için nasıl bir öneme sahip olduğunu bilmekte fayda vardır. Dağlık Karabağ bölgesi, Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmakları ile yakın geçmişimizde Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Göyçe Gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeyle ilintili düzlüklerden oluşan bölgeye verilen isimdir (Yılmaz, 2013). Gerek bölge ülkeleri için gerekse de küresel güçler için oldukça stratejik bir bölge olan Dağlık Karabağ bölgesinin önemi burada yatmaktadır. Rusya'nın ve Batılı güçlerin soruna yaklaşımında kendi çıkarları ekseninde bölgeye yönelik politik hedeflerin varlığı görülmektedir. Özellikle Rusya'nın güneye inebilmesi ve kendi arka bahçesi olarak adlandırdığı bölgelerde politika üretecek kabiliyete ulaşabilmesi için Dağlık Karabağ Sorunu'na ayrı bir önem verdiği bilinmektedir. Batılı güçlerin özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin soruna yaklaşımı ise Rusya'yı kuzeyde sınırlayarak, Ermeni tezlerine destek vermek üzere şekillenmektedir. Ayrıca Kafkasya bölgesinin sahip olduğu hidrokarbon kaynakları, bölgenin küresel güçler tarafından ciddi bir ilgi merkezi haline dönüşmesinin temelindeki ana nedendir.

Dünyada etnik-inançsal çeşitliliklerin ve farklı lisan gruplarına mensup insanların yoğun olarak yaşadığı üç önemli bölge vardır: Bu bölgeler Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya bölgeleridir (Mustafayev, 2013). Bu bölgeler sahip olduğu kültürel farklılıklar nedeniyle

le dönem dönem küresel aktörlerin politik manevra alanlarına dönüşmüşlerdir. Özellikle Kafkasya bölgesi, sahip olduğu bu kültürel zenginlik dolayısı ile uzun bir dönemdir küresel güçlerin ve bölgesel güçlerin kendi çıkarları ekseninde politika ürettiği bir alana dönüşmüştür. Bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar ve kültürel zenginlik, adeta bölge ülkelerinin başına bela olmuş durumdadır.

Bölgenin tarihini incelemeye devam edecek olursak, Dağlık Karabağ bölgesini yerleşke edinen ilk insan kitlelerinin köken olarak karışık bir kitle olan, İskit veya Sakalar olduğu görülmektedir (Mustafayev, 2013). Tarihi ve kültürel doneler ile Dağlık Karabağ bölgesi ile Azerbaycan arasındaki güçlü bağ ortadadır. Lakin uzun bir dönem boyunca bilimsel ve tarihi veriler görmezden gelinerek, Ermenistan'ın bölge üzerindeki tezleri uluslararası kamuoyu tarafından kabul görmüştür. Bu nedenle Azerbaycan'ın bölge üzerindeki haklı mücadelesi, ciddi engellerle karşılaşmıştır.

Çalışma sürecinde, bölge üzerine yazılan tarihi, siyasi, sosyolojik ve ekonomik kaynaklardan istifade edilmiştir. Mevcut kaynakların konu üzerine ortaya koydukları özgün bilgiler analiz edilip, derlenerek çalışmaya eklenmiştir. Özellikle küresel güçlerin Soğuk Savaş sonrasında Dağlık Karabağ bölgesine yönelik oluşturmaya çalıştıkları politikaları analiz eden kaynaklardan istifade edilmiştir. Pandemi gölgesinde "2020 Dağlık Karabağ Savaşı" sonucunda bölge üzerinde yaşanan siyasi ve sosyolojik değişimler anlaşılmasına çalışılmış ve çalışmada nihai noktaya ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, Dağlık Karabağ bölgesinin tarihi ve siyasi yapısına değinilerek, sorunun siyasal ve kültürel boyutları analiz edilecektir. Daha sonrasında küresel güçlerin soruna yaklaşımına değinilerek, pandemi süreci ile beraber sorunun nasıl bir boyuta ulaştığı tespit edilecektir. Son noktada ise Azerbaycan'ın zaferi ile belli bir noktaya gelen sorunun, kalıcı bir çözüme ulaşır ulaşmayacağı tartışılacaktır. Yapılan analizlerin sonunda pandemi sürecinin sona ermesi ile birlikte küresel ve bölgesel güçlerin soruna nasıl yaklaşacağı teması anlaşılmasına çalışılacaktır. Azerbaycan'ın elde ettiği kazanımları sürdürebilmesi için neler yapması gerektiği konusunda önerilerde bulunulacaktır.

Siyasi ve Tarihi Yönleri ile "Dağlık Karabağ Sorunu"

Dağlık Karabağ coğrafyası (Azeri Türkçesi'nde "Kara Bahçe" diye anılmaktadır), Azerbaycan'ın en kadim coğrafyalarından biridir. Küçük Kafkas Dağları, Kür ve Aras ırmaklarının tam ortasında yer almaktadır (Paşayeva ve ark., 2013). Tarihinde yaşanan itilaflardan dolayı Dağlık Karabağ coğrafyası, Kafkasya bölgesinin en sorumlu bölgesi olarak bilinmektedir. Bölge üzerinde cereyan eden son çatışma, Azerbaycan üstün başarısı ile sonuçlanmıştır. Ermeni kuvvetlerinin Azeri güçlerine cevap verememesi nedeniyle Azerbaycan halkı bir zafere ulaşmıştır. Ermenistan tarafının birçok provokatif eyleme girişerek küresel aktörleri soruna müdahale etmeye çalışan eylemleri, karşılık bulmamıştır. Özellikle pandemi sürecinin getirmiş olduğu zorunluluklar nedeniyle, küresel güçler bölge üzerindeki çatışmaya çok fazla müdahil olamamışlardır.

Dağlık Karabağ'ın her iki halk için kültürel ve sembolik anlamı büyüktür. Ermeniler için Karabağ, Hıristiyan medeniyetlerinin son ileri karakolu ve Doğu Türk dünyası başlamadan önce Ermeni prensleri ve piskoposlarının tarihi bir cennetidir (Waal, 2003). Azeriler için ise bölgenin kültürel, sosyolojik ve demografik nedenlerle Azerbaycan'a ait olduğu ifade edilmektedir.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki modern "Karabağ Anlaşmazlığı"nın başlangıcı genellikle Şubat 1988'dir. Ancak bölgede çok az kaydedilen ilk şiddet, bundan birkaç ay önce Ermenistan ve Azerbaycan'ın başka yerlerinde meydana gelmiştir (Waal, 2003).

Bu tarih her iki devlet için oldukça önemlidir. Soğuk Savaş'ın son dönemlerine denk gelen ve SSCB'nin yıkılması ile dünya haritasının önemli oranda değiştiği bu tarih, Dağlık Karabağ bölgesi üzerindeki çatışmalarında oldukça farklı bir boyuta ulaştığı bir dönemi simgelemektedir. Bu tarih sonrasında bölge üzerindeki çatışmaların, iki bağımsız ülke arasında cereyan ettiği görülmüştür. Lakin Dağlık Karabağ bölgesi, Batılı ve Doğulu küresel güçlerin her daim üzerinde etki gösterdiği bir çatışma alanına dönüşmüştür.

Soruna müdahil olan Batılı güçler içerisinde en önde gelen küresel gücün ABD olduğu bilinmektedir. ABD hoşuna gitse de gitmese de sorunun içinde bulunmuştur. Çoğunlukla Kaliforniya ve Massachusetts'te yaşayan bir milyon kadar Ermeni asıllı Amerikan vatandaşı, dünyanın en çok sesini duyuran etnik topluluklarından biridir. Ermeni Lobisi ise Kongre'deki en güçlü lobilerden biridir (Waal, 2003). Mevcut şartlar nedeni ile ABD, her daim soruna müdahil olma durumunda kalmıştır. 2000'li yıllar sonrasında ise Rusya'nın Kafkasya'daki etkisini sınırlamak amacı ile ABD'nin soruna yaklaştığı görülmüştür.

Sorunun küresel boyuta taşınmasında Ermenistan tarafının büyük bir çabasının olduğu gözlenmiştir. Tıpkı sözde soykırım iddialarında olduğu gibi Dağlık Karabağ Sorunu'nda da Ermenistan tarafının uluslararası alanda büyük bir propaganda yaptığı görülmüştür. 2 Nisan 2016'nın erken saatlerinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan Washington'daki nükleer güvenlik zirvesinden dönerken, Dağlık Karabağ'da iki devlet arasında tartışma çıkmıştır (Broers, 2019). Tüm uluslararası aktiviteleri fırsat bilen Ermenistan tarafı, sahada elde edemeyeceğini bildiği başarıyı masada elde etmeye çalışmıştır.

Hem belirsiz hem de tehlikeli bir coğrafya olarak, Filistin ve Korsika'dan daha küçük bir bölge olan Dağlık Karabağ'ın kontrolü için Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma, otuz yıldan fazla bir süredir Avrupa'nın en doğusunda sürmeye devam etmektedir. Bu çatışma, Sovyetler eliyle Avrasya'da alevlenen, daha sonrasında Sovyetler Birliği'ni de geride bırakan, 1990'larda ise Rus-Batı yakınlaşmasının arka planında konumlanan ve yeni süreçte ise Rus ve Batı çatışmalarının farklı bir örneğidir (Broers, 2019). Bu nedenle bölge üzerinde yaşanan çatışmayı sadece iki bölge ülkesinin mücadelesi olarak nitelendirmek eksik bir tanım olmaktadır. Esasında bölge üzerinde yaşanan sorunun temelinde bir Batı ve Doğu medeniyeti mücadelesi bilinci yatmaktadır.

Bugün Ermenistan ve Azerbaycan rekabetini anlamak, 1988-1994 yılları arasında Ermenilerin ve Azerilerin yaşadığı toplumlara saran çatışmanın analiz edilmesi ile mümkündür. Bu dönemdeki Ermenistan-Azerbaycan çatışması hem gereğinden fazla belirgin hem de yeterince belgelenmemiş olduğundan, kolay bir iş değildir (Broers, 2019). Sorunun bu kadar muğlak bir boyuta ulaşmasında küresel güçlerin önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Dağlık Karabağ, yedi Azerbaycan vilayeti ile çevrilidir ve başka hiçbir ülkeyle bitişik değildir. En yakın uluslararası sınırı, yaklaşık 6 mil uzaklıktaki Azerbaycan-Ermenistan sınırır. Lachin koridoru olarak bilinen bir arazi şeridinin karşısında konumlanmıştır (Coyle, 2021). Coğrafik konumu itibarıyla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne olan yakınlığı Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan için tarihi ve teritoryal önemini ortaya koymaktadır. Sadece coğrafi olarak değil kültürel ve demografik verilerle bu durum daha açık bir şekilde anlaşılabilir.

Bilindiği üzere bölgedeki en büyük etnik topluluk Azerilerdir. Dağlık Karabağ'daki ikinci büyük etnik grup da Ermenilerdir. Kafkasya bölgesi ile uzun tarihi bağları olan Dağlık Karabağ'da, Ermeniler,

Azerilere nispeten bölgeye yeni gelenlerdir. Bölgedeki kökenleri 1828 Türkmençay Antlaşması'na kadar gitmektedir. Bu antlaşma, 1826-1828 Rus-İran Savaşı'nı sona erdiren antlaşmadır (Coyle, 2021). Bölge üzerinde Azerilerin varlığı, Ermenilerden daha eski dönemlere uzanmaktadır. Ermenilerin bölgeye yerleşmeleri ise daha sonraki dönemlerde siyasi gelişmeler sonucunda şekillenmiş bir olgudur. Bu noktada özellikle Çarlık Rusyası'nın bölge halkları üzerindeki belirleyici rolünün ayrı bir yeri bulunmaktadır. Savaş ve diplomasi argümanlarını başarılı bir şekilde yürüten Çarlık Rusyası, iskân politikaları ile gayelerini sağlamlaştırmıştır. Dağlık Karabağ Sorunu'nun temelinde tarihi Rus siyasetinin büyük bir etkisinin olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

1834'te Çarlık Rusyası bölgedeki nüfusun yalnızca %20'si Ermeni olmasına rağmen, Ermeni bölgesini kuran bir imparatorluk kararı çıkarmıştır. Aynı dönemde Karabağ'da Rus nüfus sayımına göre 19.000 Ermeni ve 35.000 Müslüman Azeri vardır (Coyle, 2021). Bölgenin gerçeklerinden uzak bir şekilde sadece siyasi hedeflerle oluşturulan haritalar, bölge üzerindeki çatışmalarında fitillenmesine neden olmuştur. Bu sebeple dünya tarihinde son 30 yıldır bir çatışma bölgesi olarak gördüğümüz Dağlık Karabağ bölgesinde var olan sorunun temellerinin, oldukça eski dönemlere gittiği gözler önündedir.

Tıpkı Azerbaycan gibi Ermenistan da uzun bir dönem yabancı imparatorlukların etkisi altında kalmış bir ülkedir. Doğu ve Batı'nın kesişme noktasında bulunan Ermenistan'ın uzun tarihi boyunca kontrolü, çevre imparatorluklar tarafından vazgeçilmez olarak kabul edilmiştir. Yüzyıllar süren işgal ve savaş, nihayetinde 11.yüzyılda Ermeni bağımsızlığının kaybedilmesi ile yabancı egemenliğinin ve büyük ölçekli yerleşimlerin başlamasıyla sonuçlanmıştır (Sunny, 1996). Tarihinin büyük bir bölümün bağımsız bir devlet olmaktan uzak bir şekilde devam ettiren Ermeniler, siyasi ve kültürel olarak da büyük sorunlarla karşılaşmışlardır. Özellikle yakın tarihte Sovyet egemenliği altında yaşamaları siyasi sorunları oldukça artırmıştır. Bu temelde Dağlık Karabağ Sorunu'nun özünde, tarihi olarak iki eski komşu millet olan Azeriler ve Ermenilerin yaşadığı çatışmada, Rus siyasetinin etkisini görebilmemiz mümkündür.

Tarih boyunca Rus İmparatorluğu'nun yönetimi karmaşık bir yapıdan oluşmuştur. Karmaşıklık kısmen etnik olarak Rus olmayan farklı bölgelerin birbirine benzememesinden kaynaklanmıştır. Özellikle Kafkasya toprakları sosyal, etnik, dil, kültürel, politik olarak öylesine parçalanmıştı ki, Ruslar 18.yüzyılın sonunda buraya taşındığında, Kafkasya'nın sadece coğrafi noktada bir anlamı vardır (Sunny, 1996). Siyasi ve kültürel olarak Kafkasya'nın yaşadığı parçalanmışlık bugün bölgenin yaşadığı sorunların temelinde yatan başat olgudur. Yakın tarihe dönecek olursa, sadece Azeri ve Ermenilerin değil ayrıca bir diğer bölge halkı olan Gürcülerin de çok ciddi siyasal sorunlar yaşadığı görülmektedir. Kısacası Kafkasya bölgesi, siyasi olarak Sovyetlerin arka bahçesi olması nedeniyle, birçok ağır sorunla karşılaşan bir bölge olarak tarihe geçmiştir.

Gürcüler, Ermeniler ve Azerilerin Rus Çarı'nın egemenliğine girdiği dönemler, uzun milli tarihlerindeki en belirleyici dönüm noktalarından biri olmuştur. Aynı zamanda bu dönem, Müslüman Kafkasyalıların, Müslüman egemen bir dünyadan tecrit edilmelerinin ve Müslüman Kafkasyalıların Hıristiyan Avrupalı bir toplum tarafından egemenliğinin başlangıcını işaret eden bir dönem olmuştur (Sunny, 1996). Mevcut siyasal geçmiş nedeniyle tüm Kafkasya halklarının ağır sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Lakin Azerbaycan'ın sahip olduğu milli ve kültürel kimlik nedeniyle daha zor bir tarih ile karşılaştıkları görülmektedir.

Azeriler ve Ermeniler arasındaki kültürel bağları anlayabilmek adına iki milletin sahip olduğu sanat eserlerinin ve edebi eserlerin önemli bir rolü bulunmaktadır: “Biz, Karabağ Ermenileri ve Azeriler, vallahi, hiçbir farkımız yoktur.” H. Guliev’in “Besame Mucho” veya “Karabağ Tutsakları” adlı oyunundaki bir karaktere ettirdiği bu sözler, Dağlık Karabağ çatışmasına ve onun algısına eşlik eden çelişkilerin çoğunu ifade etmektedir (Voronkov ve ark., 2011). İki milletin sahip olduğu edebi karakterlerin eserlerinde Dağlık Karabağ Sorunu’nun tarihi ve siyasal nedenlerini anlayabilmemiz mümkündür. Her iki toplumun ana karakterini oluşturan edebi eserler, Azeri ve Ermeni çatışmasının altında yatan nedenlerin dış siyasal sebepler olduğunu vurgulamaktadır.

Kültürel olarak edebiyatta Ermeniler ve Azeriler arasındaki sınır her zaman oldukça net çizilmiştir. Fakat sınır ötesi etkileşim, etkileşimin yoğun ve hatta samimi hale geldiği bazı durumlar vardır (Voronkov ve ark., 2011). İki toplumun sahip olduğu kültürel hafıza birbirini öteki gören bir yapıda değil aksine iki komşu millet olarak etkileşim ve beslenme temelinde olan bir hafızadır. Bu birbirini besleyen toplumsal iki hafızanın birbirini düşman kabul eden iki zihniyete dönüşmesinde ki temel nedeni anlamak, mevcut sorunu analiz edebilmenin en önemli yoludur.

Bilindiği üzere ilk Dağlık Karabağ Çatışması, resmi olarak 20 Şubat 1988’de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Bölgesel Konseyi’nin (NKAO) bölgenin Azerbaycan’dan Ermenistan’a devredilmesi talebini oylamasıyla başlamıştır (Voronkov ve ark., 2011). Toplumsal dinamiklerden uzak ve günün hâkim küresel aktörleri tarafından teşvik edilen bu siyasi gelişmeler, sorunun dallanıp budaklanmasındaki ana nedenleri oluşturmaktadır. Kendi sorunlarını çözme-yükte mükte dir olamayan toplumların sorunlarına, küresel güçlerin müdahil olduğu bir uluslararası sistemin gerekleri, Azerbaycan ve Ermenistan’ı bu noktaya getirmiştir.

Daha eski dönemler incelenecek olursa Azerbaycan, 28 Mayıs 1918’de bağımsızlığını ilan ettiğinde, Güney Kafkasya zaten dünya siyasetinin gündeminde olan bir bölgedir. 1. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru, savaşın ülkelerin akaryakıt talebinin artmasıyla birlikte, petrol rekabeti Bakü’yü rakip askeri bloklar için bir cazibe merkezi haline getirmiştir (Hasanli, 2015). Orta Doğu ülkelerinin yaşadığı talihsiz geçmiş, Kafkasya ülkeleri içinde aynı şekilde yazılmıştır. Nihayetinde Kafkasya bölgesindeki sorunların temelinde de Orta Doğu’da olduğu gibi aynı aktörlerin ve politikaların olduğu görülmektedir. Küresel sistemin uzun bir süredir değişmeden varlığını koruyan emperyalist düzeni, bölge ülkelerinin makus talihini belirlemiştir. Sorunun alevlendiği her dönemde Kafkasya bölgesine ait bir sorunun çözüm merkezi için Batılı ülkelerin senatolarının adres gösterilmesi ise sorunun daha da çözümsüz bir hale gelmesinin ana nedenidir.

Esasında Azerbaycan halkı monarşinin devrilmesi ile sonuçlanan Şubat devriminden çok şey beklemiştir. Yüzyılın başından itibaren ulusal harekette ve onun siyasi faaliyetinde aktif rol alan ülkenin aydınları, ayaklanmayı memnuniyetle karşılamışlardır (Hasanli, 2015). Fakat beklenenin aksine iç politikada kazanılan ivme dış politik alana yansımamıştır. Kafkasya bölgesi için küresel sistemin oluşturduğu yapı, Azerbaycan’ın planladığı politikalarla çatışmıştır. Nihai olarak küresel sistemin belirlediği düzen hayata geçmiştir.

Bilindiği üzere Memmed Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan milli fraksiyonu kurulmuştur. Komiserlik tarafından alınacak kararlar önce çeşitli fraksiyonların toplantılarında tartışılmış ve ardından nihai kararlar alınmıştır. Kurucu Meclis kurulana kadar, kendisini geçici bir organ olarak ilan eden hükümet, Güney Kaf-

kasya’nın savaş sonrası toprak bütünlüğünün korunmasını ve iç çatışmaların yönetimini birincil görevi olarak ortaya koymuştur (Hasanli, 2015). Azerilerin oldukça kararlı siyasal adımlarına rağmen mevcut küresel dengeler galip gelmiştir. Gerek iç politika da gerekse de dış politikada belirleyici olan bu küresel dengeler, Azeriler için oldukça sancılı dönemleri beraberinde getirmiştir.

Azeriler gibi Ermeniler de Kafkasya bölgesinde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalan bir halk olmuşlardır. Ermeniler, modern tarihte yaygın olarak sözde ilk soykırım olarak kabul edilen şeyin kurbanı olma konusunda şüpheli bir ayrıcalığa sahiplerdir. Ermenistan, uzun süredir büyük güç entrikaları, etnik çatışmalar ve siyasi kargaşayla şekillenen bir mahalde bulunmuştur (Mirzoyan, 2010). Ermeniler gerek sözde soykırım iddialarında gerekse de Dağlık Karabağ konusunda çeşitli aktörlerin kaskacında kalan bir halk olmuştur. Ermenistan’ın iç ve dış politikasının şekillenmesinde var olan bu kısıtlayıcı unsurlar, Ermenilerin hem başarılı bir dış politika oluşturmalarına hem de bölge ülkeleri ile barış içerisinde yaşamasına engel olan en önemli neden olmuştur.

Tarihi seyir içerisinde Güney Kafkasya’da Rusya’nın 1918 başlarında Osmanlı cephesini terk etmesi ve Osmanlı’nın geri çekilmesiyle ortaya çıkan iktidar boşluğu Gürcüler, Ermeniler ve Azerbaycanlılardan oluşan bağımsız Trans-Kafkasya Federatif Cumhuriyeti tarafından geçici olarak doldurulmuştur (Mirzoyan, 2010). Bölge ülkelerinin kendi gelecekleri adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirdikleri bu süreç, ne yazık ki fazla sürmemiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu sistem içerisinde entegre edilen Kafkas halkları, bu tarihten itibaren Soğuk Savaş’ın sonuna kadar Sovyet Bloku’nun denetimi altında yaşamak durumunda kalmışlardır. Küresel düzen içerisinde süper güçlerin oluşturduğu politikaların istemsizce de olsa bir parçası olmaları, bölge haklarının yaşadığı sorunların da derinleşmesine sebebiyet vermiştir.

Dönemin şartları çerçevesinde “Ermeni Sorunu”nun “Karabağ” biçiminde yeniden doğuşu, özünde barışçıl bir hareket olarak lanse edilmiştir. Ancak, ulusal özelemleri ifade etmek için alan ve araçlar sağlamadan bir sistem açan Gorbaçov reformlarının, içsel çelişkisiyle bu durumun bir arada var olması mümkün olmamıştır (Mirzoyan, 2010). Azerilerin ve Ermenilerin kendi yaklaşımları temelinde sorunun barışçıl bir çözümü bulunabilecek iken Sovyet reformları her iki halkıda sorunun çözümü noktasında farklı noktalara itmiştir.

Bilindiği üzere Sovyet yönetimine karşı Şubat 1921’de Taşnaksutyan’un başını çektiği isyan başarısız olmuştur. Bolşevikler, Nisan ayında Erivan’ı ve iktidarın dizginlerini yeniden ele geçirdikten sonra, Aleksandr Miasnikyan liderliğindeki yeni hükümet sanal bir diktatörlük kurmuştur (Payaslian, 2007). Bu temelde ilerleyen Ermenistan siyasal sistemi hem kendi ülkesinin gelişimi hem de bölge ülkeleri ile olan iletişimde çeşitli sorunlar yaşamıştır.

Daha sonraki süreçte Nikita Kruşçev yönetimindeki yeni liderlik, Stalin’in yönetimi sırasında işlenen vahşetten kendisini ayırmaya çalışmıştır. Ermenistan için reformların ilk işaretleri ve daha rahat bir siyasi ortam için 1954’te, Politbüro’nun ilişkileri onarmak ve Ermeni kültürel faaliyetlerine dayatılan Stalinist uluslararası politikaları ortadan kaldırmak için Moskova’daki önde gelen Ermeni yetkili Anastas Mikoyan’ı Erivan’a göndermesi gündeme gelmiştir (Payaslian, 2007). İlk dönemler Ermeniler için olumlu bir gelişme olarak değerlendirilen bu süreç, ilerleyen dönemlerde daha farklı formlara dönüşmüştür.

Kruşçev’in reformları ulusal özelemlerin ifade edilmesine karşı daha fazla hoşgörüyü teşvik etse bile, bu tür faaliyetler Moskova ve Eri-

van'daki Komünist Parti liderlerinin belirlediği ideolojik sınırlarla sınırlı olmuştur. Ermeni entelektüel topluluğu, her iki başkentte de Ermeni dili, kültürü, dini ve toprakları ile ilgili konuları ulusal gündemde tutmaya çalışmıştır (Payaslian, 2007). Ermenistan'ın kendi geleceği için doğal olarak kabul ettiği bu talepler, dönemin Sovyet liderleri tarafından çokta ciddiye alınmamıştır. Tıpkı Azerilerin yaşadığı gibi Ermeniler de Sovyet etkisi altında yaşamının bedelini oldukça ağır bir şekilde ödemişlerdir. Özellikle Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde çok ciddi bir boyuta ulaşan Dağlık Karabağ Sorunu, 30 yılı aşkın bir süredir Rus siyasetinin etkisi ve yer yer Batılı siyasi aktörlerin müdahaleleri ile dünya gündemini meşgul eden önemli bir çatışma alanına dönüşmüştür.

Pandemi Gölgesinde Yaşanan Son “Dağlık Karabağ Savaşı”

Bilindiği üzere Koronavirüs enfeksiyonu (COVID-19) sadece hastalığa ve ölüme neden olmakla kalmamış, aynı zamanda insan hayatının hemen her alanını etkilemiştir. Birçok uluslararası spor etkinliği, sosyal etkinlik, evlilik ve diğer törenlerin ertelenmesi veya iptal edilmesiyle birlikte, kilitlenen şehirler ve ülkeler ile günlük yaşamların aksamasına ve küresel bir ekonomik krizin tetiklenmesine neden olmuştur (Koley & Dhole, 2020). Post-modern çağda yaşayan dünya insanlığı için oldukça yeni bir süreç olan bu dönem gerek insanların gerekse de devletlerin alışlagelmiş düzenlerini alt üst etmiştir.

Esasında COVID-19, dünyayı vuran ilk salgın değildir. İnsanlık binlerce yıldır bulaşıcı hastalıklar belasıyla karşı karşıyadır. Bir zamanlar dünya çapında önde gelen ölümler bu salgınlardan olmuştur (Koley & Dhole, 2020). Tarihin her döneminde dünya insanlığı ve devletler için önemli değişimleri beraberinde getiren salgınlar, günümüze gelindiğinde küresel dünya sistemi üzerinde daha farklı bir etki oluşturmuştur.

Tüm ülkelerde hükümetlerin çabaları virüsün yayılmasını durdurmada başarısız olmuştur. Şehirler tecrit altına alınmış, insanlara evde kalmaları tavsiye edilmiş, uluslararası sınırlar kapatılmış, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde seyahat yasakları getirilmiş, marketler, okullar, üniversiteler ve alışveriş kompleksleri kapatılmıştır. COVID-19'un yayılmasını durdurmak için karantina ve kendi kendine izolasyon önerilmiştir. (Koley & Dhole, 2020). Tabiri caiz ise her ülke salgın karşısında kendi başına mücadele etmek ve kendi sorunları ile baş başa kalmak durumunda olmuştur.

2019 sona ererken, canlı balık, kümes hayvanları ve kuş satan Çin'deki Wuhan Huanan Deniz Ürünleri Toptancı Pazarı çevresinde kümelenen vakalarla birlikte, açıklanamayan etiyolojik pnömöni salgınından raporlar ortaya çıkmıştır. Vakalar 8 Aralık itibarıyla gözlemlenmiş ve küme ilk olarak 31 Aralık'ta belirlenmiştir (Osler, 2020). Bu tarih sonrasında ise tüm dünya insanlığı ve ülkeler için yeni bir ekonomik, toplumsal ve siyasal düzen baş göstermiştir.

Dünyanın önde gelen bulaşıcı hastalık uzmanlarının çoğuna göre, Çin'den yayılan Wuhan Corona virüsünün dünyayı çevreleyen bir salgına dönüşmesi muhtemel görülmüştür. İki veya daha fazla kıtada yayılan bu salgın, benzeri görülmemiş seyahat kısıtlamaları ve karantina uygulayan ABD de dahil olmak üzere Çin ve diğer ülkelerde pekâlâ küresel sonuçlar doğurmuştur (Osler, 2020). Özellikle ABD, Çin ve Rusya gibi dünya sistemi için önemli olan ülkelerin yaşadığı bu dönüşümün etkisi, dünyanın birçok bölgesinde hissedilmiştir.

Rusya, 2.600 millik sınırının çoğunu Çin ile mühürlemiş ve Moskova ile Pekin arasındaki normal tren dışında ülkenin tüm tren hizmetini durdurmuştur. British Airways gibi birçok havayolu oraya uçmayı bırakmıştır. Diğerleri de hizmetlerini önemli ölçüde

azaltmıştır (Osler, 2020). Her yönü ile dünya insanlığı için ve uluslararası sistem için yeni bir çerçeveye sunan Pandemi süreci küresel güçlerin önceliklerini de değiştirmiştir.

Pandemi ile mücadele için tüm enerji ve finans kaynaklarını seferber eden küresel ve bölgesel güçlerin ajandalarında birtakım değişimler yaşanmıştır. Mevcut arka plan dahilinde yaşanan bu değişimden, genelde Kafkasya bölgesi özelde ise Dağlık Karabağ bölgesi nasibini almıştır. 2020 yılı içerisinde tekrar başlayan Dağlık Karabağ Savaşı eskisine nazaran dünya gündemine pek de fazla gelmemiştir. Pandemi sürecinin gölgesinde kalan bir çatışma olarak “2020 Dağlık Karabağ Savaşı” tarihe geçmiştir.

2020 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar, 12 Temmuz tarihinde başlamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan silahlı güçleri arasındaki askeri çatışmalar olarak tarihe geçmiştir. Çatışmalar ilk önce, Ermenistan'ın Tavuş kentindeki Movses ve Azerbaycan'ın Tovuz Rayonu'nda yer alan Ağdam bölgeleri arasında yaşanmıştır. Tovuz Rayonu'nda etkisi düşen çatışmalar, 27 Eylül 2020 tarihinde Temmuz çatışmalarının gerçekleştiği bölgelerin dışındaki Dağlık Karabağ'da yeniden ortaya çıkmıştır. Daha sonrasında çatışmalar, savaş durumuna varmış ve “2020 Dağlık Karabağ Savaşı” başlamıştır (<https://www.tr.wikipedia.org>). Savaş süreci boyunca Ermenistan tarafının tüm provokatif eylemlerine karşı Azerbaycan metanetini ve dirayetini koruyarak haklı bir galibiyet elde etmiştir. Özellikle Ermenistan tarafının sivil yerleşkeleri vurarak, Azerbaycan'ın da aynı cevabı vermesini bekleyerek, mağdur sıfatı ile dünya kamuoyunun desteğini almaya çalışan eylemlerine karşı, Azerbaycan itidalli davranmıştır. Hem sahada hem de siyaset masasında oldukça doğru bir taktik ile hareket eden Azerbaycan, hak ettiği zafere ulaşmıştır.

Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Soruna Yaklaşımı

“2020 Dağlık Karabağ Savaşı” hem Türk basınında hem Avrupa basınında hem de dünya basınında oldukça fazla yer bulmuştur.

“20 Ekim 2020 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan liderleri Rus TASS haber ajansına verdikleri ve salı günü basına yansıyan mülakatlarında, Dağlık Karabağ'da barış müzakerelerine başlamak için hazır olduklarını açıklamışlardır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan'ın Minsk Grubu tarafından belirlenen temel prensipleri kabul etmesi halinde çatışmayı durdurmaya hazır olduğunu söylemiştir. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ise yapılacak anlaşmanın “teslimiyete değil uzlaşmaya” dayanması gerektiğini söylemiştir. Son çatışmanın Türkiye tarafından teşvik edildiğini savunan Paşinyan, Ankara'nın Rusya'yı Güney Kafkasya'dan çıkarmaya çalıştığını öne sürmüştür” (<https://www.bbc.com>).

Tüm fırsatları değerlendirmeye çalışan Ermenistan tarafı, özellikle Karabağ Sorunu'nda Türkiye ve Rusya'yı karşı karşıya getirmeye çalışan bir siyaset yürütmenin gayretinde olmuştur. Sorunu iki ülke sorunu olarak çözmek yerine, küresel güçleri soruna müdahil etmeye çalışan Paşinyan siyaseti, hedefine ulaşamamıştır. Gerek Türkiye'nin gerekse de Azerbaycan'ın süreç boyunca yürüttüğü rasyonel diplomasi bu durumun temel nedeni olmuştur. Pandemi sürecinde Rusya'nın yaşamış olduğu birçok sorun (ekonomik, sağlık, sınır güvenliği vb.) Rus dış politikasının ajandasını yeniden şekillendirmiştir. Daha önceki dönemlerde Ermenistan, Ruslardan gördüğü desteği bu süreçte görememiştir.

Ayrıca Batı medyası sorunu oldukça derinlemesine işlemiş ve Türkiye'nin bölgedeki konumuna büyük bir dikkat çekmiştir:

“Savaş sürecinde İngiliz basınında, Azerbaycan ve Ermenistan arasında varılan anlaşmaya ilişkin analiz ve haberlerde, Dağlık

Karabağ'daki savaşın asıl kazananın Türkiye olduğu ve Ankara'nın bölgedeki belirleyici rolünün sabit hale geldiği, Batı'nın ise köşeye itildiği değerlendirilmiştir.” (<https://www.aa.com.tr/tr>).

Bu algının oluşmasında, Türkiye'nin Azerbaycan'a aktarmış olduğu askeri teçhizat ve tecrübelerin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan'ın yürüttüğü başarılı diplomasi bu sonucun ortaya çıkmasında ayrı bir belirleyici unsur olmuştur. Savaşın kaybedilmesinden sonra Paşinyan, tüm dünya kamuoyuna açık bir şekilde Ermeni Ordusunun Azerbaycan Ordusunun sahip olduğu askeri kabiliyetler karşısında aciz kaldığını itiraf etmiş ve bu noktada kendisinden önceki hükümetleri suçlamıştır. Bu temelde Türkiye'nin sahip olduğu askeri kabiliyet ve tecrübelerin hem Türkiye için hem Orta Doğu coğrafyası için hem de Kafkasya bölgesi için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu bir kere daha ortaya çıkmıştır.

Tüm dünya insanlığı, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı oluşturduğu psikolojik harp taktiklerinin iflasa uğradığını görmüştür. Rusya'nın Ermenistan'a koşulsuz ve kesintisiz destek vereceğine ilişkin tahmin ve söylemler, her yönü ile etkisiz hale gelmiştir (Asker, 2020). Ermenistan yaptığı hatalar ve günün uluslararası dengelerini yanlış hesap etmesi nedeniyle sahada yalnız kalmıştır. Her ülkenin öncelikle kendi güvenliğini ve geleceğini düşüneceği ve kendi çıkarları çerçevesince hareket edeceği Ermeni siyaset yapıcılar tarafından acı bir tecrübe ile öğrenilmiştir.

Çatışma boyunca en az 1000 kişiyi ve muhtemelen daha fazlasının ölümüne sebep olan Dağlık Karabağ Çatışması'nda şiddetli çatışmalar yoğun bir şekilde sürmüştür. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışma, dünyanın en uzun süreli savaşlarından biri olan Güney Kafkasya bölgesini istikrarsızlaştırması gibi bir sonuca doğru ilerlemiştir. Eylül sonunda çatışmaların alevlenmesinden sonra yapılan üç ateşkeste çökmüştür (Montez, 2020). Her yönü ile dünya kamuoyunun dikkatini çeken çatışmalar, dünya basınında oldukça fazla yer bulmuştur.

Çatışmanın ilk dönemlerine gidilecek olursa, Temmuz 2020'de yaşanan bir sınır çatışması, Bakü'de kitlesel protestoları tetiklemiştir ve binlerce gösterici ülkenin Ermenistan ile savaşa girmesi çağrısında bulunmuştur. Başlangıç noktasında iki tarafın da birbirini suçladığı çatışmalar, 27 Eylül'de Dağlık Karabağ'da yoğunlaşmıştır (Russell, 2020). Çatışmaların başlangıç evresinde Ermenistan tarafının yaptığı sınır ihlallerinin büyük bir payı bulunmaktadır. Uluslararası dengelerin lehine olduğunu düşünen Paşinyan yönetimi, çatışmaların savaşa dönüşmesi ile kazançlı çıkacağını tahmin etmiştir. Fakat ilerleyen süreçte Paşinyan yönetiminin stratejik bir hata yaptığı görülmüştür.

Yaşanan son Dağlık Karabağ çatışmaları konusunda en başından beri dünya kamuoyunda var olan algı şu şekilde olmuştur:

“Türkiye, Azerbaycan'ın bölgede ihtilafli topraklarla ilgili iddialarını her zaman desteklemiş olsa da Ermenistan ile daha önceki çatışmalarında Bakü'ye destek olmak için önemli bir retorik veya askeri rol oynamamıştır” (Keddie, <https://www.aljazeera.com>, 2020).

Fakat bilenin aksine 2020 yılında cereyan eden Azeri ve Ermeni çatışmasında Türkiye'nin askeri tecrübe ve birikimleri, “2020 Dağlık Karabağ Savaşı”nın gidişatını tamamen değiştirmiş ve dünya kamuoyunun Türkiye- Azerbaycan ilişkisine karşı bakış açısını yeniden şekillendirmiştir.

Çatışma süreci boyunca dünya basını “2020 Dağlık Karabağ Savaşı”na yer vermeye devam etmiştir. Özellikle İngiliz basını konuyu oldukça farklı boyutlar ile ele almıştır:

“Her iki ülkeye de silah satan, ancak Ermenistan ile askeri ittifaki olan Rusya'da uzun bir savaşın sürüklenebileceğine dair endişeler var. Azerbaycan ile kimi zaman gergin bir ilişkisi olan İran da devreye girebilir” (<https://www.theguardian.com>, Tue 29 Sep 2020).

Yine aynı dönem içerisinde Amerikan basını da tıpkı İngiliz basını gibi “2020 Dağlık Karabağ Savaşı'na oldukça farklı bir pencereden bakmıştır:

“Ermeni yetkililer, Dağlık Karabağ'ın ana şehri olan Stepanakert'in Azerbaycan güçlerinin yoğun bombardımanı altında olduğunu söyledi. Gazeteciler, şehir sürekli bir saldırıyı atlatırken birçok sivilin sığınaklarda saklandığını bildirdi. Azerbaycan'ın Washington büyükelçisi Elin Suleymanov Today's World View'e yaptığı açıklamada, ülkesinin güçlerinin sivileri hedef almadığını söyledi ve Ermeni tarafını ülkesinin bazı kısımlarını ayırım gözetmeksizin bombalamakla suçladı.” (Tharoor, <https://www.washingtonpost.com>, Oct. 5, 2020).

Tüm dünya basınında ciddi bir yankı uyandıran “2020 Dağlık Karabağ Savaşı”, özellikle Batı medyasında çok farklı boyutlar ile yer bulmuştur. Çatışmanın ortaya çıkmasında Azerileri sorumlu gören Batı medyası her daim olduğu gibi bu defa da Ermenilerin tezlerini desteklemekten yana tavır sergilemiştir. Fakat politika yapıcılarının medya mensuplarından farklı düşündüğü veya düşünmek zorunda kaldığı, çatışmanın ilerleyen dönemlerinde açık bir şekilde görülmüştür.

Sorunun kökenine tekrar dönecek olursak Bilindiği üzere Kafkas Ülkeleri'nin bağımsızlık süreci oldukça sancılı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Sovyet sonrası alanda yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı acı verici bir süreçtir. Rusya'nın siyasi ve ekonomik liderliğinde, bu yeni bağımsız devletlerle normal, dengeli ilişkilerin kurulmasını destekleyenler olsa da (bunlar çoğunlukla genç, Batı yönelimli ve teknokratik politikacılar), açıkça azınlıkta olmuşlardır. Siyasi ve askeri düzenin çoğunluğu, güçlü Sovyet hegemonyasının çöküşünden ve süper güç olmanın getirdiği gurur kaybından zarar görmüştür. Bu çoğunluk, eski Sovyet Cumhuriyetleri üzerindeki egemenliği sürdürmenin gerekliliğini hissetmiştir ve hissetmeye devam etmektedir (Ismailzade & Rosner, 2006). Bu düşünceyi taşıyan Rus siyasi bürokrasisi, Kafkas Ülkeleri'nin yaşamış olduğu sorunların temelinde bulunan aktörlerden birisidir. Özellikle Dağlık Karabağ konusunda bu yapının ciddi bir etkisi bulunmaktadır.

Dağlık Karabağ Sorunu'nun başlangıcında Rusya, her bir devletin Rusya'ya bağımlılığını derinleştirmek için hem Ermenistan'a hem de Azerbaycan'a aktif olarak silah, askeri ve teknik yardım sağlamıştır. Yapılan yardımlar ya ücretsiz ya da maliyet karşılığında yapılmıştır. Askeri yardım, eyalet düzeyinde ve yozlaşmış yerel subaylar aracılığıyla sağlanmıştır. Moskova her iki devleti de zayıflatmakla ilgilenirse de birincil amacı bölgedeki askeri varlığını sürdürmektir (Ismailzade & Rosner, 2006). Bu bilinç ile Kafkasya bölgesine yönelik politika üretmeye çalışan Rusya, dönem dönem Batılı güçlerin ürettiği politikalarla çatışmıştır. Hem Rusya'nın hem de Batılı güçlerin bölge üzerindeki politikaları, Karabağ itilafını oldukça derinleştirmiştir.

Sorunun gelişim şeklini anlayabilmek adına daha önceki dönemlere gitmek faydalı olacaktır. Haydar Aliyev'in Temmuz 1997'de Moskova'ya yaptığı gezide Azeri petrolünün ihracat rotasına kesinlik kazandırdığı bilinmektedir. Gerçek şudur ki, karayla çevrili bir ülke olan ve Avrupa'daki büyük petrol tüketicilerinden çok uzak olan Azerbaycan'ın, Bakü'den Novorossiysk'e uzanan kuzey boru hattı dışında başka alternatif ihracat rotaları yoktur. Yüzyılın

başından itibaren Azerbaycan sadece bunu kullanmıştır. 1990'ların ortalarındaki Çeçen Çatışması, bu kullanımını geçici olarak durdurmuştur. Ancak 25 Ekim 1997'de petrolün ihracatı yeniden başlamıştır. Bu olay, Rusya'nın enerji politikasının Azerbaycan'la ikinci kez çakıştığı olaydır (Ismailzade & Rosner, 2006). Rusya kendisi için hayati öneme sahip olan enerji politikaları çerçevesinde Azeriler ile iletişim kurmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan-Rusya ilişkilerini geniş bir pencerede tartışmak daha verimli sonuçlar verecektir. Nihayetinde bölge ülkelerinin Rusya ile olan bağlılığının arka bahçesini petrol endüstrisi oluşturmaktadır.

Petrol endüstrisi, tarihsel olarak dünyanın en küreselleşmiş endüstrilerinden biri olmuştur. Petrol, endüstriyel üretimde kilit bir yakıt olmasının yanı sıra geniş bir ürün yelpazesinin üretiminde hayati bir bileşendir. Ulaşım, sanayi, ordu, iletişim, mekanize, tarım ve sayısız diğer hizmetler için enerji kaynağı olması nedeniyle sermaye yoğun endüstriyel üretimin bel kemiğidir (Bayulgen, 2010). Tüm dünya ülkelerin ihtiyaç duyduğu bir enerji kaynağı olan petrol, Rusya'nın Batılı ülkelerle olan ilişkisinin ana başlığını oluşturmaktadır. Petrol tedariki konusunda Kafkas Ülkeleri'nin Rusya ile olan bağı Rus ticareti için elzemdir. Bu sebeple bölge ülkeleri ile Rusya arasında var olan ticari bağı hem ekonomik hem de siyasi yönleri bulunmaktadır.

Bakü'den çok uzak olmayan, Sovyetler Birliği'nin en büyük halef devletinin başkenti Moskova'da, pek fazla yatırım faaliyeti gerçekleştirilmemektedir. Ülkenin büyük doğal kaynaklara ve eğitimli işgücüne sahip olmasının yanı sıra potansiyel olarak büyük iç pazarı göz önüne alındığında, yabancı yatırımı çekmek 1990'larda Rusya için çok zor olmuştur (Bayulgen, 2010). Rus ekonomisi adına en önemli sektör olan petrol endüstrisi, Rusya'nın Kafkasya bölgesi ile kurduğu ilişkinin de temel belirleyicisi konumundadır.

Sonuç ve Öneriler

Tarihi, siyasi, kültürel ve ekonomik yönleri ile "Dağlık Karabağ Sorunu" dinamizmini korumaktadır. Sorunun sadece iki ülke sorunu olmadığı ve derin tarihi köklerinin olduğu bilinmektedir. Sorunun çözümü için uluslararası sistemin, küresel ve bölgesel aktörlerin ve her şeyden önemlisi her iki ülkeye biçilen misyonun doğru analiz edilmesi gerekmektedir. Ön planda sorunun iki tarafı olduğu görülse de esasında sorunun ikiden çok tarafı mevcuttur. Ayrıca bölge ülkelerinin sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının yarattığı çekim gücünün hesaba katılması da gerekmektedir. Bu temel bileşenler ile başlayan "2020 Dağlık Karabağ Savaşı" daha önce bölge üzerinde yaşanan savaflara nazaran küresel sistemin gündemini daha az meşgul eden bir savaş olmuştur.

Her daim Ermenistan'ın işine yarayan provokatif saldırılar, Ermeni Lobisi'nin faaliyetleri ve Batı medyası bu defa Ermenistan'ın beklediği katkıyı sunmamıştır. Pandemi sürecinin getirmiş olduğu uluslararası zorunlulukların bu durumun ortaya çıkmasında ana unsur olduğu görülmektedir. Bu temelde "2020 Dağlık Karabağ Savaşı", Pandemi gölgesinde kalan ve Azerbaycan'ın haklı zaferi ile tarihe geçen bir savaş olmuştur.

Dağlık Karabağ coğrafyası, jeopolitik bakımdan Ermenistan ve İran'ı da denetleyebilecek bir noktada bulunduğu için küresel güçlerin de ilgisini daima yüksekte tutmuştur (Aydın, 2013: 153). Bölge içerisinde Ermenistan'ı korumak ayrıca İran'ı kontrol altına almak adına küresel aktörlerin bölgeye yönelik politikalar ürettiği görülmüştür. Özellikle Rusya ve ABD'nin Dağlık Karabağ'a yönelik ürettiği politikaların temelinde Ermenistan ve İran konusu gelmiştir.

Dağlık Karabağ coğrafyası, uzun bir dönemdir Türkler ve Müslümanların büyük etnik yapıyı oluşturduğu bir coğrafya olmuştur (Aydın, 2013). Etnik, dinsel, tarihi ve teritoryal olarak Azerbaycan'ın bölgeye olan yakınlığı ortada iken mevcut küresel şartlar nedeniyle bölge üzerindeki hakimiyet Ermenilerin eline geçmiştir. Mevcut durum "2020 Azeri- Ermeni Savaşı"na kadar devam etmiştir. Lakin bu tarihten sonra bölge üzerindeki egemenlik hakları Azerbaycan'ın lehine değişmiştir.

Peki bugün Azerbaycan'ın sahada kazandığı zaferi korumasının yolu nedir? Sorusu hepimizin aklını kurcalamaktadır. Muhakkak belirli bir süre sonra Pandemi süreci dünya kamuoyunu bugün olduğu kadar meşgul etmemeye başlayacaktır. Böylece dünya gündemi değişime uğrayacaktır. Ermenistan tarafı da bu durumu fırsat bilerek Dağlık Karabağ konusunu gündeme getirmeye çalışacaktır. Özellikle provokatif eylemlerle dünyanın gözünü bu bölgeye çekmeye çalışacaktır. Azerbaycan topraklarındaki sivil yerleşkelere yapacağı taciz saldırıları ardı sıra gelecektir. Sahada kazanamayan Ermeniler, masada kazanmanın hesabı peşinde olacaklardır.

Bu noktada Azerbaycan'ın yapması gereken, süreci daim itidalle okumak ve Ermenilerin provokatif eylemlerine karşı diplomasi dilini iyi kullanmak ve tahriklere kapılmamak olmalıdır. Günümüz dünyasında hiçbir sorun sadece askeri zaferle çözülmekte ve siyasi zafer en önemli boyutu oluşturmaktadır. Dağlık Karabağ konusu siyasi olarak nihayete ermiş bir konu değildir. Uzun bir dönem dünya kamuoyunu meşgul edeceğe benzemektedir. Bu nedenle Azerbaycan'ın aktif diplomasiyi iyi kurması ve küresel dengeleri gözeterek bir politika belirlemesi gerekmektedir. Uluslararası politika ciddi bir tecrübe ve donanım gerektirmektedir. Pek tabii ki Azerbaycan bu donanıma sahiptir. Lakin Ermenistan'ın atacağı politik adımları iyi hesap etmesi ve oyunu kurallara göre oynaması gerekmektedir. Özellikle Ermeni Diasporasının adımlarına karşı doğru hamleler tercih edilmelidir. Tüm taciz ve tahriklere karşın hazırlıklı olunmalı, diplomasi dili gerektiği gibi işlenmelidir. Ermenistan'ın bu mağlubiyeti hazmetmediği ortadadır. Bu sebeple Azerbaycan hem sahada hem de masada doğru argümanları kullanarak adım atmalıdır. Bölgenin geleceği konusunda Azerbaycan'ın, Türkiye ile beraber hareket edebilmesi de büyük bir önem taşımaktadır. Kafkasya bölgesinin geleceği için Türkiye'nin sahip olduğu kapasite çok önemli bir boyuttur. Bu temelde Azerbaycan'ın Türkiye'nin sahip olduğu tecrübe ve birikimden istifade etmesi önemlidir.

Uzun bir süredir Batılı küresel aktörler Türk ve İslam dünyası ile yaşadıkları sorunları siyasi olarak çözümsüz bir noktaya itmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Gerek Kıbrıs konusunda gerek sözde Ermeni soykırımı iddialarında gerekse de Filistin konusunda siyasi bir çözümsüzlük üretmek amacıyla çetin bir mücadele vermişlerdir. Pandemi süreci sonrasında siyasi olarak bir çözümsüzlük süreci Dağlık Karabağ bölgesi içinde başlatılabilir. Bu nedenle Azerbaycan'ın her daim diyalog kapılarını açık bırakması ve siyaset masasında daima elini güçlü tutması gerekmektedir. Tarihin hiçbir döneminde Türk ve İslam dünyasının kazandığı zaferler Batı medeniyeti tarafından hazmedilememiştir. Tüm başarılarımız siyasi bir çözümsüzlük içine itilerek gölgelenmek istenmiştir. Yakın bir gelecekte aynı senaryonun Dağlık Karabağ bölgesi içinde sergilenmesi kuvvet ile muhtemeldir.

Kafkasya bölgesi üzerinde Rusların kurmuş olduğu enerji sevkiyatı ağı, Batılı ülkeleri içten içe rahatsız etmektedir. Bu çizgi üzerinden Türkiye ve Azerbaycan birlikteliğinin önemi ABD ve AB ülkelerine iyi bir şekilde ifade edilmelidir. Bölge üzerinde Rusya'nın

teknelini kırmanın bu çerçeve dahilinde mümkün olduğu gösterile- rek, Azerbaycan ve Türkiye birlikteliği Batılı küresel güçlere kabul ettirilmelidir.

Her devletin en önemli önceliği ulusal çıkarıdır. Bu nedenle Türkiye ve Azerbaycan iş birliğinin desteklenmesinin Batının da çıkarlarına olduğu hissettirilmelidir. Azerbaycan'ın tezlerinin desteklenmesi ve Dağlık Karabağ konusunun siyasi bir açmaza sürüklenmemesi için Pandemi sürecinde elde edilen olumlu siyasal hava kaybedil- memelidir. Gerek Azerbaycan'ın gerekse de Türkiye'nin bu konu- da başarılı bir dış politika üretebilme tecrübe ve kapasiteleri tüm dünyaca bilinmektedir.

Bilindiği üzere mevcut küresel sistem, güçlü olanın önde olduğu, hatta haklı olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Bu nedenle Azerbay- can'ın kendi hak ve kazanımlarını koruya bilmesi için hem sahada hem masada güçlü olması gerekmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın, Türkiye'nin askeri ve siyasi birikiminden istifade etmesi hem Kaf- kasya bölgesinin güvenliği hem de Türk ve İslam dünyasının gele- ceği için elzemdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Armenia and Azerbaijan Allege Attacks Outside Nagorno-Karabakh.* Avail- able from: <https://www.theguardian.com>, Tue 29 Sep 2020.
- Asker, A. (2020). İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşını Geniş Tablodan Okumak, 30 Eylül 2020. Available from: <https://www.sde.org.tr>.
- Aydın, N., (2013). Türkiye'nin Dağlık Karabağ Politikası, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 153-169.
- Bayulgen, O., (2010). *Foreign Investment and Political Regimes: The Oil Sector in Azerbaijan, Russia, and Norway*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Broers, L., (2019). *Armenia and Azerbaijan: (Anatomy of a Rivalry)*, Edinbur- gh University Pres: Edinburgh.
- Coyle, J. J., (2021). *Russia's Interventions in Ethnic Conflicts: The Case of Armenia and Azerbaijan*, Springer International Publishing Palgrave Macmillan: Newport Beach.
- Dağlık Karabağ'da Non Durum: Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Çatışmalarda Neler Yaşanıyor?* Available from: <https://www.bbc.com>. (25.03.2021).

- Ekici, Y., (2017). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Ka- rabağ Sorunu. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 62-77.
- Erbaş, G., (2020). Dağlık Karabağ Meselesi: Bölgesel Güvenlik Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22(2), 167-181.
- Eyvazlı, E., (2017). Türk Basınında Dağlık Karabağ Sorunu: Milliyet, Hürriyet, Sabah Gazeteleri Örneği, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 57-74.
- Hasanlı, J., (2015). *Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan: The Difficult Road to Western Integration, 1918-1920*, Routledge: Abingdon.
- Ismailzade, F., & Rosner, K., (2006). *Russia's Energy Interests in Azerbaijan*, Russian Foreign Energy Policy, GMB Publishing: London.
- İngiliz Basın: Azerbaycan-Ermenistan Savaşının En Büyük Galibi Türkiye.* Available from: <https://www.aa.com.tr/tr>, (25.03.2021).
- Keddie, P. (2020). *What's Turkey's role in the Nagorno-Karabakh conflict?* Available from: <https://www.aljazeera.com>, 30 Oct 2020.
- Koley, T. K., & Dhole, M., (2020). *The COVID-19 Pandemic; The Deadly Coro- navirus Outbreak*, Routledge: Abingdon.
- Mirzoyan, A., (2010). *Armenia, the Regional Powers, and the West: Betwe- en History and Geopolitics*, Palgrave Macmillan: New York.
- Montez, R. (2020). *Why violence has re-emerged in Armenia-Azerbaijan conflict*, <https://news.berkeley.edu>, (06.11.2020).
- Mustafayev, B., (2013). Karabağ'ın İşgal Süreci ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 281-294.
- Osler, S., (2020). *Coronavirus Outbreak: All the Secrets Revealed About the Covid-19 Pandemic. A Complete Rational Guide of its Evolution, Ex- pansion, Symptoms and First Defense.*
- Paşayeva, G., Bağirova, I., Maklili-Aliyev, K., & Mehdiyev, F., (2013). SSCB'de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Örne- ği, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 14, 69-103.
- Payaslian, S., (2007). *The History of Armenia (Palgrave Essential Histories)*, Palgrave Macmillan: Hampshire.
- Russell, M. (2020). *Armenia and Azerbaijan on the Brink of War*, European Parliamentary Research Service, PE 659.267 – October 2020.
- Söker, Ç., (2017). Dağlık Karabağ Sorununun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fa- kültesi Dergisi*, 8(16), 555-574.
- Suny, R. G. (1996). *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change: Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, University of Mich- igan Press: Ann Arbor.
- Temmuz 2020 Azerbaycan-Ermenistan Çatışmaları.* Available from: <https://www.tr.wikipedia.org/wiki>, (25.03.2021).
- Tharoor, I. (2020). The War in the Caucasus could turn into a Regional Calamity. Available from: <https://www.washingtonpost.com>, Oct. 5, 2020.
- Voronkov, V., Khutsishvili, S., & Horan, J., (2011). *Changing Identities: Ar- menia, Azerbaijan, Georgia*, Heinrich Böll Stiftung South Caucasus: Georgia.
- Waal, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, New York University Press: New York and London.
- Yılmaz, R., (2013). Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(1), 71-90.

Enerji tüketimi, karbon emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel nedensellik testinden kanıtlar

The connection between energy consumption, carbon emission and economic growth: Evidence from panel causality testing

Ayşegül HAN¹
Şeyma ŞAHİN KUTLU²
Ceren PEHLİVAN³

¹İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Bölümü, Malatya, Türkiye

²Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İktisat Bölümü, Balıkesir, Türkiye

³Bağımsız Araştırmacı, Elazığ, Türkiye

öz

Gelişen ekonomik yapılarda büyüme odaklı yürütülen ekonomik politikalar birtakım çevresel sorunların yaşanmasına yol açmaktadır. Enerji tüketimi gün geçtikçe artmakta, bu artış beraberinde CO₂ emisyonu artışını getirmektedir. Son dönemde büyüme oranlarında ciddi bir yükseliş eğiliminde olan BRICS-T ülkelerinde bu durum daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu çalışmada BRICS-T ülkelerinde enerji tüketimi, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel analiziyle araştırılmıştır. 1990-2018 yıllarını kapsayan çalışmada yapılan analiz sonucunda kişi başına GSYH ile CO₂ emisyonu arasında çift yönlü, kişi başına GSYH'dan kişi başı enerji tüketimine tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji tüketimi, CO₂ Emisyonu, GSYH, BRICS-T

ABSTRACT

Growth-oriented economic policies in developing economies cause some environmental problems. Energy consumption is increasing day by day, and this increase brings with it an increase in CO₂ emissions. This situation is in the BRICS-T countries, which have recently seen a severe upward trend in growth rates. In this study, the relationship between energy consumption, CO₂ emissions and economic growth in BRICS-T countries was investigated by panel analysis. As a result of the survey covering the years 1990-2018, it was determined that there is a bidirectional causality relationship between GDP per capita and CO₂ emissions and a one-way causality relationship from GDP per capita to energy consumption per capita.

Keywords: Energy consumption, CO₂ Emission, GDP, BRICS-T

Giriş

Günümüzün en önemli çevre sorunlarından biri iklim değişikliğidir. Özellikle de son dönemlerde küresel bir tehdit haline gelen bu çevresel sorunun en önemli kaynağının artan karbon emisyonu (CO₂) seviyesi olduğu belirtilmektedir (Zhang & Cheng, 2009). Bunun yanı sıra başta fosil yakıtı dayalı elektrik enerjisine ve diğer enerji kaynaklarına artan talebin, artan nüfusun, artan insan faaliyetlerinin ve ekonomik faaliyetlerin iklim değişikliği ile bir bağlantısı olduğu kanıtlanmıştır (Asumadu-Sarkodie & Owusu, 2016). Çünkü ekonomik büyümeyi artırma çabaları, enerji tüketimi artırmakta ve bu durum çevreyi artan CO₂ emisyonlarından kaynaklanan iklim değişikliğine karşı savunmasız hale getirmektedir. Başka bir deyişle, mal ve hizmet üretimi çevresel kaliteyi etkilemeden ve enerji kaynaklarını tüketmeden gerçekleştirilememektedir. Bu nedendir ki sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması bir diğer ifadeyle, iklim değişikliğine yol açan yukarıda bahsi geçen faktörlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma çabası gittikçe önem kazanmaktadır. Bu durum araştırmacıların ve ekonomistlerin ve çevrecilerin teorik ve ampirik analizlerinde çevresel büyüme konusuna odaklanmasına yol açmıştır (Brock & Taylor, 2004).

Çevresel büyümenin teorik temelleri Kuznets (1955)'in ekonomik büyüme ile gelir dağılımı ilişkisini ele aldığı çalışmasına dayanmaktadır. Kuznets (1955) bu çalışmasında gelir dağılımının ekonomik büyümenin ilk safhalarında artacağını, ileri safhalarda ise ekonomik büyümenin artmasına bağlı olarak gelir dağılımındaki bozulmanın azalacağını öngörmektedir. 1990'lı yıllardan bu yana Grossman ve Krueger'in (1991) ampirik çalışmasını takiben Kuznets Eğrisi adıyla ifade edilen bu ilişkiye benzer bir ilişkinin çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasında geçerli olduğuna yönelik kapsamlı araştırmalar sunulmuştur. Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki bu ilişki Çevresel Kuznets Eğrisi (Environmental Kuznets Curve, EKC) hipotezi doğrultusunda açıklanmaktadır. EKC hipotezi, çevresel bozunum düzeyi ve gelir artışı arasında ters U biçiminde bir ilişki bulunduğunu varsaymaktadır. Başka bir ifadeyle, çevresel bozulma iktisadi büyümenin ilk aşamalarında kişi başına düşen gelirle birlikte artmakta ve daha sonra

Geliş Tarihi/Received: 21.11.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 29.12.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ayşegül HAN
E-posta: aysegullhann@gmail.com

Cite this article: Han, A., Şahin Kutlu, Ş., & Pehlivan, C. (2022). The connection between energy consumption, carbon emission and economic growth: Evidence from panel causality testing. *Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 9-14

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

bir eşiğe ulaştıktan sonra kişi başına düşen gelirle birlikte azalmaktadır (Jun ve ark., 2021). Çünkü bu hipotezin temelinde ekonomik büyümenin ilk safhalarında ekonomik büyümeyi artırma çabasının çevresel bozulmaya tercih edildiği varsayımı mevcuttur. Dolayısıyla bu süreçte çevresel bozulmaya daha fazla neden olan teknolojiler kullanılmaktadır. Ancak ekonomik büyümenin ilerleyen safhalarında üretim faaliyetlerinde bir takım yapısal değişiklikler yaşanmakta ve çevreye duyarlı teknolojilerin başka bir deyişle, doğal kaynaklara bağlılığı daha az olan teknolojilerin kullanımı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca ekonomik büyümenin ilerleyen safhalarında kişi başına düşen gelirin artması nedeniyle bireyler daha yüksek yaşam standardı elde ettiğinden çevresel konulara daha çok önem vermekte ve bu konuda yapısal değişiklikler talep etmektedir (Dinda, 2004). Ancak EKC hipotezini sınanan çalışmalardan elde edilen bulgular, hipotezin geçerliliğini mutlak anlamda doğrulamakta ve bu durum tartışmalı sonuçlara yol açmaktadır. Özellikle de EKC hipotezi doğrultusunda, gelirin dışsal bir değişken olarak modellenmesi çevresel kirleticilerden ekonomik büyümeye doğru bir geri bildirim eksikliğinin olabileceğine işaret etmektedir (Arrow ve ark., 1995; Stern, 2004).

Çevresel büyüme üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmında kirlilik emisyonlarının esas olarak fosil yakıtların yakılmasıyla ortaya çıkması nedeniyle enerji tüketimi-ekonomik büyüme bağlantısına odaklanılmıştır (Lean & Smyth, 2010). Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ele alındığı öncü çalışmalardan biri olan Kraft ve Kraft (1978)'in çalışmasını takiben çok sayıda çalışmada enerji tüketimi-ekonomik büyüme bağlantısına odaklanılmış ve nedensellik ilişkisi sınanmıştır. Ancak enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönü üzerine yapılan çalışmaların ampirik bulguları çelişkili sonuçlar elde edilmesine yol açmıştır. Nitekim Kraft ve Kraft (1978) çalışmasında ekonomik büyümeden elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu raporlamıştır. Çalışmadan elde edilen bu ampirik bulgu, enerjiye dayalı büyüme hipotezini destekler niteliktedir. Bu hipotez, enerjinin üretim sürecinde kullanılan diğer üretim faktörlerinin bir tamamlayıcısı olduğunu vurgulamakta ve bu nedenle enerji tüketiminden ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu belirtmektedir. Aitor ve Aioha (2007) ise çalışmasında iktisadi büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedenselliğin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bulgu, enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasında koruma hipotezinin geçerli olduğu sonucunu göstermektedir. Zira koruma hipotezi, ekonomik büyümenin enerji tüketimini destekleyen bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, enerji şoklarının ekonomik büyüme üzerinde negatif etkilere sahip olmamaktadır. Apergis ve Payne (2010) enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasında elde edilen bu ampirik bulgu, geri besleme hipotezi doğrultusunda açıklanmaktadır. Buna göre, enerji arz şokları ve enerji tasarrufu sağlayan önlemler iktisadi büyümede negatif bir etkisi bulunmakta ve bu negatif etki enerji talebine de yansımaktadır. Son olarak çalışmaların bir kısmında Akarca ve Long (1980) ve Altınay ve Karagöl (2004) enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Bu olgu literatürde yansızlık hipotezi ile açıklanmaktadır.

Bu çalışmada seçili ekonomilerde enerji tüketimi, karbon emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünü takiben konuya ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir. Son kısımda ise analiz sonuçları değerlendirilerek yorumlanmıştır. Çalışmada kullanılan ülke grubu, ele alınan

değişkenlerin ve analizde kullanılan testlerin güncelliği nedeniyle yapılan çalışmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Literatür

Enerji tüketimi, çevresel kirleticiler ve ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi sınamaya yönelik yapılan çalışmalar üç farklı kategoride değerlendirilmektedir (Zhang & Cheng, 2009). İlk olarak EKC hipotezinin geçerliliği incelenerek çevresel kirleticiler ile ekonomik büyüme arasında bağlantıya odaklanılmaktadır. İkinci olarak daha yüksek bir ekonomik büyüme düzeyinin enerji tüketimini arttırdığı şeklindeki hipotez test edilerek enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bulunan bağlantı araştırılmaktadır. Ayrıca aynı çerçevede ekonomik büyüme, çevresel kirleticiler ve enerji tüketimi arasındaki ilişki sınanmaktadır. Literatürde söz konusu değişkenler arasındaki etkileşimi sınanan ve bu ekseninde politika önerileri oluşturan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak elde edilen sonuçların netlik sağlamaması nedeniyle bahsi geçen ilişki ağı literatürde sıklıkla tartışılmaktadır. Bununla birlikte çalışmaların önemli bir kısmının gelişmiş piyasalar üzerine odaklandığı ve yükselen ekonomilerin ele alındığı çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere literatürde söz konusu etkileşim üç farklı şekilde değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda ilgili literatür çevresel kirleticiler ve ekonomik büyüme ilişkisini sınanan çalışmalar, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen araştırmalar ve çevresel kirleticiler, enerji tüketimiyle ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen araştırmalar olmak üzere ele alınmıştır.

Ekonomik büyüme ile çevresel kirleticiler arasındaki ilişkiyi sınanan çalışmalardan Perman ve Stern (2003) 74 ülkeyi ele aldıkları çalışmalarında EKC hipotezini destekleyici bulgulara ulaşmışlardır. 97 ülkede EKC hipotezini sınanan Lee ve ark. (2010) çevresel kirletici olarak su kirliliğini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, Amerika ve Avrupa bölgelerinde EKC hipotezinin geçerli olduğunu, ancak bunun aksine Afrika, Asya ve Okyanusya bölgelerinde söz konusu değişkenler arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymuşlardır. Arı ve Zeren (2011) Akdeniz ülkelerini ele aldıkları çalışmalarında CO₂ emisyonunun yüksek ekonomik büyüme düzeylerinde de artabileceğini ortaya koymuşlardır. Sanglmsuwan (2011) 63 ülkede CO₂ emisyonu ile ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, EKC hipotezinin yalnızca kısa dönemde geçerli olduğunu raporlamıştır. 14 Asya ekonomisinde çevre kirliliği ile ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi sınanan Apergis ve Öztürk (2015) EKC hipotezinin varlığını ampirik olarak desteklemişlerdir. Kasperowicz (2015) AB ülkelerinde CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasında ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Artan ve ark. (2015) Türkiye'de CO₂ emisyonu, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, EKC hipotezini destekleyici bulgulara erişmişlerdir. Ancak söz konusu ilişkinin ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında geçerli olmadığını ifade etmişlerdir. Aydın ve ark. (2018) 80 ülke için EKC hipotezinin geçerliliğini araştırdıkları çalışmalarında ekolojik ayak izi açısından incelenen ülkelerde EKC hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varmışlardır. Aydın ve ark. (2019) Türkiye'de iller bazında atık miktarı ile ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında atık miktarının ekonomik büyüme arttıkça azaldığını, diğer bir ifadeyle EKC hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Güzel (2021) Türkiye'de EKC hipotezinin geçerli olmadığını sonucuna ulaşmıştır.

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi sınanan çalışmalardan Akarca ve Long (1980) ABD'de enerji tüketimi

ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Altınay ve Karagöl (2004) Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Shiu ve Lum (2003) elektrik tüketimi ve reel GSYH arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ampirik analiz bulguları neticesinde, söz konusu iki değişken arasında uzun dönemli ilişki bulunduğu ve elektrik tüketiminden reel GSYH'ye tek yönlü nedenselliğin gerçekleştiğini raporlamışlardır. Yuan ve ark. (2007) Çin'de elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bu nedenle elektrik arzındaki yaşanan bir kıtlığın ekonomik büyümeyi azaltacağı şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır. Aitor ve Aioha (2007) İspanya ekonomisinde ekonomik büyümeden enerji tüketimine tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Güvenek ve Alptekin (2010) 25 OECD ülkesinde ekonomik büyümenin enerji tüketimini etkilediğini raporlamışlardır. Türkiye ekonomisinde elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi araştıran Saatçi ve Dumrul (2013) elektrik tüketiminin ekonomik büyümeyi artırdığını ortaya koymuştur. Uçan ve ark. (2014) 15 AB üyesi ülkede yenilenebilir enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Usta ve Berber (2017) Türkiye'de sektörel enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında endüstri ve ulaştırma sektörleri enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift taraflı nedenselliğin bulunduğu, tarım ve konut sektörlerinde enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı sonucuna varmışlardır. Efeoğlu ve Pehlivan (2018) Türkiye'de enerji tüketiminin büyüme üzerindeki etkisini incelemişler ve mevcut değişkenler arasında bir ilişkinin bulunduğunu belirlemişlerdir. Yanıktepe ve ark., (2021) Türkiye için yürüttükleri çalışma sonucunda enerji tüketimi ve büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çevresel kirleticiler, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkiyi sınanan çalışmalardan Ang (2007) Fransa ekonomisinde ekonomik büyümeden enerji tüketimi ve CO₂ emisyonuna doğru bir nedenselliğin bulunduğunu ve söz konusu nedenselliğin uzun dönemde geçerli bulunduğunu tespit etmiştir. Zhang ve Cheng (2009) Çin'de iktisadi büyümeden enerji tüketimine, enerji tüketiminden de CO₂ emisyonuna tek taraflı bir nedenselliğin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Öztürk ve Acaravcı (2010) Türkiye'de CO₂ emisyonları ve enerji tüketiminin iktisadi büyüme üzerinde bir etkisi olmadığını ortaya koymuşlardır. İlave olarak EKC hipotezinin Türkiye örneğinde geçerli olmadığını ifade etmişlerdir. Lean ve Smyth (2010) beş ASEAN ekonomisinde uzun dönemde elektrik tüketimi ve emisyonlar arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ve CO₂ emisyonu ve reel çıktı arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunduğunu başka bir ifadeyle EKC hipotezi ile tutarlı sonuçlar elde etmişlerdir. Nedensellik testi sonuçları ise, uzun vadede elektrik tüketimi ve CO₂ emisyonundan ekonomik büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca sonuçlarda kısa dönemde CO₂ emisyonundan elektrik tüketimine doğru tek taraflı nedensellik olduğu belirtilmektedir. Halcioğlu (2009) Türkiye'de CO₂ emisyonu, enerji kullanımı, gelir ve dış ticaret arasında bulunan ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada CO₂ emisyonu ile gelir arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucu elde edilmiştir. Magazzino (2014, 2015), İsrail ve İtalya'da ekonomik büyüme, CO₂ emisyonu enerji kullanımı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonucunda CO₂ emisyonu ile ekonomik büyüme ve enerji kullanımı arasında çift taraflı nedensellik ilişkisinin olduğu bulgu-

suna ulaşmışlardır. Saidi ve Hammami (2015) 58 ülkeden oluşan küresel bir panelde hem de üç bölgesel panel üzerinde ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonlarının enerji tüketimi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Ampirik kanıtlar, ekonomik büyümenin enerjideki yansımalarının küresel panelde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca CO₂ emisyonlarının dört panelde de enerji tüketiminde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Elde edilen sonuçlar itibarıyla, ekonomik büyümenin, CO₂ emisyonlarının ve enerji tüketiminin birbirini tamamlayıcı unsurlar olduğunu ifade etmişlerdir. Asumadu-Sarkodie ve Owusu (2016) Benin'de CO₂ emisyonu, elektrik tüketimi, sanayileşme ve iktisadi büyüme arasında bulunan nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar, elektrik tüketimindeki artışın, CO₂ emisyonunda artışa yol açtığını, uzun vadede elektrik tüketimindeki ve sanayileşmedeki artışın CO₂ emisyonunu artırdığını ortaya koymaktadır. Obradović and Lojanica (2017) uzun dönemde Yunanistan ve Bulgaristan ekonomilerinde enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ancak kısa vadede ne Yunanistan'da ne de Bulgaristan'da enerji ve iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisinin bulunmadığını ortaya koymuşlardır. Özkök ve Polat (2018) G7 ülkelerinde CO₂ emisyonu, enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasında bulunan ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, CO₂ emisyonu ve iktisadi büyüme arasında çift taraflı bir nedenselliğin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışma bulguları, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift taraflı bir nedenselliğin olduğuna yönelik ampirik kanıtlar ortaya koymuştur. Atgür (2021) Çin ekonomisinde ekonomik büyüme ile birinci enerji tüketiminin CO₂ emisyonu üzerinde etkili olduğunu raporlamıştır.

Veri Seti

Enerji tüketimi, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelendiği çalışmada BRICS-T ülkeleri için bir analiz yürütülmüştür. 1990-2018 yıllarını kapsayan çalışmada panel analizi yapılmıştır. Analizde kullanılan verilerden enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu değişkenine ait veriler Dünya Bankası ve Eurostat'tan, kişi başına GSYH değişkenine ait veriler ise Dünya Bankası'ndan yıllık veri şeklinde temin edilmiş ve kullanılmıştır. İlk olarak analizde değişkenlerin yatay kesit bağımlılıkları belirlenmiştir. Çıkan sonuçlar doğrultusunda değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönünün belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Konya (2006) nedensellik testi yapılmıştır. Çalışma konusunun ve yapılan analizlerin güncel oluşu, ele alınan ülke grubu göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir. Çalışmaya ait model şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\ln K_{i,t} \text{ Başına } GSYH_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \ln \text{Enerji Tüketimi}_{i,t} + \beta_2 \ln \text{CO}_2 \text{ Emisyonu}_{i,t} + \epsilon_{i,t}$$

Metodoloji

Yatay Kesit Bağımlılığı

Panel veri modellerinde tahmin öncesinde analizde kullanılan değişkenlerin zaman serisi özelliklerine bakılmaktadır. Bundan dolayı panel veri modellerinde birim kök sınaması yapmadan önce yatay kesit bağımlılık analiziyle birimler arasında yatay kesit bağımlılık bulunup bulunmadığının sınanması, diğer analiz süreçlerinde ele alınacak testlerin tespit edilmesiyle alakalı bilgi vermektedir. Çünkü yatay kesit bağımlılık var olduğunda, yok varsayılarak yapılan birinci nesil analizlerin ele alınması analiz sonuçlarının sapmalı ve tutarsız çıkmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı yatay kesit bağımlılık sınamaları uygulamanın sonrasında ele alınacak diğer testlerin belirlenmesi için bir ön test olarak kabul edilmektedir.

Yatay kesit testlerinde değişkenlerin zaman aralığı ve birim sayısı kıyaslanarak yorumlanmasını sağlamaktadır. Yatay kesit testlerinden Breusch-Pagan LM seride zaman aralığının daha fazla bulunduğu ($T > N$) durumlarda anlamlı sonuçlar sunmaktadır. Burada olası bir yatay kesit bağımlılık olması durumunda değişen varyansa neden olan durumlar da test edilebilmektedir. Bias-Adjusted testi, daha geniş bir çapta hem zaman birimden fazla olduğunda ($T > N$), hem de birim zamandan fazla olduğunda ($N > T$) ele alınabilmektedir. Pesaran Scaled LM testi, $T > N$, $T \sim N$ olduğu zaman ele alınabilmektedir. Pesaran CD testiye $N > T$ olduğunda ele alınmaktadır (Pesaran ve ark., 2008).

Delta Testi

Delta testi, değişkenlerin yapılarını test etmek amacıyla ele alınmaktadır. Analiz süresince kullanılan birim kök ve eş bütünleşme sınamalarının tespit edilmesinde de göz önünde bulundurulmaktadır (Erataş ve ark., 2013). Delta testi, serinin eğiminin homojen olması varsayımı altında değişkenleri ifade etmede kolaylıklar sunmaktadır. Bunun haricinde bu test çıkarım sürecinin kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Homojenlik varsayımı altında, geçerli olmaması durumunda panel veri modellerine dayalı bulunan tahminlerde tutarsız sonuçlara ulaşılabilir (Su & Chen, 2013).

Konya (2006) Nedensellik Testi

Konya (2006)'nın geliştirdiği bu test, yatay kesit bağımlılık gibi eşzamanlı korelasyonları sınamak için Zellner (1962)'in geliştirdiği olduğu görünüşte ilgisiz regresyon (GİR) tahmin yöntemini ele almaktadır. Bunun yanı sıra sonuçları birim kök ve eş bütünleşmeden bağımsız şekilde sağlamlaştırmak amacıyla bootstrap kritik değerleri sunmakta ve Wald testine sahip olduğundan bireysel bulgular da vermektedir. Başka bir ifadeyle gerek bireysel gerekse de panelin geneli için sonuçlar sağlanmaktadır. Panelin heterojen olduğu varsayımında her bir bireysel panel elemanında ayrı ayrı Granger nedensellik analizi yapmaya imkan sağlamaktadır. Bu test bütün panel birimlere ilişkin ortak hipotez gerektirmez ve gecikme sayısının tespit edilmesi dışında başka ön bilgiye gereksinim duymamaktadır (Konya, 2006). Bu test için ele alınacak SUR yapısı şu şekildedir;

$$\begin{aligned}
 Y_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{i=1}^{mly_1} \beta_{1,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{mix_1} \delta_{1,1,i} X_{1,t-i} + \varepsilon_{1,1,t} \\
 Y_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{i=1}^{mly_2} \beta_{1,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{mix_2} \delta_{1,2,i} X_{2,t-i} + \varepsilon_{1,2,t} \\
 &\dots \\
 Y_{N,t} &= \alpha_{1,N} + \sum_{i=1}^{mly_N} \beta_{1,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{mix_N} \delta_{1,N,i} X_{N,t-i} + \varepsilon_{1,N,t} \\
 X_{1,t} &= \alpha_{2,1} + \sum_{i=1}^{mly_2} \beta_{2,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{mix_2} \delta_{2,1,i} X_{1,t-i} + \varepsilon_{2,1,t} \\
 X_{2,t} &= \alpha_{2,2} + \sum_{i=1}^{mly_2} \beta_{2,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{mix_2} \delta_{2,2,i} X_{2,t-i} + \varepsilon_{2,2,t} \\
 &\dots \\
 Y_{N,t} &= \alpha_{2,N} + \sum_{i=1}^{mly_2} \beta_{2,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{mix_2} \delta_{2,N,i} X_{N,t-i} + \varepsilon_{2,N,t}
 \end{aligned}$$

Burada l gecikme uzunluğunu belirtmektedir. SUR sistem yapısında Granger nedensellik sınanmaktadır. Her denklem farklı üleye ilişkindir ve farklı bir örnekleme belirlenmektedir. Farklı gözlemlerle aynı değişkenler bütün denklemlerde aynıdır. Bireysel regresyonlar arasında yer alan olası bağlantı yatay kesit bağımlılık aracılığıyla sınanmaktadır (Konat & Fendoğlu, 2021).

Bulgular

Çalışma kapsamında oluşturulan modele ait değişkenler Tablo 1'de, yatay kesit bağımlılık sınamasının sonuçları ise Tablo 2'de ifade edildiği gibidir.

İncelenen analiz sonuçlarına göre serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Homojenlik sınaması için ele alınan Delta testine ilişkin bulgular Tablo 3'te ifade edildiği gibidir.

İncelenen test sonuçlarına göre, incelenen değişkenlerin heterojen yapıda olduğu görülmektedir. Yatay kesit bağımlılık testi ve Delta testinin ardından Konya nedensellik testi uygulanmıştır. Bu testte tüm panel birimler için ortak hipoteze gereksinim duyulmak ve birim kök, eşbütünleşme gibi ön bilgiye ihtiyaç olmadan sınamaya yapılmaktadır. Yapılan Konya nedensellik analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 4'te ifade edildiği gibidir.

Elde edilen sonuçlara göre kişi başına GSYH ile CO₂ emisyonu arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmektedir. Bireysel olarak incelendiğinde ise Türkiye'de kişi başına GSYH ile CO₂ emisyonu arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi olduğu; Hindistan ve Rusya'da kişi başına GSYH'dan CO₂ emisyonuna doğru, Brezilya ve Çin'de CO₂ emisyonundan kişi başına GSYH'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 1.

Değişkenlerin Tanımlamaları ve Kullanıldığı Kaynaklar

Değişkenler	Açıklaması	Kaynak
CO ₂	CO ₂ Emisyonu (metrik ton)	Dünya Bankası, Eurostat, BP-Stats-Review
Enerji Tüketimi	Enerji Kullanımı (kişi başına petrol eşdeğeri kg'l)	Dünya Bankası, Eurostat, BP-Stats-Review
Büyüme	Kişi Başına Düşen GSYH (\$)	Dünya Bankası

Tablo 2.

Yatay Kesit Bağımlılık Sonuçları

Kişi başına GSYH	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Breusch, Pagan 1980	79.713	0.000 ^a
Pesaran 2004 CDlm	11.815	0.000 ^a
Pesaran 2004 CD	-2.697	0.003 ^a
Bias-adjusted CD test	23.494	0.000 ^a
CO ₂	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Breusch, Pagan 1980	67.776	0.000 ^a
Pesaran 2004 CDlm	9.636	0.000 ^a
Pesaran 2004 CD	-3.150	0.001 ^a
Bias-adjusted CD test	22.160	0.000 ^a
Enerji Tüketimi	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Breusch, Pagan 1980	97.823	0.000 ^a
Pesaran 2004 CDlm	15.121	0.000 ^a
Pesaran 2004 CD	-3.333	0.000 ^a
Bias-adjusted CD test	23.763	0.000 ^a

Not: ^a değeri değişkenlerin %1 düzeyinde anlamlı bulunduğunu belirtmektedir.

Tablo 3.

Delta Testi

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Δ	15,854	0,000 ^a
Δadj	16,712	0,000 ^a

Not: ^a değeri değişkenlerin %1 düzeyinde anlamlı bulunduğunu belirtmektedir.

Tablo 4.
Kişi başına GSYH ile CO₂ Emisyonu Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Hipotezler	Ülkeler	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri	Kritik Değerler			Panel Fisher İstatistiği
				1%	5%	10%	
H ₀ : Kişi başına GSYH, CO ₂ Emisyonunun nedeni değildir.	Brezilya	0.399	0.941	12.249	8.302	6.773	23.626 (0.019) ^b
	Çin	0.230	0.968	12.445	8.525	6.907	
	Hindistan	16.596**	0.037	19.169	14.375	12.278	
	Türkiye	33.331**	0.025	34.958	26.934	23.096	
	Güney Afrika	0.118	0.529	1.863	1.097	0.782	
	Rusya	31.646**	0.014	36.781	27.364	23.505	
H ₀ : CO ₂ Emisyonu, Kişi başına GSYH'nın nedeni değildir.	Brezilya	34.940**	0.019	45.062	34.890	30.162	29.891 (0.026) ^b
	Çin	34.887**	0.028	44.639	34.679	29.988	
	Hindistan	0.907	0.841	10.702	7.489	6.096	
	Türkiye	24.833**	0.014	27.075	19.869	16.735	
	Güney Afrika	0.951	0.109	1.896	1.278	0.987	
	Rusya	0.029	0.994	20.154	13.856	11.463	

Not: b değeri değişkenlerin %5 düzeyinde anlamlı bulunduğunu belirtmektedir.

Tablo 5.
Kişi Başına GSYH ile Enerji Tüketimi Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Hipotezler	Ülkeler	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri	Kritik Değerler			Panel Fisher İstatistiği
				1%	5%	10%	
H ₀ : Kişi başına GSYH, kişi başına elektrik tüketiminin nedeni değildir.	Brezilya	20.244**	0.019	26.433	19.418	16.453	20.888 (0.012) ^b
	Çin	0.481	0.998	26.229	19.603	16.534	
	Hindistan	12.018*	0.007	10.301	7.373	6.185	
	Türkiye	34.891**	0.032	37.030	27.266	23.006	
	Güney Afrika	0.048	0.964	6.708	4.506	3.621	
	Rusya	1.621	0.999	45.888	34.343	29.016	
H ₀ : Kişi başına elektrik tüketimi, kişi başına GSYH'nın nedeni değildir.	Brezilya	0.215	1.000	42.890	33.329	28.931	5.238 (0.950)
	Çin	0.230	1.000	42.252	32.756	28.414	
	Hindistan	1.281	0.988	10.958	8.440	7.379	
	Türkiye	24.693**	0.029	34.088	26.000	22.578	
	Güney Afrika	2.568	0.172	5.611	3.854	3.159	
	Rusya	0.019	1.000	40.113	29.113	24.277	

Not: * değeri değişkenlerin %5 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre kişi başına GSYH'dan kişi başı enerji tüketimine tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Bireysel olarak incelendiğinde ise Türkiye'de kişi başına GSYH ile kişi başı enerji tüketimi arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunduğu; Brezilya ve Hindistan'da ise kişi başına GSYH'dan kişi başı enerji tüketimine tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çevresel bozulmalar temel olarak ekonomik büyüme için enerji kullanımından kaynaklanmaktadır ve gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ekonomiler çevresel bozulma sorunuyla karşı karşıyadır. Bu araştırmanın amacı, enerji tüketimiyle CO₂ emisyonunun ekonomik büyümedeki etkisini Brezilya, Çin, Rusya, Güney Afrika, Türkiye ve Hindistan gibi yükselen piyasa ekonomileri için araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, 1990-2018 yıllarını kapsayan bir analiz yapılmıştır. Panel analizinin yapıldığı çalışmada başlangıçta değişkenlerin yatay kesitlerine bakılmıştır. Çıkan sonuçlar doğrultusunda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi için Kónya (2006) nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan nedensellik analizi sonucunda Türkiye'de kişi başına GSYH ve CO₂ emisyonu arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunduğu; Hindistan ve Rusya'da kişi başına GSYH'dan CO₂ emisyonuna doğru, Brezilya ve Çin'de CO₂ emisyonundan kişi başına GSYH'ya doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'de kişi başına GSYH ile kişi başı enerji tüketimi arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunduğu;

Brezilya ve Hindistan'da ise kişi başına GSYH'dan kişi başı enerji tüketimine tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır. Büyüme oranlarında yaşanan artışlar çevresel sorunları beraberinde getirmektedir. Yaşanan olumsuzlukların azaltılması, sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması için çevresel etmenler baz alınarak üretimin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Enerjide kullanılan kaynakların verimliliğinin artırılması, çevreye duyarlı sistemlerin üretimde kullanılması gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Tasarım – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Denetleme – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Kaynaklar – S.L.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Analiz ve/veya Yorum – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Literatür Taraması – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Yazıyı Yazan – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Eleştirel İnceleme – A.H., Ş.Ş.K., C.P.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Design – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Supervision – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Resources – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Data Collection and/or Processing – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Analysis and/or Interpretation – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Literature Search – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Writing Manuscript – A.H., Ş.Ş.K., C.P.; Critical Review – A.H., Ş.Ş.K., C.P.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aitor, C. A., & Ainhoa, Z. A. (2007). Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence from Spain. *BILTOKI Series*, 200701.
- Akarca, A. T., & Long, T. V. (1980). On the Relationship Between Energy and GNP: A Reexamination. *The Journal of Energy and Development*, 326-331.
- Altınay, G., & Karagöl E. (2004). Structural Break, Unit Root, and the Causality Between Energy Consumption and GDP in Turkey. *Energy Economics*, 26, 985-994.
- Ang, J. (2007). CO₂ Emissions, Energy Consumption, and Output in France. *Energy Policy*, 10(35), 4772-4778.
- Apergis, N., & Öztürk, İ. (2015). Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Asian Countries. *Ecological Indicators*, 52(2015), 16-22.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Renewable Energy Consumption and Growth in Eurasia. *Energy Economics*, 32(6), 1392-1397.
- Arı, A., & Zeren, F. (2011). CO₂ Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(2), 38-47.
- Arrow, K., Bolin, B., Costanza, R., Dasgupta, P., Folke, C., Holling, C.S., Jansson, B.-O., Levin, S., Mäler, K.-G., Perrings, C.A., & Pimentel, D. (1995). Economic Growth, Carrying Capacity, and the Environment. *Ecological Economics*, 15(2), 91-95.
- Artan, S., Hayaloğlu, P., & Seyhan, B. (2015). Türkiye'de Çevre Kirliliği, Dış Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 308-325.
- Asumadu-Sarkodie, S., & Owusu, P.A. (2016). Carbon Dioxide Emission, Electricity Consumption, Industrialization, and Economic Growth Nexus: The Beninese Case. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 11(11), 1089-1096.
- Atgür, M. (2021). Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonları İlişkisi: Çin Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 172-186.

- Aydın, C., Darıcı, B. & Şahin Kutlu, Ş. (2018). Ekolojik Ayakizi ile Reel Gelir Arasındaki İlişki: Panel Yumuşak Geçişli Regresyon Modelinden Kanıtlar. *International Conference on Empirical Economics and Social Sciences (ICEESS'18)*, June 27-28, Bandırma-Turkey.
- Aydın, C., Darıcı, B., & Şahin Kutlu, Ş. (2019). Ekonomik Büyüme Çevre Kirliliğini Azaltır mı?, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 191-196.
- Brock, W. A., & Taylor, M.S. (2004). The Green Solow Model (Working Paper 10557). *National Bureau of Economic Research*, Cambridge, MA.
- Dinda, S. (2004). Environment Kuznets Curve Hypothesis a Survey, *Ecological Economics*, 49, 431-455.
- Efeoğlu, R., & Pehlivan, C. (2018). Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi, *Politik Ekonomik Kuram*, 2(1), 103-123.
- Eratas, F., Nur, H. B. & Özçalık, M. (2013). Feldstein-Horioka Bilmecesinin Gelişmiş Ülke Ekonomileri Açısından Değerlendirilmesi: Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 18-33.
- Grossman, G. M. & Krueger, A. B. (1991), Environmental Impacts of A North American Free Trade Agreement, *National Bureau of Economic Research*, w3914.
- Güvenek, B., & Alptekin, V. (2010). Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine ilişkin bir Panel Veri Analizi. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 1(2), 172-193.
- Güzel, F. (2021). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye Ekonomisinde Geçerliliğinin Ampirik Analizi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (30), 59-76.
- Halicioğlu, F. (2009). An Econometric Study of CO₂ Emissions, Energy Consumption, Income and Foreign Trade in Turkey. *Energy Policy*, 37, 1156-1164.
- Kasperowicz, R. (2015). Economic Growth and CO₂ Emissions: The ECM Analysis. *Journal of International Studies*, 3(8), 91-98.
- Konat, G., & Fendoğlu, E. (2021). Covid-19 Salgınının Makroekonomik Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Covid 19 Pandemisinin İşletme ve Ekonomi Alanında Etkileri Seçme Yazılar* içinde (s. 255-272), Ankara, Gazi Kitabevi.
- Konya, L. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach. *Economic Modelling*, 23, 978-992.
- Kraft, J., & Kraft, A. (1978). On the Relationship Between Energy and GNP. *Journal of Energy and Development*, 3, 401-403.
- Lean, H. H., & Smyth, R. (2010). CO₂ Emissions, Electricity Consumption and Output in ASEAN. *Applied Energy*, 87, 1858-1864.
- Lee, C. C., Chiu, Y. B., & Sun, C. H. (2010). The Environmental Kuznets Curve Hypothesis for Water Pollution: Do Regions Matter? *Energy Policy*, 38, 12-23.
- Magazzino, C. (2014). The Relationship Between CO₂ Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in Italy. *International Journal of Sustainable Energy*, 1-14.
- Magazzino, C. (2015). Economic Growth, CO₂ Emissions and Energy Use in Israel. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 22, 89-97.
- Obradović, S., & Lojanica, N. (2017). Energy Use, CO₂ Emissions and Economic Growth-Causality on a Sample of SEE Countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 511-526.
- Öztürk, İ., & Acaravcı, A. (2010). CO₂ Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14, 3220-3225.
- Perman, R., & Stern, D. I. (2003). Evidence from Panel Unit Root and Cointegration Tests that the Environmental Kuznets Curve does not Exist. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 47(3), 325-347.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error CrossSection Independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2013). Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Dinamik Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 1-24.
- Saidi, K., & Hammami, S. (2015). The impact of CO₂ emissions and economic growth on energy consumption in 58 countries. *Energy Reports*, 1, 62-70.
- Sancar Özkök, C., & Atay Polat M. (2018). Co₂ Emisyonu- Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: G7 Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *UİİİD-IJEAS*, 2018(21), 33-46.
- Sanglimsuwan, K. (2011). Carbon dioxide Emissions and Economic Growth: An Econometric Analysis. *International Research Journal of Finance and Economics*, 67, 97-102.
- Shiu, A., & Lum, P. L. (2003). Electricity Consumption and Economic growth in China. *Energy Policy*, 32(1), 47-54.
- Stern, D. (2004). The rise and fall of the environmental Kuznets curve. *World Development*, 32, 1419-1439.
- Su, L., & Chen, Q. (2013). Testing Homogeneity in Panel Data Models with Interactive Fixed Effects. *Econometric Theory*, 29(6), 1079-1135.
- Uçan, O., Arıcıoğlu, E., & Yücel, F. (2014). Energy Consumption and Economic Growth Nexus: Evidence from Developed Countries in Europe. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3(4), 411-419.
- Usta, C., & Berber, M. (2017). Türkiye'de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sektörel Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 173-187.
- Jun, W., Mughal, N., Zhao, J., Shabbir, M.S., Niedbala, G., Jain, V., & Anwarf, A. (2021). Does Globalization Matter for Environmental Degradation? Nexus Among Energy Consumption, Economic Growth, and Carbon Dioxide Emission. *Energy Policy* 153, 1-8.
- Yanıktepe, B., Kara, O. & Parlak, T. K. (2021). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 452-465.
- Yuan, J-H, Zhao, C-H, Yu, S., & Hu, Z-G. (2007). Electricity Consumption and Economic Growth in China: Cointegration and Co-feature Analysis. *Energy Economics*, 29, 1179-1191.
- Zellner, A. (1962). An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regression Equations and Tests of Aggregation Bias. *Journal of the American Statistical Association*, 57, 500-509.
- Zhang, X. P., & Cheng, X.M. (2009). Energy Consumption, Carbon Emissions and Economic Growth in China. *Ecological Economics*, 68(10), 2706-2712.

Para ve maliye politikalarının göreceli etkinliği: Türkiye örneği

The relative effectiveness of monetary and fiscal policies: The case of Turkey

Sefa ÖZBEK
Burak UĞUR

Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
Kahramanmaraş, Türkiye

Öz

Ülke ekonomilerinde, istikrarlı ekonomik göstergelerin ortaya çıkabilmesi için sürdürülebilir iktisat politikaları önemli görülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren iktisat politikalarının etkinliğine ve önemine yönelik teorik ve ampirik birçok tartışma bulunmaktadır. Söz konusu tartışmaların özünü Keynesçi ve Klasik görüşün savunduğu politikalar oluşturmaktadır. Para ve maliye politikalarının etkinliği temelinde gerçekleşen tartışmalar günümüzde de sürmektedir. Dolayısıyla iktisat politikalarının en temel tartışma alanı olan para ve maliye politikalarının göreceli etkinliğinin tespiti önemli hâle gelmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de para ve maliye politikalarının göreceli etkinliğini ayırtmak amacıyla 2004:Ç1-2020:Ç3 dönemi verileri ile Vektör Otoregresif (VAR) metodu uygulanmıştır. Kurulan modelde bağımlı değişken olarak reel gayri safi yurt içi hasıladaki (GSYH) nispi değişim, açıklayıcı değişkenler ise para politikası göstergesi olan para politikası faizindeki nispi değişim; maliye politikası göstergesi ise reel faiz dışı bütçe harcamalarındaki nispi değişim alınmıştır. Bulgular, söz konusu dönemde para politikalarının, maliye politikalarına göre daha etkin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Para politikası, maliye politikası, VAR analizi

ABSTRACT

Sustainable economic policies are considered important for the emergence of stable economic indicators in national economies. Especially since the 1990s, there have been many theoretical and empirical discussions on the effectiveness and importance of economic policies. The core of these discussions is the policies advocated by the Keynesian and Classical views. The debates that take place on the basis of the effectiveness of monetary and fiscal policies continue today. Therefore, the determination of the relative efficiency of monetary and fiscal policies, which is the most fundamental area of discussion of economic policies, becomes important. In this study, the Vector Autoregressive (VAR) method was applied with the data of the period 2004:Q1-2020:Q3 in order to distinguish the relative effectiveness of monetary and fiscal policies in Turkey. In the model established, the relative change in the real gross domestic product (GDP) as the dependent variable, while the explanatory variables are the relative change in the monetary policy rate, which is the indicator of monetary policy; The fiscal policy indicator is the relative change in real primary budget expenditures. Findings show that monetary policies were more effective than fiscal policies in this period.

Keywords: Monetary policy, fiscal policy, VAR analysis

Giriş ve Teorik Çerçeve

İktisat politikasının temel iki aracı para ve maliye politikasıdır. Para politikası, merkez bankalarının ekonominin genel amaç ve hedeflerine ulaşmak için para miktarı ve faizlerin nasıl yönlendirilmesi gerektiğini sorgulamaktadır (Tüyen, 2014). Maliye politikası ise, hükümetlerin ekonominin genel amaç ve hedeflerine ulaşmak için kamu harcamaları, vergiler ve borçlanma araçlarının nasıl yönlendirilmesi gerektiğini sorgulamaktadır. Günümüzde para politikaları ekonomi yönetiminde ön plana çıkmasına rağmen iktisat politikasının amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi için para ve maliye politikaları arasında koordinasyon olması gerekmektedir.

Devletin ekonomiye para ve maliye politikalarıyla müdahale etmesi ekonomi bilminde 1929 bunalımından sonra gündeme gelmiştir. Bu şekilde aktif iktisat politikasına dayalı bir analiz ilk kez Keynes'in (1936) kısaca Genel Teori olarak da adlandırılan kitabıyla yapılmıştır. Keynes öncesi dönemin temel görüşü olan geleneksel yaklaşım devleti jandarma devlet olarak nitelendirmekte ve aktif iktisat politikalarına karşı çıkmaktadır. Geleneksel görüşe göre emek-mal ve para piyasaları sürekli dengede olup, dengesizlik durumlarında ekonomi kendiliğinden hızlıca dengeye varacaktır. Bu görüşe göre, para ve maliye politikalarıyla ekonomiye müdahale hem kısa hem de uzun sadece fiyatlar genel düzeyini arttırmakta olup, hasılayı etkilemeyecektir. Fakat büyük bunalım bu durumun geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Geleneksel yaklaşımla çatışan bu somut durum karşısında, Keynes ekonominin dengeye gelmesi için devlet müdahalesini önermiştir (Ünsal, 2013). Keynesçi yaklaşıma göre, ekonomiler açısından tam istihdam durumu özel ve istisnai, eksik istihdam ise genel bir durumdur. Keynes'e göre fiyatlar tam istihdam düzeyine kadar sabittir. Fiyatlarda artış bir diğer deyişle enflasyon, tam istihdam seviyesinden sonra başlamaktadır (Paya, 2013). Bu nedenle ekonomiye aktif iktisat politikalarıyla müdahalenin etkin olacağı öne sürülmektedir.

Geliş Tarihi/Received: 07.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 11.10.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Sefa ÖZBEK

E-posta: sefaozbek@yahoo.com

Cite this article: Özbek, S., & Uğur, B. (2022). The relative effectiveness of monetary and fiscal policies: The case of Turkey. *Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 15-20.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Keynesçi görüş, efektif talebi yönlendirmede para politikalarından ziyade maliye politikalarının daha etkin olduğunu savunmuştur. Bir başka deyişle, Keynesçiler fiskal uyarıların üstünlüğü tezini savunmuşlardır. Keynesçi yaklaşımda para talebinin faiz esnekliği ve yatırımların faiz esnekliği sırasıyla yüksek ve düşüktür. Bu durumda maliye politikasıyla kamu harcamalarını arttırmak para politikasına göre daha fazla hasılayı arttırmaktadır. Çünkü para arzında bir artış faiz oranları düşürmesine rağmen, yatırımların faiz esnekliğinin düşük olması düşen faizler yatırımların daha az artmasına neden olmaktadır. Keynesçi görüş 1970'li yıllara kadar altın yıllarını yaşamasına rağmen 1950'li yıllardan itibaren Monetarist iktisatçılar tarafından yoğun bir eleştiriye maruz kalmıştır. Monetarist yaklaşım Keynesçi görüşü temelde iki noktada eleştirmektedir. Bunlardan ilki, para politikalarının, maliye politikalarından çok daha etkin olduğu görüşüdür. Bir başka deyişle, Monetaristler parasal faktörlerin üstünlüğü tezini savunmuşlardır. Bu farklılığın temel nedeni, Keynesçi yaklaşımda para talebinin faiz esnekliği ve yatırımların faiz esnekliği sırasıyla yüksek ve düşükken, Monetarist yaklaşımda bu değişkenlerin sırasıyla düşük ve yüksek olmasıdır. Monetarist yaklaşımda para talebinin faiz esnekliğinin düşük, yatırımların faiz esnekliğinin yüksek olması, para arzındaki bir artışın faiz oranlarını düşürmesiyle yatırımların ve hasılanın düşen faizle daha fazla uyarılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu yaklaşımda maliye politikasında bir genişleme ise para talebinin faiz esnekliğinin düşük olması nedeniyle faizlerde yüksek artış yaratacak ve yatırımların faiz esnekliğinin yüksek olması nedeniyle faiz artışı özel sektöre dışlayacak ve hasılanın daha az artmasına hatta sabit kalmasına neden olacaktır. İkinci olarak ise, aktif iktisat politikalarının gereksiz olduğudur. Monetarist yaklaşıma göre, maliye politikaları ekonomiyi hiç etkilemezken, para politikalarının ise gecikme etkileri nedeniyle ekonomik istikrara katkıda bulunması oldukça güçtür. Bu bakımdan aktif iktisat politikaları gereksizdir ama kullanılmak zorunda kalındığında para politikası maliye politikasından daha etkindir (Paya, 2013).

Şekil 1'de Hicks (1937) tarafından oluşturulan IS-LM modeli yardımıyla, para ve maliye politikalarının etkinliği, Keynesçi ve Monetarist görüş çerçevesinde gösterilmektedir. IS-LM modeli mal ve para piyasasında eş anlı dengeyi sağlayan faiz ve milli gelir bileşenini göstermektedir. IS eğrisi, mal piyasasında dengeyi sağlayan alternatif faiz oranı-denge milli gelir bileşimlerini göstermektedir. Bu eğri, faiz oranlarındaki düşüşün yatırım harcamaları ve milli geliri arttırdığını göstermektedir. LM eğrisi ise, para piyasasında

dengeyi sağlayan alternatif milli gelir-denge faiz oranı bileşimlerini göstermektedir. Bu eğri, milli gelirdeki artışın para talebi ve faiz oranlarını arttırdığını göstermektedir.

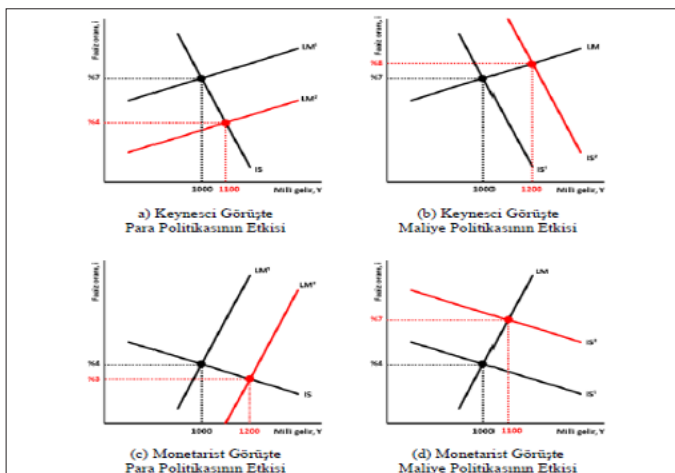
Şekil 1'in a ve b kısmında Keynesçi görüşe uygun olarak çizilen IS (yatırımların faiz esnekliği düşük-nispeten dik) ve LM (para talebinin faiz esnekliği yüksek-nispeten yatık) eğrileri gösterilmektedir. Şekil 1'in c ve d kısmında ise Monetaristlerce savunulan görüşe uygun biçimde çizilen IS (yatırımların faiz esnekliği yüksek-nispeten yatık) ve LM (para talebinin faiz esnekliği düşük-nispeten dik) eğrileri gösterilmektedir. Şekil 1'in a ve b kısmında görüldüğü üzere Keynesçi yaklaşımda kamu harcamalarında bir artış para arzında bir artışa kıyasla milli geliri çok daha fazla arttırmaktadır. Bu durumun temel nedeni yukarıda da belirtildiği üzere, para arzında bir artışın faiz oranları düşürmesine rağmen, yatırımların faiz esnekliğinin düşük olması nedeniyle düşen faizlerin yatırımları daha az uyarmasıdır. Bu yaklaşımda maliye politikasında bir genişleme ise para talebinin faiz esnekliğinin yüksek olması nedeniyle faizlerde düşük bir artış yaratacak ve yatırımların faiz esnekliğinin düşük olması nedeniyle faiz artışı özel sektöre çok daha az dışlayacak ve hasılayı çok daha fazla arttıracaktır. Şekil 1'in c ve d kısmında görüldüğü üzere ise Monetarist yaklaşımda para arzında bir artış kamu harcamalarında bir artışa kıyasla milli geliri çok daha fazla arttırmaktadır. Bu durumun temel nedeni ise maliye politikasında bir genişlemenin faizi oldukça yüksek arttırarak özel sektörü dışlaması ve hasılanın daha az artmasına neden olmasıdır. Monetarist yaklaşımda para talebinin faiz esnekliğinin düşük, yatırımların faiz esnekliğinin yüksek olması nedeniyle para arzındaki bir artışın faiz oranları düşürmesi yatırımların ve hasılanın düşen faizle daha fazla uyarılmasıyla sonuçlanmaktadır. Böylece Keynesçi yaklaşım maliye politikalarının, Monetarist yaklaşım ise para politikalarının daha etkin olduğunu savunmaktadır.

Literatür Araştırması

20. yüzyılın ikinci yarısında, para ve maliye politikalarının etkinliğine ilişkin Keynesçi ve Monetarist görüşlerden hangisinin geçerli olduğu yönünde tartışılan bir konu haline gelmiştir (Çevik, 2012). Bu konuda ilk ampirik analiz Friedman ve Meiselman tarafından 1963 yılında yapılmıştır. Bu yayından itibaren iktisatçılar tarafından bu konuda birçok analiz yapılmıştır.

Ampirik çalışmalarda bu konuda farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Çalışmaların bir kısmı Monetarist (para politikası daha etkin) görüşü desteklerken, çalışmaları bir diğer kısmı ise Keynesçi görüşü (maliye politikası daha etkin) desteklemektedir. Bu farklılık, kullanılan ekonomik büyüme (GSYİH, GSYİH büyümesi), parasal değişkene (M1, M2, faiz oranı), maliye değişkene (kamu harcaması, bütçe açığı), kontrol değişkenlerine, farklı ekonometrik yöntem ve testler kullanılmasına, ilgili zamanlara ve ülke örneklerine bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Ampirik literatürde para politikasının maliye politikasından daha etkin olduğunu gösteren çalışmalar: Friedman ve Meiselman (1963), Amerika için 1897-1958 yılları arasında ve 1946: II-1958: IV dönemleri arası çeyreklik verilerle regresyon analiziyle para ve maliye politikasının milli gelir üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada milli gelir, para arzı ve maliye değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada, para politikası maliye politikasından daha etkin bulunmuştur. Ajayi (1974), Nijerya için 1960-1970 yıllarında sıradan en küçük kareler yöntemini kullanarak bu analizi yapmıştır. Analiz sonucu, GSYİH büyümesi, kamu harcaması ve kamu gelirlerinin değişimi, para arzı değişimi (M1, M2 ve M3) ve toplam harcamayı etkileyen diğer değişkenler kullanılmıştır. Çalışmada, para

Şekil 1.

Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği. Karaca, (2017).

politikası maliye politikasından daha etkin bulunmuştur. Aijsafe ve Folorunso (2002), Nijerya için 1970-1988 yılları için GSYİH, M1 para arzı ve bütçe açığı değişkenlerini kullanarak çok değişkenli eşbütünleşme regresyonu yöntemiyle para ve maliye politikalarının etkinliğini incelemiştir. Analizde, para politikası maliye politikasından daha etkin bulunmuştur. Dikmen (2006), Türkiye için 1987-2003 yılları için sıradan en küçük kareler yöntemini kullanarak para ve maliye politikalarının etkinliğini araştırmıştır. Çalışmada, nominal GSMH büyüme hızı, para arzı (M1 ve M2) büyüme hızı ve kamu harcamaları büyüme hızı değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonucu, para politikası maliye politikasından daha etkin bulunmuştur. Şen ve Kaya (2015), Türkiye için 2001:I- 2014:II arası çeyreklik verilerle SVAR modeliyle para ve maliye politikasının etkinliğini incelemiştir. Çalışmada, GYSİH büyümesi, merkezi hükümet bütçe açığı, merkezi hükümet borç stoku, reel faiz oranı, enflasyon, reel efektif kur endeksi, net rezervler, ticari açıklık oranı ve Avrupa GYSİH büyümesi kullanılmıştır. Analizde, para politikası maliye politikasından daha etkin bulunmuştur. Karaca (2017), Türkiye için 2004: III-2017: I arası çeyreklik verilerle GSYİH büyümesi, politika faizi değişimi, reel faiz dışı bütçe harcamaları değişimi değişkenlerini kullanarak ARDL modeliyle bu analizi yapmışlardır. Çalışmada, para politikası maliye politikasından daha etkin bulunmuştur. Akıncı ve Tuncer (2018), Türkiye açısından 2006:I- 2016:III çeyreklik verilerle ARDL modeliyle para ve maliye politikalarının etkinliğini incelemiştir. GSYİH, geniş tanımlı para arzı (M2) ve kamu harcamalarının kullanıldığı çalışmada, para politikası maliye politikasından daha etkin bulunmuştur.

Ampirik literatürde maliye politikasının para politikasından daha etkin olduğunu gösteren çalışmalar: Ansari (1996), Hindistan için 1963-1993 arası GSYİH, geniş tanımlı para arzı, GSYİH deflatörü ve kamu harcaması değişkenlerini kullanarak VAR modeliyle analiz etmişlerdir. Çalışmada, maliye politikasının para politikasından daha etkin olduğu bulunmuştur. Düzgün (2010), Türkiye için 1987:I- 2007:III arası çeyreklik verilerle GSYİH, M2 para arzı

ve devletin nihai tüketim harcamaları değişkenlerini kullanarak ARDL yöntemiyle para ve maliye politikalarının etkinliğini incelemiştir. Çalışmada, maliye politikasının para politikasından daha etkin olduğu bulunmuştur. Topçu ve ark. (2012), Romanya, 2004:IV-2011:II arası çeyreklik verilerle sıradan en küçük kareler ve nedensellik yöntemleriyle para ve maliye politikalarının etkinliğini araştırmıştır. Analizde, GSYİH, geniş tanımlı para arzı (M2) ve kamu harcaması değişkenleri kullanılmıştır. Bulgular, maliye politikasının para politikasından daha etkin olduğunu göstermiştir. Sancar (2015), Türkiye açısından 1990-2014 verileriyle ARDL Modeli yardımıyla para ve maliye politikalarının etkinliğine bakmıştır. Analizde, kamu gelirlerinin GSYH'ya oranı, interbank faiz oranı, geniş tanımlı para arzı (M2), GSYİH büyümesi ve kamu harcamalarının GSYH'ya oranı değişkenlerinden yararlanılmıştır. Analiz bulguları, maliye politikasının para politikasından daha etkin olduğunu göstermiştir.

Para ve maliye politikalarının etkinliğini inceleyen çalışmalar özet şeklinde Tablo 1'de aktarılmıştır. Tablo 1'den de görüldüğü üzere çalışmaların önemli bir kısmında geniş para arzı (M2) para politikası değişkeni olarak kullanılmıştır. Fakat 1990'larla beraber enflasyon hedeflemesi yaklaşımı ile birlikte para politikalarının yürütülmesinde politika faizi temel politika aracı olarak kullanılmaktadır (Tokucu, 2010). Bu çalışmanın, ülke örnekleme, politika faizini para politikası değişkeni olarak alması ve kullanmış olduğu VAR analiziyle literatüre katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

Ekonometrik Analiz

Veri seti ve yöntem

Çalışmanın bu kısmında, Türkiye'de para ve maliye politikalarının görece etkinliğinin ayrıştırılması adına, 2004Ç1-2020Ç3 dönemi çeyreklik verilerinden yararlanılmaktadır. Ampirik analizde kullanılan değişkenlere ait açıklayıcı bilgiler Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2'de yer alan değişkenlerden DLY; reel gayri safi yurtiçi hasıladaki (GSYH) nispi değişim veya başka bir ifadeyle ekonomik

Tablo 1.
Para ve Maliye Politikalarının Etkinliğini İnceleyen Çalışmalar

Yazarlar ve Yıllar	Ülkeler ve Veri Seti	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Friedman ve Meiselman, (1963)	ABD, 1897-1958 (yıllık) ve 1946: II-1958: IV (çeyreklik)	Milli gelir, para arzı, mali değişkenler	Regresyon analizi	Maliye politikası, para politikasından daha az etkindir.
Ajayi (1974)	Nijerya, 1960-1970 (yıllık)	GYSİH Büyümesi, Kamu Harcamalarının Değişimi, Kamu Gelirlerinin Değişimi, Para Arzı Değişimi, Toplam harcamayı etkileyen diğer değişkenler	Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi	Maliye politikası, para politikasından daha az etkindir.
Ansari (1996)	Hindistan, 1963-1993 (yıllık)	GYSİH, Geniş Tanımlı Para Arzı, GYSİH Deflatörü, Kamu harcaması	VAR Modeli	Hindistan'da maliye politikasının para politikasından daha etkin olduğu bulunmuştur.
Aijsafe ve Folorunso (2002)	Nijerya, 1970-1988 (yıllık)	GSYİH, Para Arzı (M1), Bütçe Açığı	Çok Değişkenli Eşbütünleşme Regresyonu	Para politikasının maliye politikasına göre daha etkili olduğu bulunmuştur.
Dikmen (2006)	Türkiye, 1987-2003 (yıllık)	Nominal GSMH büyüme hızı, Para arzı (M1 ve M2) büyüme hızı, Kamu harcamaları büyüme hızı	Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi	Maliye politikası, para politikasından daha az etkindir.
Düzgün (2010)	Türkiye, I 1987:I- 2007:III (çeyreklik)	GSYİH, Geniş Tanımlı Para Arzı (M2), Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	ARDL Modeli	Türkiye ekonomisinde para politikası etkili değilken, maliye politikası negatif etkilidir.
Topçu ve ark., (2012)	Romanya, 2004:IV- 2011:II (çeyreklik)	GSYİH, Geniş Tanımlı Para Arzı (M2), Kamu harcaması	Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi ve Nedensellik	Romanya'da maliye politikasının para politikasından daha etkin olduğu bulunmuştur.
Sancar (2015)	Türkiye, 1990-2014 (yıllık)	Kamu Gelirlerinin GSYH'ya Oranı, İnterbank Faiz Oranı, Geniş Tanımlı Para Arzı (M2), GYSİH Büyümesi, Kamu Harcamalarının GSYH'ya Oranı	ARDL Modeli	Türkiye'de maliye politikasının para politikasından daha etkin olduğu bulunmuştur
Şen ve Kaya (2015)	Türkiye, 2001:I- 2014:II (çeyreklik)	GYSİH Büyümesi, Merkezi Hükümet Bütçe açığı, Merkezi Hükümet Borç Stoku, Reel faiz oranı, Enflasyon, reel efektif kur endeksi, Net Rezervler, Ticari açıklık oranı, Avrupa GYSİH Büyümesi	SVAR Modeli	Maliye politikası, para politikasına göre daha az etkindir.
Karaca (2017)	Türkiye, 2004: III-2017: I(çeyreklik)	GYSİH Büyümesi, Politika faizi değişimi, Reel faiz dışı bütçe harcamaları değişimi	VAR Analizi	Para politikası, maliye politikasına göre daha etkindir.
Akıncı ve Tuncer (2018)	Türkiye, 2006:I- 2016:III (çeyreklik)	GSYİH, Geniş Tanımlı Para Arzı (M2), Kamu Harcamaları	ARDL Modeli	Maliye politikası, para politikasından daha az etkindir.

Tablo 2.
Değişkenlerin Tanımlanması

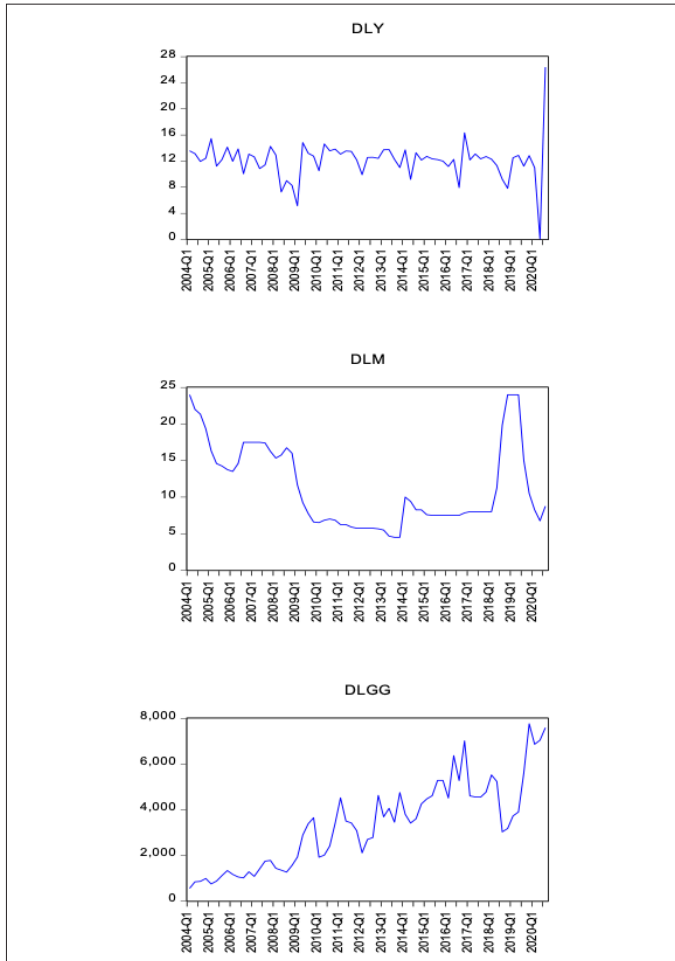
Değişkenler	Açıklama	Kaynak
DLY	Logaritmik (Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Nispi Değişim Oranı)	TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu- http://www.tuik.gov.tr), 2004Ç1-2020Ç3
DLM	Logaritmik (Merkez Bankası Politika Faiz Oranı)	IFS Data (Uluslararası Para Fonu- https://www.imf.org), 2004Ç1-2020Ç3
DLGG	Logaritmik(Reel Faiz Dışı Bütçe Harcamalarındaki Nispi Değişim Oranı)	Hazine ve Maliye Bakanlığı (https://www.hmb.gov.tr/) -2004Ç1-2020Ç3

Not: DLY değişkeni, mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış harcamalar yöntemiyle zincirlenmiş GSYH hacim endeksinin logaritmik birinci sıra farkı alınarak hesaplanmıştır. DLM değişkeni, Merkez Bankası politika faiz oranının logaritmik birinci sıra farkının alınmasıyla elde edilmiştir. DLGG değişkeni ise nominal serinin, Tüketici Fiyat Endeksi verisi ile reel hale getirilerek, Tramo-Seats yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmik birinci sıra farkı alınarak elde edilmiştir.

Tablo 3.
Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	DLY	DLM	DLGG
Ortalama	12.11126	11.32090	3334.307
Medyan	12.41289	8.250000	3410.519
Maksimum	26.37430	24.00000	7755.260
Minimum	0.026139	4.500000	558.0216
Standart Sapma	3.018565	5.687430	1884.058
Çarpıklık	0.318447	0.807533	0.414815
Basıklık	12.48703	2.449569	2.387784
Jarque-Bera	252.3930 (0.0000)	8.127697 (0.0172)	2.967802* (0.2267)

Not: (*) Parantezi içindeki değerler Jarque-Bera istatistiklerine ait olasılıkları belirtmektedir. Şekil 2'de logaritmik dönüşümleri yapılan değişkenlerin grafikleri gösterilmektedir.

Şekil 2.
Değişkenlerin Grafikleri

büyümedir. Para politikası göstergesi olan DLM, para politikası faizindeki nispi değişimdir. Maliye politikası göstergesi olan DLGG ise reel faiz dışı bütçe harcamalarındaki nispi değişim olarak modelde yer almaktadır. Türkiye 2000 Kasım ve 2001-Şubat krizlerinin ardından para ve maliye politikalarında önemli regülasyonlar yapmaya başlamıştır. Dolayısıyla çalışmada bu dönemden günümüze kadar gelen 2004Ç1-2020Ç3 dönemi çeyreklik verileri kullanılarak VAR analizi yapılmaktadır. Tablo 3'te değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir.

Şekil 2'de ele alınan değişkenlerin yapısal kırılmaya sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, analiz devamında değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinden ve grafiklerinden elde edilen bilgiler ışığında yöntemler tercih edilecektir.

Ekonomide içsel ve dışsal değişkenlerin keskin biçimde ayrıştırmanın zorluğu nedeniyle eş anlı denklem sistemleri kullanılmaktadır. Ekonomik model içerisinde içsel-dışsal değişkenin doğru biçimde belirlenmesi sorunu, elde edilen ampirik sonuçları önemli biçimde etkileyebilmektedir. Dolayısıyla bu sorun eş anlı denklem sistemleri yardımıyla çözümlenmekte ve model üzerinde bazı kısıtlamalar yapılarak bu sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır (Adrian & Darnell, 1990). VAR modeli, ekonomideki dinamik ilişkileri, modele herhangi bir kısıt getirmeden elde edebilmektedir. Bu yönüyle VAR modeli araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir (Keating, 1990). VAR modellerinde yer alan bağımlı değişkenlerin gecikmelerinin de modelde yer alması, geleceğe yönelik güçlü tahminlerin yapılmasını mümkün hale getirmektedir (Kumar ve ark., 1995).

İki değişkenli VAR Modeli:

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i}y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i}x_{t-i} + u_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i}y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i}x_{t-i} + u_{2t} \quad (2)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Bu gösterimde,

u_t sıfır ortalamalı, kendi gecikmeli değerleriyle olan ortak varyansları sıfır, varyansı sabit, normal dağılan rassal hata terimlerini,

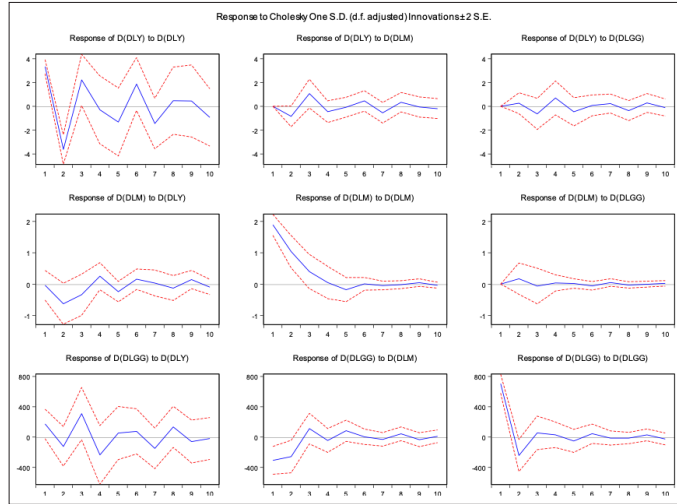
p ise gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Otokorelasyon sorunu ampirik analizlerde sapmalı sonuçlara sebep olabilmekte ve bu yönüyle çözülmesi gerek bir sorun olarak görülmektedir. VAR modelleri, modelde yer alan değişkenlerin gecikme uzunluklarını artırarak otokorelasyon sorununu çözüme gücüne sahiptir. Bu güç, değişkenlerin kendi gecikmeli değerleri ile ilişkisizdir varsayımı ile elde edilmektedir. (1) ve (2)'de yer alan eşitliğin sağında sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer almaktadır. Dolayısıyla eş anlılık sorunu ortaya çıkmamaktadır. Böylece Klasik En Küçük Kareler yöntemi aracılığıyla modeldeki denklem sistemi ön görülebilmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004).

Ekonometrik analizlerde, değişkenlerin birim kök sürece sahip olup olmadıklarının tespit edilmesinde en yaygın testler Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi ve Philips-Perron (PP) birim kök testleridir (Ağır ve ark., 2020). Her iki testte de, sıfır hipotezi birim kök sürecin varlığı üzerine kurulmaktadır. Ancak, söz konusu birim kök testleri ülke ekonomilerinde yer alan yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır (Naimoğlu, 2021). Makroekonomik değişkenler ile zaman serisi analizi yapılırken ülkeye ve döneme göre değişkenlik gösterebilen çeşitli yapısal kırılmalar oluşabilmektedir. İktisat politikalarında meydana gelen değişimler, savaşlar, ekonomik krizler, hükümet değişimleri, doğal afetler gibi nedenler bu yapısal kırılmaların başlıca örnekleridir. Dolayısıyla

Tablo 4.
DLY Varyans Ayrıştırması

Dönem	DLY	DLM	DLGG
1	100.00000	0.00000	0.00000
2	96.92649	2.795776	0.277734
3	92.64459	5.863377	1.492033
4	90.65549	6.335854	3.008655
5	90.56264	5.989565	3.447790
6	90.92031	5.955794	3.123899
7	90.59307	6.334250	3.072677
8	90.09630	6.556121	3.347583
9	89.96287	6.517476	3.519653
10	90.06775	6.462468	3.469779

Şekil 3.
Genelleştirilmiş Etki ve Tepki Fonksiyonları

İktisadi analizlerde kullanılacak değişkenler için birim kök süreci incelemesi yapılırken, adı geçen sebeplerden dolayı ortaya çıkabilecek yapısal kırılmaları dikkate alan tekniklerin kullanılması ilgili analizlerin geçerliliğini ve doğruluğunu güçlendirecektir (Ceylan & Karaağaç, 2019). Bu amaçla iki yapısal kırılmaya izin veren Lee ve Strazicich (LS) (2003) yapısal kırılmalı birim kök testinden yararlanılacaktır. Söz konusu testin hem sıfır hipotezinde hem de alternatif hipotezinde iki yapısal kırılmaya izin verilmektedir. LS birim kök testinin sıfır hipotezi iki yapısal kırılmalı birim kök süreci varlığı üzerine kurulmaktadır (Yılancı, 2009). Logaritmik dönüşümleri yapılan değişkenlerin fark durağan oldukları elde edilmektedir. Bu durum hem tek hem de iki yapısal kırılmalı (hem sabitli, hem de trendli) modelde geçerlidir. LS birim kök test sonuçları söz konusu test bulguları Ek Tablo 1'de gösterilmektedir.

Analiz bulguları

Çalışmada kullanılan seriler durağan olup, bulgular Ek Tablo 1'de gösterilmiştir. Yapılan analizler sonucunda VAR modeli için uygun gecikme uzunluğunun 3 olduğu bulunmuş (Ek Tablo 2 ve Ek Şekil 1) ve model bu şekilde kurulmuştur.

VAR metodunun uygulanabilmesi için, modele ilgili değişkenlerin durağan hallerinin yer alması gerekmektedir. Ek Tablo 2 'de VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu üç olarak belirlenmiştir. VAR modelinin geçerliliğini sınamak için dört adet tanı testlerinin yapılması gerekmektedir (Akpolat & Altıntaş, 2013). Ek Şekil 1'de VAR(3) modelinin istikrarlı olduğu, diğer bir deyişle otoregresif karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde dağıldığı gösterilmektedir. Diğer yandan, kurulan VAR modelinde otokore-

lasyon sorunu, değişen varyans probleminin bulunmaması gerekmektedir. Bu durumların ilgili modelde bulunmadığı Ek Tablo 3'te gösterilmektedir. Adı geçen tablolarda, modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Jargue-Bera istatistiği 5.981 elde edilmiş ve olasılık değeri 0.247 olarak hesaplanmıştır. Böylece hata terimleri normal dağılıma sahiptir sıfır hipotezi %5 anlamlılık seviyesinde kabul edilmektedir.

Diğer yandan Dolayısıyla uygun VAR modelinin, VAR(3) olduğu belirlenmiştir. Tablo 4'te DLY değişkeninin varyans ayrıştırması bulguları verilmektedir.

Tablo 4 bulguları dikkate alındığında, birinci periyotta reel gayri safi milli hasıla değişimi (ekonomik büyüme) (DLY) değişkeninin tamamının kendisi tarafından açıklandığı görülmektedir. Bu sonuç, DLY değişkeninin modeldeki en içsel değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Para politikasını temsil eden DLM değişkeni, DLY değişkeninin varyansını 10 dönem sonunda yaklaşık %6,46'sını açıklamaktadır. Diğer yandan maliye politikasının temsil eden DLGG değişkeni ise DLY değişkeninin varyansını 10 dönem sonunda yaklaşık %3,47'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu sonuçlar, 10 dönem sonunda, DLM'nin DLGG'ye göre DLY'yi daha yüksek oranda açıkladığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye'de para politikası, maliye politikasına göre daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak para politikasının maliye politikasına göre daha etkin olduğu ifade edilebilmesine rağmen, ilgili değişkenlerin reel GSYH'yi açıklama gücü düşük görülmektedir. Dolayısıyla, bu durum Türkiye'de reel GSYH'nin sadece para ve maliye politikalarıyla açıklanamayacağını ortaya koymaktadır.

Şekil 3'te reel GSYH'daki nispi değişim oranı ya da ekonomik büyüme değişkeninin etki-tepki fonksiyonları gösterilmektedir. Şekil 3'te yer alan kırmızı renkli alt ve üstteki kesikli çizgiler, bir standart hatalık güven aralığını ifade etmektedir. Orta kısımda yer alan mavi çizgiler ise etki-tepki fonksiyonudur. Mavi çizgilerin sıfır çizgilerini en az bir defa kesmesi, etki-tepki fonksiyonlarının istatistiksel olarak anlamlı olduklarını garanti etmektedir. Ayrıca, mavi çizgi ile gösterilen etki-tepki fonksiyonlarının sıfır çizgisini en az bir defa kesmesi, söz konusu değişkenler ile kurulan VAR sisteminin durağan olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 3'te orta kısımda bulunan mavi eğri etki-tepki fonksiyonudur ve en az bir defa sıfır çizgisini kesmesi fonksiyonun istatistiksel olarak anlamlılığını göstermektedir. Üst ve alt kısımda bulunan kırmızı eğriler ise güven sınırını göstermektedir. Şekil 3 incelendiğinde merkez bankası politika faiz oranında (DLM) meydana gelen bir standart sapmalı şoka ekonomik büyüme (DLY), ilk iki periyotta negatif yönde tepki göstermekte ve bu tepki sonrasında pozitif dönmektedir. Söz konusu durum yaklaşık 4 periyot devam ettikten sonra DLM'de meydana gelen şok karşısında, DLY'nin tepkisi zamanla sönümlenmektedir. Reel faiz dışı bütçe harcamalarındaki nispi değişim oranında (DLGG) meydana gelen bir standart sapmalı şoka ekonomik büyüme (DLY), ilk iki periyotta pozitif tepki vermektedir. Sonraki iki periyotta bu durum pozitif dönmekte ve zamanla DLGG'de meydana gelen şok karşısında, DLY'nin tepkisi zamanla sönümlenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Ülke ekonomilerinde zaman zaman konjonktürel ya da yapısal dalgalanmalar meydana gelebilmektedir. Söz konusu dalgalanmalar, reel sektörü doğrudan etkileyip millî gelir düşüşü, işsizliğin artışı biçiminde gerçekleşebilmektedir. Diğer yandan finansal sektörde meydana gelen dalgalanmalar yoluyla güvensizlik ve panik ortamını destekleyerek finansal piyasalarda depresyona ya

da çöküşlere sebep olabilmektedir. Küreselleşme süreci ile ülke ekonomilerinin entegrasyonu ile bir ülkede meydana gelen krizin diğer ülkeleri de etkilediği görülmektedir. İktisat politikası yapıcılarının söz konusu sorunları çözmek ya da etkisini minimize etmek için çeşitli politikalar üretmektedir. Bu politikalar para ve maliye politikaları başlığında toplanabilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisine ait 2004:Ç1-2020:Ç3 dönemi çeyreklik verileri kullanılarak para ve maliye politikalarının göreceli etkinliği araştırılmıştır. Ampirik yöntem olarak VAR analizinin kullanıldığı çalışmada, modelde yer alan değişkenlerin birim kök sürecine sahip olup olmadıkları literatürde sıklıkla kullanılan ADF ve PP birim kök testleri ile sınanmıştır. Bulgular, modelde yer alan tüm değişkenlerin birim kök süreç içerdiğini göstermektedir. Eki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması bulguları ise para politikasının, maliye politikasına göre daha etkin olduğu elde edilmiştir. Bu sonuç Şen ve Kaya (2015), Karaca (2017), Akıncı ve Tuncer (2018) çalışmalarıyla uyumlu görülmektedir. Böylece Türkiye'de 2004:Ç1-2020:Ç3 döneminde para politikasının etkinliğini savunan Monetarist görüşün geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, yatırımların faiz esnekliğinin yüksek olduğu görüşü geçerlilik kazanmaktadır. Böylece, faiz oranlarında meydana gelen bir düşüşün, yatırımları artıracak bilgisine ulaşılmaktadır. Her ne kadar, söz konusu dönemde Türkiye'de para politikası, maliye politikasına göre daha etki olsa da, güçlü bir etkinliğe sahip olmadığı elde edilmiştir. Bu durum ise Monetaristlerin para politikasının gecikmeli etkinliği ile açıklanabilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – S.Ö., B.U.; Tasarım – S.Ö., B.U.; Denetleme – S.Ö., B.U.; Kaynaklar – S.Ö., B.U.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – S.Ö., B.U.; Analiz ve/veya Yorum – S.Ö., B.U.; Literatür Taraması – S.Ö., B.U.; Yazıyı Yazan – S.Ö., B.U.; Eleştirel İnceleme – S.Ö., B.U.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – S.Ö., B.U.; Design – S.Ö., B.U.; Supervision – S.Ö., B.U.; Resources – S.Ö., B.U.; Data Collection and/or Processing – S.Ö., B.U.; Analysis and/or Interpretation – S.Ö., B.U.; Literature Search – S.Ö., B.U.; Writing Manuscript – S.Ö., B.U.; Critical Review – S.Ö., B.U.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Adrian, C., & Darnell, A. (1990). Dictionary of Econometrics, England: Edward Elgar Publications.
- Ağır, H., Özbek, S., & Türkmen, S. (2020). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri: Ampirik Bir Tahmin. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 39-48.
- Ajayi, S. (1974). An Econometric Case Study of the Relative Importance of Monetary and Fiscal Policy in Nigeria, *The Bangladesh Economic Review*, 2(2), 559-576.

- Ajisafe, R. A., & Folorunso, B. A. (2002). The Relative Effectiveness of Fiscal and Monetary Policy in Macroeconomic Management in Nigeria. *The African Economic and Business Review*, 3(1), 23-40.
- Akıncı, A., & Tuncer, G. (2018). Effectiveness of Fiscal Policy and Monetary Policy in Turkey. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 120-128.
- Akpolat, A. G., & Altıntaş, N. (2013). Enerji Tüketimi ile Reel Gsyih Arasındaki Eşbütünlük ve Nedensellik İlişkisi: 1961-2010 Dönemi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(2), 115-127.
- Ansarı, M. I. (1996). Monetary vs. fiscal policy: Some Evidence from Vector Autoregression for India. *Journal of Asian Economics*, 7(4), 677-698.
- Ceylan, R., & Karaağaç, G. E. (2019). Türkiye'de Sürekli Gelir Hipotezinin Test Edilmesi: Doğrusal Olmayan Birim Kök Testlerinden Kanıtlar. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 219-237.
- Çevik, N. K. (2012). Para ve Maliye Politikaları Arasındaki Etkileşimin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir.
- Dikmen, N. (2006). Nominal GSUH ve Politika Tercihi: St. Louis Model Uygulaması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 87-105.
- Düzgün, R. (2010). Türkiye Ekonomisi'nde Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 230-237.
- Friedman, M., & Meiselman, D. (1963). The Relative Stability of Monetary Velocity and Investment Multiplier in the United States, 1887 to 1957 in Stabilization Policies, Englewood: PrenticeHall.
- Hicks, J. R. (1937). Mr. Keynes and the 'Classics': A suggested interpretation. *Econometrica*, 5(2), 147-159.
- Karaca, O. (2017). Türkiye'de Para ve Maliye Politikalarının Göreceli Etkinliği: VAR Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 227-240.
- Keating, J.W. (1990). Identifying VAR Models under Rational Expectations. *Journal of Monetary Economics*, 25, 453-476.
- Keynes, J. M. (1936). The General Theory Of Employment, Interest and Money, London: Macmillan.
- Kumar, V., Leone, R. P., & Gaskins, J. N. (1995). Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures. *International Journal of Forecasting*, 11(3), 361-377.
- Lee, J., & Strazlicich, M. C. (2003). Minimum LM Unit Root Test with Two Structural Breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Naimoğlu, M. (2021). Fourier Yaklaşımıyla Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Enerji Kayıplarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Almanya Örneği. *Journal of Economics and Research*, 2(1), 59-68.
- Özgen, F. B., & Güloğlu, B. (2004). Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi. *METU Studies in Development*, 31, 93-114.
- Paya, M. (2013). Makro İktisat, 4. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Sancar, C. (2015). Para ve Maliye Politikalarının Nispi Etkinliği: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Journal of International Social Research*, 8(39), 933-944.
- Şen, H., & Kaya, A. (2015). The Relative Effectiveness Of Monetary and Fiscal Policies On Growth: What Does Long-Run SVAR Model Tell Us? MPRA Paper 65903, University Library of Munich, Germany.
- Tokucu, E. (2010). Kriz ve Para Politikaları: Para Politikalarının Başarısızlığı Üzerine. *Ekonomik Yaklaşım*, 21(76), 31-54.
- Topcu, M., Kuloğlu, A., & Lobont, O. A. (2012). Relative Efficiency of Monetary and Fiscal Policies: The Case of Romania, Annals-Economy Series, Constant in Brancusi University. *Faculty of Economics*, 1, 47-51.
- Tüyen, Z. (2014). Türkiye'de Para Politikalarının Geleceği. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 4, 19-31.
- Ünsal, E. (2013). Makro İktisat, 10. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Yılcı, V. (2009). Yapısal Kırımlar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.

Ek Tablo 1.
LS Birim Kök Test Bulguları

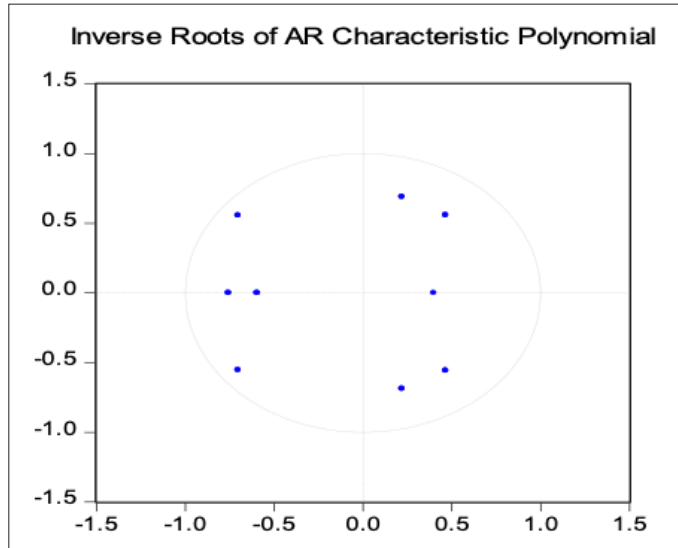
SEVİYE	Model A			Model AA			
Değişkenler	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi1	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi1	Kırılma Tarihi2
DLY	-0.2857	5	2009	-7.7764	0	2014	2016
DLM	-2.1947	1	2008	-2.4622	1	2012	2014
DLGG	-3.1680	0	2016	-3.5892**	0	2013	2016
SEVİYE	Model C			Model CC			
Değişkenler	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi1	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi1	Kırılma Tarihi2
DLY	-9.8332	0	2019	-9.7585	0	2010	2019
DLM	-4.5127*	1	2013	-6.0230*	8	2013	2017
DLGG	-5.1281***	2	2009	-6.6010**	2	2008	2017
FARK	Model A			Model AA			
Değişkenler	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi1	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi1	Kırılma Tarihi2
DLY	-5.7870***	2	2008	-6.2354***	6	2007	2018
DLM	-4.7777***	3	2012	-4.8814***	3	2012	2014
DLGG	-9.3904***	0	2010	-9.6902***	0	2010	2018
FARK	Model C			Model CC			
Değişkenler	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi1	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi1	Kırılma Tarihi2
DLY	-9.3354***	0	2018	-9.9040***	0	2012	2019
DLM	-6.9888***	3	2018	-8.2416***	3	2017	2018
DLGG	-9.3131***	0	2009	-9.9916***	0	2017	2019

Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde kritik değerler Model A, Model AA, Model C ve Model CC'de sırasıyla -4.0840, -3.4870, -3.1850; -4.0730 -3.5630 -3.2960; -4.9133 -4.3500 -4.0723; -6.9320 -6.1750 -5.8250'dir. Maksimum gecikme uzunluğu n gözlem sayısı olmak üzere Schvert (1989) tarafından önerilen $12 * [(n/100)^{(1/4)}]$ formülü ile hesaplanmış ve 8 olarak alınmıştır. ****%1, ***%5, **%10 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Model A ve Model AA, sırasıyla düzeyde tek ve iki yapısal kırılmanın yer aldığı model; Model C ve Model CC ise sırasıyla trendde tek ve iki yapısal kırılmanın yer aldığı modeldir.

Ek Tablo 2.
VAR Modelinin Gecikme Sayısının Tespiti

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	87.98361	NA	1.29e-05	-2.741407	-2.638481	-2.700995
1	119.2211	58.44434	6.32e-06*	-3.458745*	-3.047042*	-3.297100*
2	124.9329	10.13392	7.04e-06	-3.352676	-2.632195	-3.069797
3	136.9323	20.12788*	6.43e-06	-3.449428	-2.420169	-3.045315
4	143.4861	10.35934	7.03e-06	-3.370520	-2.032484	-2.845174

Ek Tablo 2'de LR bilgi kriteri tarafından uygun gecikme uzunluğunun üç olarak belirlendiği elde edilmiştir. Diğer bir deyişle, otokorelasyon içermeyen uygun VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu üçtür. Yani uygun VAR modeli VAR(3)'dür.

Ek Şekil 1.

AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri
Ek Şekil 1'de birim çember, AR karakteristik polinomunun ters köklerinin tamamını kapsamaktadır. Uygun gecikme uzunluğunun 3 elde edilmesiyle 9 adet kök'ün tamamı birim çember içerisinde. Dolayısıyla VAR(3) modeli istikrarlıdır.

Ek Tablo 3.
Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testi Sonuçları

Lagrange Çarpımı (LM) Otokorelasyon Testi		
LM-Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
25.70779	3	0.5393
White Değişen Varyans Testi		
Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
112.1620	108	0.3726

Ek Tablo 3'te kurulan var modelinin, otokorelasyon sorununun olmadığı ve sabit varyansa sahip olduğu elde edilmiştir.

Havayolu taşımacılığı sektöründe insan kaynakları iletişimine yönelik nitel bir çalışma

A qualitative study on human resources communication in the air transport industry

Hale Nur GÜLER

Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye

Öz

Kurumların başarısında insan kaynağının önemi çok büyük yer tutmaktadır. Kurumsal iletişim ile kuruma yönelik olumlu tutum geliştirilmesi hedeflenmektedir. Kurumlar oluşturdukları web siteleri ile çalışanlarına, aday çalışanlarına ve tüm paydaşlarına ulaşmakta, tanıtım, bilgi verme ve ticari faaliyetler gibi etkinlikleri gerçekleştirebilmektedir. Nitel olarak tasarlanan bu çalışmada havayolu taşımacılığı sektöründe yer alan yerli ve yabancı on kuruma ait web siteleri incelenmiş olup içerik analizi yapılarak insan kaynakları alanında yaptıkları paylaşımların ve benzerliklerin anlaşılması hedeflenmiştir. Araştırmaya dahil edilen kurumlar Online Bilet sitesinde belirtilen taşınan yolcu sayısı açısından ve dünyanın en çok ülkesine uçan en büyük havayolu firmaları arasından tesadüfi belirlenmiştir. Bu kurumlar American Airlines, British Airways, Delta Airlines, Emirates, Lufthansa Group ve Türk Hava Yolları olarak belirlenmiştir. Karşılaştırma yapabilmek amacı ile Anadolu Jet, Pegasus, SunExpress ve Onur Air yerli sermayeli şirketler olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Havayolu sektöründeki kurumların %80'i web sitelerinde açık kadroların listesine, %70'i kurum tanıtımı için metinlere ve %60'ı pozisyonlar için tanıtım ve sosyal medya linklerine yer vermişlerdir. Yabancı havayolu kurumlarının web sitelerinde 2 tanesinin kadın çalışanların deneyimlerine yer verdiği görülmektedir. İnsan kaynaklarına yönelik içeriklerin ve kurumlar arasındaki yoğunluklarının belirlendiği bu çalışmanın alanla ilgilenen araştırmacı yönetici ve çalışanlara yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Havayolu taşımacılığı, insan kaynakları yönetimi, kurumsal iletişim, içerik analizi

ABSTRACT

Human resources play an important role in the success of institutions. With corporate communication, it is aimed to develop a positive attitude towards the institution. Institutions can reach their employees, candidate employees and all stakeholders through the websites they create, and carry out activities such as promotion, information and commercial activities. In this qualitatively designed study, the websites of ten domestic and foreign companies in the airline transportation sector were examined and it was aimed to understand the shares and similarities they made in the field of human resources by making content analysis. Institutions included in the research were determined randomly in terms of the number of passengers carried on the Online Ticket website and among the largest airline companies flying to the most countries in the world. These institutions are stated as American Airlines, British Airways, Delta Airlines, Emirates, Lufthansa Group, and Turkish Airlines. For comparison purposes, Anadolu Jet, Pegasus, SunExpress and Onur Air are included in the study as companies with domestic capital. 80% of the institutions in the airline industry have a list of vacancies on their websites, 70% have texts for the promotion of the institution, 60% have promotional and social media links for the positions. It is seen that 2 of the foreign airline companies websites include the experiences of female employees. It is thought that this study, in which the contents of human resources and their density among institutions are determined, will be beneficial to researchers, managers and employees who are interested in the field.

Keywords: Airline transport, human resources management, corporate communication, content analysis

Giriş

İnsan kaynakları kurumların içinde buldukları sektörde başarılı olabilmeleri için önemlidir. Kurumların çalışanlar için tercih edilebilir olmaları onları sektörde öncü kurumlar arasına alabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kurumların çalışanları elde tutmak ve çalışanlar tarafından tercih edilebilmek için çalışan tatmini ve çalışan memnuniyetine önem vermeleri gerekmektedir. Çalışanlar kurumlardan işe alımlar sırasında etkinlik, eşit ve adaletli ücretlendirme, eğitim ve gelişim fırsatları, performans yönetimi ve kariyer yönetiminde başarılı süreçler beklemektedir. Kurumların stratejik hedeflerinde başarıya ulaşmaları için insan kaynakları faaliyetlerinde etkili olunması çalışan beklentilerinin karşılanması gerekmektedir.

Kurumsal iletişim faaliyetleri ile kurumlar amaçları ve hedefleri için paydaşlarına ulaşabilmektedir. Kurumsal iletişim faaliyetleri hem çalışanlar hem de aday çalışanlar ile etkileşim sağlamaktadır. Kurum-

Geliş Tarihi/Received: 17.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 27.01.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Hale Nur GÜLER

E-posta: ghrhalenur@gmail.com

Cite this article: Güler, H. N. (2022). A qualitative study on human resources communication in the air transport industry. *Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 21-26.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ların iletişim faaliyetleri gelişen internet teknolojileri ile farklılık göstermektedir. İnternet teknolojileri ile zamandan ve mekandan bağımsız eş zamanlı olarak iletişim kurulabilmektedir. Web siteleri aracılığıyla kurumlar tüm paydaşlarına yönelik tanıtım, reklam, satış ve bilgilendirme faaliyetlerini sürdürmektedir. Etkili şekilde yönetilen web siteleri ile çalışanlar ve aday çalışanlar insan kaynakları açısından kurumla ilgili bilgi sahibi olabilmekte kurumun tercih edilebilirliği ve başarılı iş gücüne ulaşım sağlanabilmektedir. Web sitelerinin yeterli ve tatmin edici içeriklerle paydaşlarına ulaşması yararlı olacaktır.

Hizmet sektöründe önemli yeri olan havayolu taşımacılığında da yerli ve yabancı kurumlar web siteleri ile etkileşim sağlamaktadır. Web sitelerinde kurumla ilgili tanıtıcı bilgiler, iletişim bilgileri, sosyal medya linkleri, insan kaynakları faaliyetleri, bilet satışı gibi içeriklerin yer aldığı görülmektedir. Çalışmada hava yolu taşımacılığı sektöründe yer alan yerli ve yabancı kurumların web sitelerinde insan kaynakları konusundaki paylaşımlarının anlaşılması, benzerlik ve farklılıkların belirlenmesi hedeflenmiştir. Havayolu taşımacılığı sektöründe çalışan adaylarına ve diğer paydaşlarına insan kaynakları konusunda verdikleri bilgilerin sınıflandırılması ve yeterlilikleri açısından farklılıklarının belirlenmesine olanak sağlayan çalışmanın alanla ilgilenen araştırmacı yönetici ve çalışanlara yararlı olacağı düşünülmektedir.

İnsan Kaynakları, Kurumsal İletişim, Web Siteleri

Kurumların içinde yer aldıkları sektörde başarılı olabilmeleri için insan kaynaklarının rolü oldukça önemlidir. İnsan kaynakları yönetimi Sanayi Devrimi sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlamıştır (Richman, 2015). Üretim süreçleri için atölyelerin yerini fabrikaların alması ile çok sayıda kişi istihdam edilmiş olup iş ilişkileri daha kompleks hale gelmiştir. Gelişen ilişkiler neticesinde insan kaynakları yönetiminin temelleri oluşmuştur. Kavramsal açıdan 1817'de insan kaynakları Springer tarafından ele alınmıştır. Çalışanların ekonomik anlamda daha gelişmiş seviyelere ulaştırılmasının amaçlanması işverenler açısından personel yönetiminin başlangıcı olmuştur (Benligiray, 2007).

Klasik personel yönetimi anlayışının yanında bilim ve teknik anlamdaki ilerlemeler ile insan kaynakları yönetimi daha da etkin hale gelmiş ve başarılı insan kaynakları yönetimi kurumların değerlerini yükselten bir etken olarak kabul edilmiştir (Yüksel, 2007). İnsan kaynaklarının stratejik yaklaşım olarak ifade edilmesi 1980'lerin başlarında olmuştur. İnsan kaynakları yönetimini teknoloji, gelişim ve küreselleşme gibi çalışanların ve kurumların etkilediği faktörlerden etkilenmektedir (Fleming, 2000).

Kurumlar insan kaynakları yönetimi ile temel amaç olarak hedeflerine ulaşabilmeleri için çalışan verimliliği ve motivasyonunun yükseltilmesini benimsemiştir. İnsan kaynakları yönetimi kurumların stratejik hedeflerine ulaşabilmesi için çalışan beklentilerinin yanıt bulması ve çalışanların etkin kullanımı için faaliyetlerin düzenlenmesidir (Bingöl, 2006).

İnsan kaynakları yönetiminin etkinliğinde çalışanın verimli kullanımının sağlanması gerektiği için doğru kişinin uygun pozisyonda görevlendirilmesi, çalışan beklentilerine yanıt verilmesi, çalışanların kurum amaçları kapsamında yönetilmesi, çalışanların mesleki gelişiminin sağlanması ve iş doyumunu, örgüt kültürü, toplam kalitenin artırılması, yenilik ve gelişimin devamlılığı ve çalışan kurum uyumunun sağlanması yapılan çalışmalarla sürekli bir çaba halindedir (Akıncı, 1997: 22). İnsan kaynakları yönetiminin örgütsel amaçları iletişim, çalışan bağlılığı, yönetici geliştirme, seçim ve planlama faaliyetleridir (Baykal, 2007).

Kurumsal iletişim kurumların hedeflerine ulaşmak için planlı şekilde sürdürdükleri iletişim faaliyetleridir (Balmer & Greyser, 2006). Kurumsal iletişim uzun vadede yapılan iletişim çalışması ve kamuoyunu etki altına almak için bütün iletişim argümanlarının yazılı ve sözlü olarak sistemli şekilde kullanılması olarak belirtilmektedir (Altman ve ark., 1985). Kurumsal iletişim, yönetim iletişimi, örgütsel iletişim ve pazarlama iletişimi bileşenlerinden oluşmaktadır. Yönetim iletişimi kurum vizyonunun genişletilmesi, misyonun hayata geçirilmesi, paydaşlara güven verilmesi ve çalışan motivasyonunun oluşturulması için çalışmaları kapsamaktadır. Örgütsel iletişimin amacı kurumun varlığının devam etmesi ve büyümesidir, örgütsel iletişim çalışmaları bu kapsamda sürdürülmektedir. Pazarlama iletişimi, reklam, promosyon, sponsorluk faaliyetleri ile müşterilerin ürün ve hizmetleri tercih etmelerine yönelik faaliyetler bütünüdür (Van Riel & Fombrun, 2006).

Kurumsal iletişim ile tüm paydaşlara kurum ve kuruluş hakkında bilgi verme, faaliyetlerin denetimi, hedef kitlenin yönetimi, kurumun duygularının ifadesi, müşterilerle toplumsal ilişki oluşturma, olası krizlerde sorun tespiti ve çözümü ve kurumların toplumsal sorumluluk faaliyetleri yapılmaktadır. Kurumsal iletişim ile farkındalık yaratma, değer kazanma, katılım, fikir birliği oluşturma, anlaşmazlıkların önüne geçme ya da çözülmesi gibi çalışma alanları ile ilgili kuruma performans açısından yarar sağlanmaktadır (Bat, 2012; Özdemirci, 1996).

İnternetin gelişmesi ile birlikte iletişim araçlarında artış yaşanmaktadır (Lester, 2012). World Wide Web anlamına gelmekte olup "Geniş Dünya Ağı" dır. Dünyadaki bilgisayarların birbirleri ile iletişim kurarak ses ve veri paylaşımı yaptıkları global ağa Web denilmektedir (Çiçek, 2015). Web' in internet kaynaklarında inceleme yapılması ve bilgi ulaşımına imkân vermek amacı ile geliştirildiği ifade edilmektedir. Tim Berners Lee ilk defa 1989' da "hiper metin belge sistemi" olarak bir sistem önermiştir ve 1990' da "www" adını almıştır. 1992 yılında internet üzerinde kullanıldığında internet tarihinde oldukça önemli bir yer almıştır; www ile internetteki sonsuz kaynaklara ulaşım ve kullanışlı dengeli arayüz projesi ile bunu daha basit hale getirmeyi amaçlamıştır (Bayter, 2009). 1992 yılında www teknolojisi Tim Berners Lee tarafından kullanıma açılmış olup kamu ve özel kurumlar bu gelişimden fayda sağlamıştır (Coşgun Ovalı, 2021).

Web teknolojileri dört dönemde ele alınmaktadır. Bu dönemler Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0 ve Web 4.0 şeklindedir. 1995-2000 yıllarında birinci dönemdir ve bu dönemde internetin sadece bilgi edinme amacı ile kullanıldığı ifade edilmektedir. 2000-2010 yılları arasında olan ikinci dönemde dinamik iletişim ağı ile ağ bağlantılarının daha çok insan tarafından kullanılarak sosyal ağ siteleri, blog ve diğer bilgilendirme siteleri oluşturulmuştur. 2010-2020 yıllarında yapay zekaya geçiş olmuş, yüz tanıma ve görsel arama teknolojileri kullanılmıştır. Bu dönemin ardından web 4.0 ile sanal diskler üzerinde kurulan yapı hedeflenmektedir ve bu şekilde bilgisayardan yapılan tüm işlemlerin internet ortamında yapılması amaçlanmaktadır (Ceylan, 2020).

Web sitesi kurulurken verilmek istenen bilgiler, ana başlıklar, içerik net ve anlaşılır şekilde olmalıdır. Web sitelerinin kullanıcılara yarar sağlaması gereklidir, anlaşılır olmayan ve yarar sağlamayan web siteleri tercih edilmemektedir. Web sitesi kurulmasının dergi, tanıtım broşürü, sergi ya da tanıtım videosu oluşturulması ile benzerlik göstermektedir (Tekler, 2009). Web siteleri, kurumların orijinal belge varlıklarıdır. Bu nedenle web sitelerinin yedeklenerek içerdiği tüm bilgilerle birlikte korunması gerekmektedir (Bayter, 2009). Web ortamında yer alan metin ve görsellerin internet kul-

lanıcılarına aktarılmasına olanak sağlayan doküman web sayfası olarak ifade edilmektedir. Web sayfalarındaki görüntünün ve organizasyonun kullanıcıların dikkatini bilgiden önce çektiği ve etkileşimi artırdığı ifade edilmektedir (Onursoy, 2001).

Web sayfalarında yer alan ifadelerin daha kolay algılanması ve etkileşimin artması için iletilmesi istenen görsel ve sözel öge kadar grafik ve metin kullanılmalı, ancak gereksiz yere grafiğe yer verilmemeli, çok fazla renk ve metin çeşitliliği karışıklığa yol açması nedeni ile kullanılmamalı, çoklu ortam araçları iletiyi destekleyecek nitelikte olmalı, görüntü ve metinler net olmalı, görüntü öğelerinin ne amaçla kullanıldığı açıklanmalı, kolay okunabilir ve anlaşılabilir olmalıdır (Bayter, 2009).

Türkiye’ de ve dünyada gelişen ve dönüşen teknoloji ile birlikte havayolu şirketlerinin de gerek müşterilerle gerekse çalışanlar ve aday çalışanlarla iletişimlerinde değişime ayak uydurmaları oldukça önemlidir. Havayolu şirketleri müşteri deneyimini iyileştirmek için öncelikle müşterinin her türlü veri güvenliğinin sağlanması sonrasında kişiselleştirilmiş dijital hizmetlerin hem uçuş öncesi, sırası ve sonrasında olağanüstü bir deneyim yaşamasına olanak sağlamaktadır (Cankurtaran, 2021).

Kurumların rekabet edebilmeleri için farklılaşmaya ihtiyaçları bulunmaktadır. Farklılaşmayı ise hava yolu işletmelerinin sundukları hizmetin kalitesinde, güvenlik anlayışında, ikramlarında veya yer hizmetlerinde görebilmek mümkündür. Türkiye’ de faaliyet gösteren yerli 9 havayolu işletmesinin web siteleri, son görünür halleri ile içerik analizine tabi tutularak havayolu işletmelerinin hizmet anlayışlarını kurumsal web sayfalarına yansıttıklarını ifade etmek mümkündür. Hizmet anlayışı bakımından web sayfalarında en fazla hizmet sunumu, uçuş noktası çeşitliliği, güvenli ve zamanında uçuş hususlarında kendileriyle ilgili bilgilere yer verdikleri ifade edilmektedir (Canöz, 2017). Havayolu şirketlerinin kendi web sitesini başarılı havayolu işletmelerinin web sitesiyle karşılaştırmaları faydalı olacaktır. Kıyaslama analizi ile işletmelerin sektördeki başarılı işletmelerin en iyi uygulamalarını araştırıp öğrenerek ve daha sonra bunları uygulayarak, web sitesi konusunda rekabetçi avantaj kazanmalarına yol açacaktır (Tsai ve ark., 2011).

Yoğun rekabet şartlarının yaşandığı içinde bulunulan dönemde etkili hizmet sunumu ve müşteri memnuniyeti için yetkin insan kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda kurumların kendi web siteleri ile iletişim kurup etkileşimi artırmaları oldukça önemlidir. Kurumlar web siteleri aracılığı ile vermek istedikleri mesajları ve bilgileri tüm paydaşlarına iletebilmektedirler. İletilen içeriklerdeki ilgi çekiciliğin, tatmin ediciliğin etkileşimi artıracakları düşünülmekte ve bu çalışmada kurumların web sayfalarındaki içeriklerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Literatür Araştırması

Pek çok sektörde olduğu gibi havayolu taşımacılığı sektöründe yer alan kurumların da web sitelerinin işlevselliğinin artması sayesinde tüm paydaşlar bu kurumlar hakkında bilgi sahibi olabilmekte ve ticari faaliyetler yürütülebilmektedir. Kurumlarla ilgili bilgi almak isteyen, çalışanlar ve aday çalışanlar bu kanallar aracılığıyla bilgi sahibi olabilmektedir. Kurumsal web sitelerinin etkililiği itibar ve tercih edilebilirlik anlamında da kurum açısından yarar sağlayacaktır. Türk havayolu kurumlarının internette ne kadar yer aldıkları ve web sitesini ne kadar etkin kullandıklarının araştırıldığı bir çalışma için ulusal sivil havacılık otoritesi olan Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü’ ne kayıtlı, tarifeli ve tarifersiz yolcu taşımacılığı yapan, 9 havayolu işletmesinin tamamına, bazı web sitesi özellikleri ve pazarlama faaliyetleri açısından içerik analizi yapılmıştır; 9

havayolu kurumundan 5’inin web sitesini orta düzey etkinlikte, 4 havayolu işletmesinin ise etkin kullandığı tespit edilmiştir (Güleş ve ark., 2013).

Türkiye’ de faaliyet gösteren 5 havayolu şirketinin kurumsal web sayfaları için kurumsal kimlik incelemelerinin yapıldığı bir çalışmada hava taşımacılığı sektörünün hangi kurumsal kimlik bileşenlerini ağırlıklı olarak öne çıkardıkları ve hangilerinin gelişmeye açık olduğu belirlenmiştir. Buna göre çalışmada havayolu şirketlerinin genel olarak kurumsal iletişim araçlarını etkinlikle kullandıkları; kurumsal yayınlar, basın bültenleri ve medya arşivleri ile tanıtıma önem verdikleri; faaliyet raporlarını ve finansal performanslarını şeffaf şekilde ortaya koyarak yatırımcılarına yön vermeyi hedefledikleri ve çoklu dilli web sayfaları oluşturarak daha geniş hedef kitlelere daha hızlı biçimde ulaşma ve pazarlama faaliyeti yürütme eğiliminde oldukları sonucuna varılmıştır (Doğan, 2017).

Yirmi altı Avrupa ülkesine ait, tarifeli uçuş yapan 88 havayolu şirketinin web sitelerinin değerlendirilmesine yönelik yapılan bir araştırmada havayolu işletmelerinin web siteleri ayrı ayrı kategoriler çerçevesinde (7 kategori) içerik bakımından analiz edilmiştir. Web sitesi içeriklerinin analizi sonucunda havayolu işletmelerinin büyük bir kısmının dijital pazarlama olanaklarına web sitelerinde aktif olarak yer verdiği tespit edilmiştir. Özellikle de, “pazarlama ve tutundurma” ve “gizlilik ve güvenlik” kategorilerini oluşturan özelliklerin ön planda olduğu ifade edilmektedir (Söylemez ve Er-yılmaz, 2021).

Bu çalışma yerli ve yabancı sermayeli havayolu şirketlerinin web sitelerinde yer alan insan kaynakları alanında yaptıkları paylaşımların anlaşılması ve içeriklerdeki benzerliklerin belirlenmesi için tasarlanmıştır. Çalışmada çalışanlara ve aday çalışanlara web siteleri kanalı ile sunulan bilgilerin çeşitliliği ve ağırlığı belirlenerek alana katkı sunulmaktadır.

Yöntem

Yetkin insan kaynağının kurumları tercih etmeleri kurumlar tarafından hedeflenmektedir. Bu anlamda kurumların iletişim kanalları ile verdikleri bilgilerin önemi ortaya çıkmakta, aday çalışanları kuruma yaklaştırmaktadır. Çalışma nitel olarak tasarlanmıştır. Bu çalışmada havayolu taşımacılığı sektöründe faaliyet gösteren kurumların çalışan adaylarına yönelik paylaştıkları bilgilerin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Havayolu taşımacılığı sektöründe yerli ve yabancı kurumların insan kaynakları alanında kurdukları iletişim ile yaptıkları paylaşımların içeriklerinin, benzerlik ve farklılıklarının belirlenmesine yönelik yapılan çalışmada araştırmaya dahil edilen kurumlar Online Bilet (2021) sitesinde yer alan taşıyan yolcu sayısı açısından ve dünyanın en çok ülkesine uçan en büyük havayolu firmaları arasından tesadüfi belirlenmiştir. Bu kurumlar American Airlines, British Airways, Delta Airlines, Emirates, Lufthansa Group ve Türk Hava Yolları’dır. Karşılaştırma yapabilmek amacı ile de Anadolu Jet, Pegasus, SunExpress ve Onur Air yerli sermayeli şirketler de çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırmaya dahil olan American Airlines (2021), British Airways (2021), Delta Airlines (2021), Emirates (2021), Lufthansa Group (2021) ve Türk Hava Yolları (2021), Anadolu Jet (2021), Pegasus (2021), Sun Express (2021), ve Onur Air (2021)’ in Mayıs ayında resmi web siteleri ziyaret edilmiş olup web sitelerinde yer alan “insan kaynakları” başlığı altında paylaştıkları içeriklere ulaşılarak temalar bazlı içerik analizi yapılarak sınıflandırmalar yapılmıştır.

Nitel araştırma yöntemleri, yirminci yüzyılın ortalarından itibaren bilimsel çalışmalarda etkin biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Henderson, 2011). Belirlenen bakış açısı ile çalışma tasarımı, verinin elde edilmesi, veri analizi, yorum ve bilgilendirme aşamaları ile nitel araştırmalarda süreç tamamlanmaktadır (Neuman, 2012). Araştırmalarda analiz edilen veriler kitap, dergi, makale, anket gibi yazılı ve diğer görsel kaynaklar aracılığı ile elde edilebilmektedir (Coffey & Atkinson, 1996). Doküman incelemeleri araştırma konusunu içeren olgu ve olaylar hakkında bilgi veren yazılı belgelerin analiz edilmesi ile yapılmaktadır. Zaman tasarrufu sağlanması araştırmacılar için nitel araştırmalarda önemli bir katkıdır (Yıldırım & Şimşek, 2008).

Çalışmaların betimsel veya içerik analizi ile yapıldığı ifade edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2008). Betimsel analiz, farklı veri toplama yöntemleri ile elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2003). İçerik analizi, veri kaynakları aracılığı ile elde edilen verilerin kategorik şekilde sınıflandırılıp konu bazlı ya da kelime grupları sunulmasıdır (Silverman, 2001).

Bulgular

Havayolu taşımacılığı sektöründeki yerli ve yabancı kurumların resmi internet sitelerinde "İnsan kaynakları" başlığı için yapılan paylaşımlarda kurumların %80' inin açık kadroların listesi ve %70' inin kurum tanıtımına yer verdikleri görülmektedir. Kurumların %60' ı pozisyonlar için başvuru linkine yer vermiş ve %60' ı pozisyonların tanıtım ve gerekliliklerini açıklamıştır. Havayolu taşımacılığı sektöründeki kurumlardan birinin insan kaynakları alanında bilgi vermediği görülmektedir. Kurumların en az yer verdikleri içerikler ise inovasyon süreçleri, sosyal kulüpler hakkında bilgilendirme, etkinlik haberleri, performans yönetimi ve deneyim konularını kapsamaktadır. İçeriklerin ağırlıkları değişiklik göstermekle birlikte kurumların daha çok insan kaynaklarına yönelik yaptıkları paylaşımlarda açık pozisyonlar, kurum tanıtımı, açık pozisyonlar için bilgilendirici metinler, sosyal medya linklerine, pozisyonlar için başvuru linklerine yer verdiklerini ifade etmek mümkündür.

Tablo 2'de sermaye tipine göre kurumların insan kaynakları alanında paylaşımlarının içerikleri gösterilmiştir. Havayolu taşımacılığı sektöründeki kurumlardan yabancı sermayeli kurumlarda daha fazla içerik (%61) paylaşıldığı görülmektedir. Kurumlarda açık kadroların listelenmesine yabancı sermayeli kurumlarda daha fazla

Tablo 1.
İçerikler ve Ağırlıkları

İçerik	Frekans	Kurum %
Açık kadroların listesi	8	80
Kurum tanıtımı	7	70
Pozisyon tanıtım ve gereklilikleri	6	60
Sosyal medya link	6	60
Başvuru linki	5	50
Ücret ve yan haklar	4	40
İK politikası ve değerler	4	40
Eğitim gelişim fırsatları	3	30
Ödül	2	20
Kadın çalışan deneyimi	2	20
İletişim bilgileri	2	20
Etkinlik haberleri	1	10
İnovasyon süreçleri	1	10
Sosyal kulüpler	1	10
Deneyim	1	10
Performans yönetimi	1	10
Genel Toplam	54	

la yer verilmektedir. İnsan kaynakları için ayrılan bölümde kurum tanıtımını daha çok yabancı sermayeli kurumların yaptığı görülmektedir. Kadın çalışanların deneyimlerine yabancı sermayeli kurumlarda yer verildiği görülmektedir. İçinde bulunulan dönemde yabancı sermayeli kurumların web sayfalarının bu noktada içeriklerinin daha zengin olduğunu söylemek mümkündür.

İnsan kaynaklarına yönelik yapılan açıklamaların bulunduğu sayfalarda havayolu taşımacılığı sektöründe yer alan yerli ve yabancı kurumların paylaşımları Tablo 3'te yer almaktadır. En fazla açıklama 1 numaralı ile gösterilen Türk Hava Yolları ve 2 numara ile gösterilen Emirates iken en az paylaşım yapan kurumum 9 numaralı Onur Air olduğu ve 10 numaralı Anadolu Jet' in bu alanda hiç paylaşım yapmadığı görülmektedir. Tabloda kurumların yaptıkları paylaşım içerikleri görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Kurumsal iletişim, paydaşlar arasında kurumun temsili için yürütülen faaliyetlerin bütünüdür. Kurumsal iletişim ile medya ya da resmi kanallarla ilişkiler sürdürülmekte kurumsal imajın ve itiba-

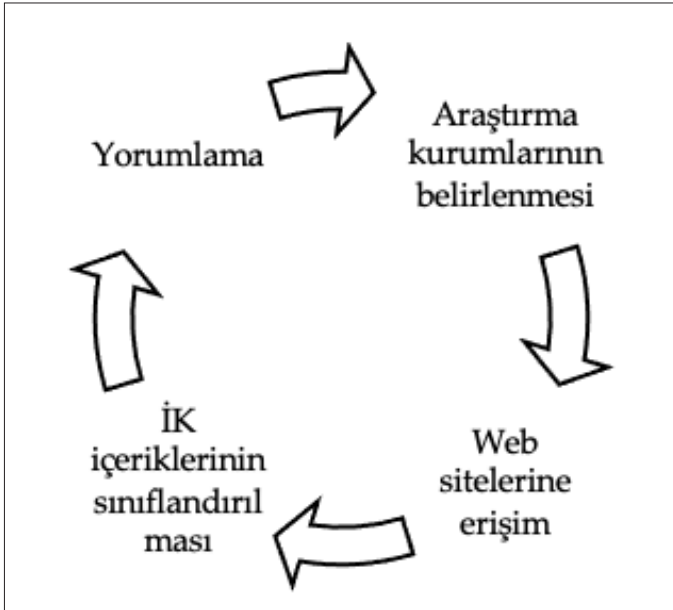
Tablo 2.
Sermaye Türüne Göre Ağırlık

İçerik	Yabancı	%	Yerli	%	Toplam
Açık kadroların listesi	5	63	3	38	8
Kurum tanıtımı	5	71	2	29	7
Pozisyon tanıtım ve gereklilikleri	5	83	1	17	6
Sosyal medya link	3	50	3	50	6
Başvuru linki	3	60	2	40	5
İK politikası ve değerler	2	50	2	50	4
Ücret ve yan haklar	2	50	2	50	4
Eğitim gelişim fırsatları	2	67	1	33	3
Kadın çalışan deneyimi	2	100	0	0	2
Ödül	2	100	0	0	2
İletişim bilgileri	1	50	1	50	2
Sosyal kulüpler	0	0	1	100	1
Etkinlik haberleri	0	0	1	100	1
Performans yönetimi	0	0	1	100	1
Deneyim	1	100	0	0	1
İnovasyon süreçleri	0	0	1	100	1
Genel Toplam	33	61	21	39	54

Tablo 3.
Firma Bazlı İçerik

İçerik	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Açık kadroların listesi	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	
Başvuru linki	✓		✓	✓			✓	✓		
Bilgi bulunmuyor										
Deneyim		✓								
Eğitim gelişim fırsatları		✓		✓		✓				
Etkinlik haberleri	✓									
İK politikası ve değerler	✓	✓		✓		✓				
İletişim bilgileri	✓		✓							
İnovasyon süreçleri						✓				
Kadın çalışan deneyimi		✓	✓							
Kurum tanıtımı	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓		
Ödül				✓	✓					
Performans yönetimi						✓				
Pozisyon tanıtım ve gereklilikleri		✓	✓	✓	✓		✓	✓		
Sosyal kulüpler						✓				
Sosyal medya link	✓		✓		✓		✓	✓	✓	
Ücret ve yan haklar	✓	✓			✓	✓				

1: Türk Hava Yolları, 2: Emirates, 3: British Airways, 4: Delta Airlines, 5: American Airlines, 6: Pegasus, 7: SunExpress, 8: Lufthansa Group, 9: Onur Air, 10: Anadolu Jet

Şekil 1.
Veri Toplama ve Değerlendirme Akışı

rın oluşturulması, tanıtım ve reklam işlemleri yürütülmektedir. Kurumsal iletişim çalışanlarla kurulacak ilişkiler için de oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Kurumların müşteri beklentilerine cevap verebilmeleri için etkin ve başarılı insan kaynağına ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu sebeple kurumların bir hedefleri de çalışanlar tarafından tercih edilebilir olmasıdır. Kurumlar tercih edilebilirliklerini artırmak için çalışan beklentilerine yanıt vermektedir. Çalışanların sürekli gelişimlerinin devam etmesi için eğitim ve gelişim, performans yönetimi, kariyer yönetimi, ücret yönetimi, ödül ve yan haklar konularında kurumlardan beklentileri bulunmaktadır. Bu anlamda kurumların çalışanlar tarafından tercih edilebilir ve yetkin insan kaynağı için çekici hale gelebilmek amacıyla bu yöndeki çalışmalara ağırlık vermeleri, kurulan iletişimlerde de beklentilerin ne şekilde karşılanacağına dair uygulamalar hakkında bilgi verici içerikler sunmaları gereklidir.

Kurumların çalışanları, müşteriler ve diğer paydaşların ile iletişimlerini sürdürdükleri pek çok kanal bulunmaktadır. Web siteleri kurumların kendilerini paydaşlarına ifade ettikleri platformlardır. Kurumların iletişim kanallarından olan web sitelerinde verilen bilgilerin tatmin edici şekilde açık anlaşılır olması onların tercih edilebilirliklerinde etkileyici olacaktır.

Çalışmada yerli ve yabancı havayolu taşımacılığı sektöründeki kurumların insan kaynakları alanında resmi web sitelerindeki paylaşımları incelenmiştir. Havayolu sektöründeki kurumların %80'i web sitelerinde açık kadroların listesine, %70'i kurum tanıtımı için metinlere, %60'ı pozisyonları tanıtır pozisyon için gerekliliklere ve sosyal medya linklerine yer vermişlerdir. Kurumların web sitelerinde insan kaynağı temini için ihtiyaç duyulan kadrolar konusunda duyuru yaptıkları görülmektedir. Aday çalışanların kadro için web sitelerini takip etmeleri yararlı olacaktır. Kurumların web sitelerinde yer alan insan kaynakları alanında en az yer verilen içeriklerin (%10) etkinlik haberleri, inovasyon süreçleri, sosyal kulüpler, deneyim ve performans yönetimi olduğu görülmüştür. Kurumların web sitelerinde etkinlik haberlerinin azlığı açısından bakıldığında ilgili dönemde koronavirüs pandemisi sebebi ile yapılan etkinliklerin sınırlandırılmış olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Kurumlar web sitelerinde inovasyon kültürü için bilgilendirme yapmamaktadır. Hizmet süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik yapılmış çalışmalar çalışanların da etkileşimi açısından önemli olmakta birlikte gerek çalışanlar gerekse aday çalışanlar açısından kurum kültürünün ve süreçlerinin anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Kurumların bu tarz süreçleri aktarmaları ve bilgilendirme sağlamları çalışan gelişimi ve değişimi açısından da bilgilendirici olacak ve tüm çalışanlara bakış açısı kazandıracaktır. Çalışan deneyimleri hem mevcut çalışanlar hem de aday çalışanlar için içinde bulunulan kurumun insan kaynakları uygulamaları açısından önemi bir paylaşım şeklidir. Kurumlar çalışan deneyimi paylaşımları ile çalışanlara bakış açısı kazandırarak cazibeyi artıracaklardır. Yabancı havayolu kurumlarının web sitelerinde 2 tanesinin kadın çalışanların deneyimlerine yer verdiği görülmektedir. Kadın çalışan deneyimleri de kadınların içinde buldukları sosyal roller açısından oldukça etkilidir. Bu şekildeki paylaşımların artırılması önerilmektedir. Sermaye türlerine göre sınıflandırmada açık kadrolarla ilgili yer alan bilgilerin %63'ü, kurum tanıtımı için yer alan metinlerin %71'i, pozisyonlar için yapılan tanıtım ve gerekliliklerin %83'ü yabancı sermayeli hava yolu kurumlarınca yapıldığı görülmektedir.

Kurum bazlı paylaşılan içeriklere bakıldığında resmi web sitelerinde insan kaynakları alanında en fazla paylaşımı yapan 2 kurumun Türk Hava Yolları ve Emirates olduğu, en az paylaşımı yapan kurumun ise Onur Air olduğu görülmektedir. İçinde bulunulan dönem itibarı ile kurumların web sitelerinde insan kaynakları açısından pek çok konuda iletişim sergiledikleri özellikle pek çok kurum bu kanalı açık kadro ilanını paylaştıkları görülebileceği gibi kurumlar açısından içerik konularında farklılıklar sözkonusudur.

2002 yılında Havayolu şirketlerinin web sitelerinin incelendiği bir çalışmada insan kaynakları alanında web sitelerinde benzer içeriklerin olduğu iş ilanları, başvuru formları, insan kaynakları politikalarına yer verildiği, ancak bununla birlikte web sitelerinin %47,9 oranında insan kaynakları için bilgilere hiç yer vermediği belirtilmektedir (Özbek, 220: 132). Havayolu işletmelerinin web sitelerinin incelendiği bir başka çalışmada da benzer şekilde içerikler tespit edilmiş olup web sitelerinde işe alma, seçme ile ilgili bilgilerin yer aldığı, performans yönetimi, eğitim, ücret bilgilendirmelerine yer verildiği belirtilmiştir (Şeker ve ark., 2014).

Kurumların kendilerini ifade ettikleri, tüm paydaşları ile etkileşimde bulunabildikleri ve ticari etkinliklerde buldukları web siteleri aracılığı ile çalışanlar ve çalışan adayları ile iletişim kurulabilmektedir. İletişimin etkinliğinin artması için web sitelerinde paylaşılan içeriklerin çeşitliliğinin yanı sıra yeterli ve tatmin edici olması inceleme yapan kişi ya da kuruluşlara kolaylık sağlayacak şekilde tasarlanması gereklidir. Çalışan adayları ve özellikle yeni nesil çalışan adayları için eğitim gelişim fırsatları, sosyal aktiviteler, etkinlikler açısından daha cazip görünmeleri için bu alandaki bilgilendirmeler artırılmalıdır. Yabancı sermayeli kurumlarda daha fazla içerik paylaşımı yapılmakta ve bilgi sunulmaktadır. Yerli sermayeli kurumlarda da içerik genişletilmesi için çalışmaların yapılması bu çalışmanın sonucuna göre önerilmektedir.

Kurumun yenilikçiliğe yönelik çalışmaları ve bakış açısı çalışanlara bilgi olarak sunulmalıdır. Çalışanların dahil olacakları kurumdaki performans yönetimi uygulamaları, ödüllendirme programları hakkında da detaylı bilgi sahibi olmaları çalışan beklentilerini aydınlatmak için yararlı olacaktır. Sonraki araştırmalarda farklı dönemler ve farklı kurumların incelenmesi insan kaynakları alanında oluşturulan içeriklerin anlaşılmasına yarar sağlayacaktır. Çalışmanın kurumsal iletişim, insan kaynakları ve havayolu taşımacılığı ile ilgilenen araştırmacı yönetici ve çalışanlara yararlı olacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akıncı, B. (1997). İnsan Kaynakları Yönetiminin Yeniden İncelenmesi. *Human Resources*, 22-26.
- Altman, S., Valenzi, E., & Hodgetts, R. M. (1985). *Organizational Behavior: Theory and Practice*, Academic Press, Inc.
- American Airlines. (2021). https://www.aa.com/homePage.do?locale=en_US (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- AnadoluJet. (2021). <https://www.anadolujet.com/tr> (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- Balmer, J. M., & Greyser, S. A. (2006). Corporate Marketing: Integrating Corporate Identity, Corporate Branding, Corporate Communications, Corporate Image and Corporate Reputation. *European Journal of Marketing*, 21(1), 22-46.
- Bat, M. (2012). *Dijital Platformda Sosyal Medyanın Stratejik Kurumsal İletişime Etkisi*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Baykal, B. (2007). Uluslararası İnsan Kaynakları Yönetimi Yönelim, Felsefe ve Uygulamalar Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bayter, M. (2009). Web Sitelerinin Kimliklenmesi (Birinci Baskı). İstanbul, Hiperlink Yayınları.
- Benligiray, S. (2007). Performans Değerlemesi, İnsan Kaynakları Yönetimi, (Ed. Ramazan Geylan), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No 1747.
- Bingöl, D. (2006). İnsan Kaynakları Yönetimi (6. Baskı), İstanbul, Arıkan Yayınları.
- British Airways. (2021). <https://careers.ba.com> (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- Cankurtaran, D. (2021). Hava Yolu Şirketlerinin Kullandığı Dijital Teknolojilerin Müşteri Deneyimi Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü.
- Canöz, N. (2017). Türkiye'deki Havayolu İşletmelerinin Hizmet Anlayışlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(2), 192-205.
- Ceylan, T. B. (2020). Yeni Başlayanlar İçin Web Tasarım Kılavuzu (Birinci Baskı), İstanbul, Kodlab Yayınları.
- Coffey, A., & Atkinson, P. (1996). *Making Sense Of Qualitative Data: Complementary Research Strategies*, Newbury Park, CA: Sage. 101-131.
- Coşgun Ovalı, B. (2021). Güzel Sanatlar Fakültelerinin Web Siteleri Üzerine Bir İnceleme: Ege Bölgesi Üniversiteleri Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı.
- Çiçek, M. (2015). Web Tasarım Temelleri (Beşinci Baskı). İstanbul, Kodlab Yayınları.
- Delta Airlines. (2021). <https://www.delta.com> (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- Doğan, D. (2017). Fortune 500 Sıralamasındaki Türk Havayolu Şirketlerine Ait Kurumsal Web Sitelerinin Kurum Kimliği Açısından Değerlendirilmesi, 3 SCF International Conference on Economic and Social Impacts Of Globalization, 183-190.
- Emirates. (2021). <https://www.emiratesgroupcareers.com> (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- Fleming, S. (2000). From Personnel Management to HRM: Key Issues and Challenges, Erişim https://www.ipa.ie/_fileUpload/Documents/CPMR_DP_16_Personnel_Man
- Güreş, N., Arslan, S., & Yalçın, R. (2013). Türk Havayolu İşletmelerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 173-185.
- Henderson, K. A. (2011). Post-Positivism And The Pragmatics Of Leisure Research. *Leisure Sciences*, 33(4), 341-346.
- Lester, D. (2012). Social Media: Changing Advertising Education. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 2(1), 116-124.
- Lufthansa Group. (2021) <https://lufthansa-cargo.com> (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- Neuman, W. L. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımları - II.Cilt (5.Basım), İstanbul Yayın Odası.
- Onlinebilet.com (2021). [onlinebilet.com](https://www.onlinebilet.com) (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- Onur Air. (2021). Available from: <https://www.onurair.com/tr/>
- Onursoy, S. (2001). Online Haber Yayıncılığında Görsel Tasarım Boyutu: Haber Sitesi Örnekleri Üzerine Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özbek, E. (2002). Reklamın Etkinliğini Arttıran Bir Araç Olarak Havayolu Web Sitelerinin İçerik Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemirci, F. (1996). Kurum ve Kuruluşlarda Belge Üretiminin Denetlenmesi ve Belge Yönetimi, Türk Kütüphaneciler Derneği, İstanbul.
- Pegasus. (2021). <http://www.flypgs.com> (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- Richman, N. (2015). Human Resource Management and Human Resource Development Evolution and Contributions. *Creighton Journal of Interdisciplinary Leadership*, 1(2), 120-129.
- Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, London: SAGE Publication.
- Söylemez, E., & Eryılmaz, G. (2021). Avrupa Birliği Ülkelerine Ait Olan Havayolu İşletmelerinin Web Sitelerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 3(2), 89-103.
- Sun Express. (2021). <https://www.sunexpress.com/tr/> (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- Şeker, M., Şengel, Ü., & İbiş, S. (2014). Havayolu İşletmelerinde İletişim Kanallarının İky Açısından İşveren Markasına Yönelik Olarak Değerlendirilmesi, *Book of Proceedings, 9th. International Conference: New Perspectives in Tourism and Hospitality*, 392-403.
- Teker, U. (2009). *Grafik Tasarım ve Reklam* (Birinci Baskı), İstanbul, Yorum Sanat Yayınevi.
- Tsai, H. T., Huang, L., & Lin, C. G. (2005). Emerging E-Commerce Development Model for Taiwanese Travel Agencies. *Tourism Management*, 26(5), 787-796.
- Türk Hava Yolları (2021). <https://www.turkishairlines.com> (Erişim Tarihi: Mayıs 2021).
- Van Riel, C., & Fombrun, C., (2006), *Essentials of Corporate Communication*, Routledge.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2003). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara, Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6.Baskı), Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, S. (2007). Vardiyalı Çalışma Sistemi ve Türk İş Mevzuatındaki Yeri, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihlerinde etkili olan faktörler üzerine bir çalışma

A study on the factors affecting the food preferences of cat and dog owners

Ahmet ÜNAL

Malatya Turgut Özal Üniversitesi,
Akçadağ Meslek Yüksekokulu,
Ulaştırma Hizmetleri, Malatya,
Türkiye

ÖZ

Bu çalışma kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihlerinde etkili olan faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada ayrıca bu tercihlerde etkili olan faktörlerin evcil hayvan türüne (kedi ya da köpek) ve temel bazı demografik (yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, gelir seviyesi) değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amaçlanmıştır. Bu çalışmanın kapsamını Malatya ilinde bulunan kedi ve köpek sahipleri oluşturmaktadır. Katılımcılardan elde edilen verilerin dağılımı, frekans ve yüzde değerleri ile gösterilmiştir. Araştırmanın verileri evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek formuyla toplanmıştır. Araştırmanın amaçları kapsamında geliştirilen soruların test edilmesi amacıyla alt gruplara düşen birey sayısının 30'dan düşük olması ya da normal dağılım göstermemesi nedeniyle non-parametrik testler (Mann Whitney U ve Kruskal Wallis) kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, evcil hayvan (kedi ve köpek) sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen unsurların üç temel faktör altında sıralandığını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre bu üç temel faktör reklam, fiyat ve ürün olarak ortaya çıkmıştır. Araştırmanın bir diğer sonucu da evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere (reklam, fiyat ve ürün) ilişkin görüşlerinin, sahip olunan hayvan türüne (kedi ve köpek) ve bazı değişkenlere göre alt boyutlarda farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Kedi ve köpek, pet maması, pet mama tercihi

ABSTRACT

This study aims to determine the factors that affect the food preferences of cat and dog owners as pets. It was also aimed to determine whether the factors affecting these preferences differ according to the type of pet (cat or dog) and some basic demographic (age, gender, marital status, occupation, income level) variables. The scope of this study consists of cat and dog owners in Malatya. The distribution of the data obtained from the participants is shown with frequency and percentage values. The data of the study were collected with a scale form developed by the researcher to determine the factors affecting the food preferences of pet owners. In order to test the research questions developed within the scope of the research purposes, non-parametric tests (Mann Whitney U and Kruskal Wallis) were used because the number of individuals in subgroups was less than 30 or did not show a normal distribution. The results of the research show that the factors affecting the food preferences of pet (cat and dog) owners are listed under three basic factors. According to the results of the analysis, these three main factors emerged as advertisement, price and product. Another result of the study revealed that the opinions of pet owners on the factors affecting their food preferences (advertisement, price and product) differ in sub-dimensions according to the type of animal owned (cat and dog) and some other variables.

Keywords: Cat and dog, pet food, pet food preference

Giriş

İnsanlar her geçen gün daha fazla sayıda evcil hayvan sahiplenmektedir. Bu artışta, tüketim toplumu ekseninde yaşanan gelişmelerin ve dönüşümlerin de etkisi bulunmaktadır. Evcil hayvan sahiplenmek, hayvan sahiplerine çeşitli sorumluluklar yüklemektedir. Sahiplenilen hayvanlar için gerekli olan ürünlerin seçimi de bu sorumluluklardan sadece biridir (Çetin, 2017). Evcil hayvanlar, sahiplerinin gündelik hayatına pek çok şekilde dâhil olurlar. Bu hayvanların beslenmeleri, dışarı çıkma saatleri vb. çok sayıda etkinlik, hayvan sahiplerinin gündelik hayatını derinden etkilemektedir. Evcil hayvanlar, evde bulunan diğer bireyler gibi evin tüketim hareketinin de bir üyesi olmakta ve bu tüketim davranışının şekillenmesinde de rol oynamaktadır (Kylkilahti ve ark., 2016). Evcil hayvan sahiplenmeye yönelik artan ilginin arkasında, çeşitli faktörlerin etkisi vardır. Örneğin; Kaya ve Bektaş (2019) çalışan bireylerin evcil hayvanlara bağlanma nedenlerine yönelik yaptıkları çalışmada, katılımcıların evcil hayvan sahiplenmelerinde ve bu hayvanlara bağlanmalarındaki en önemli nedenlerinden biri olarak yalnızlık duygusunun ön plana çıktığı sonucuna ulaşmışlardır. Aynı zamanda devlet politikaları da bu ilginin artmasını sağlayabilmektedir. Çin'de devletin vatandaşlarına uyguladığı tek çocuk politikası, bu ilgiyi artıran bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Uygulanan tek çocuk politikası, artan yaşlı nüfusun oluşturduğu baskıyla birer ailesi

Geliş Tarihi/Received: 05.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 11.10.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Ahmet ÜNAL

E-posta: ahmet.unal@ozal.edu.tr

Cite this article: Ünal, A. (2022). A study on the factors affecting the food preferences of cat and dog owners. *Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 27-36.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

üyeyi ve dost olarak kabul edilen evcil hayvanlara yönelik ilginin artmasını sağlamıştır (Qin, 2015).

Evcil hayvanların "insanlaştırılması" yani insanların sahip oldukları evcil hayvanları, ailenin birer üyesi olarak kabul etmeleri ve hatta onları çocukları olarak görmeleri, küresel boyutta evcil hayvan ürünleri pazarının hızlı bir şekilde büyümesinin temel nedeni olarak kabul edilmektedir (Kumcu & Woolverton, 2015). Evcil kedi ve köpek mamasına olan talep de bu kapsamda artmaktadır. Evcil kedi ve köpek popülasyonunun da yaşanan artışla birlikte, bu hayvanların beslenmesi amacıyla talep edilen mamaları üretebilmek için işletmeler, artan bir çaba içine girmektedir. Evcil kedi ve köpek mamalarına yönelik çalışmalar artmakta, ancak bu alanda farklı bilim dallarının ortak çalışmalar yapmamasından dolayı, etkili sonuçlar elde edilememektedir (Bontempo, 2005). Hızlı bir şekilde büyüyen ve sosyal yönü kadar ekonomik önemi de artan evcil kedi ve köpek maması pazarında, sadece bir alanda yapılacak çalışmalarla etkin sonuçlar elde etmek mümkün olmayabilir. Ürünün içeriği, sağlıklı olması, kullanılan katkı maddelerinin organik olması vb. özelliklerin yanı sıra, tüketicilerin davranışları ve bu davranışlar çerçevesinde şekillenecek pazarlama çabaları da yürütülecek faaliyetlerin başarıya ulaşmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle kedi ve köpek sahiplerine ve onlara ilişkin temel bilgilere sahip olmak oldukça önemlidir. İnsanlar ve sahiplendikleri evcil hayvanlar arasındaki ilişkinin gün geçtikçe gelişmesi ve yeni pazarlama fırsatlarının doğması hem bu alanda çalışan pazarlama profesyonellerinin hem de akademisyenlerin ilgisini bu alana çekmektedir (Pirsich ve ark., 2017).

Tüketicilerin evcil hayvan maması satın alma kararlarını nasıl verdikleri ve evcil hayvan mamasının hangi özelliklerinin tüketicilerin satın alma kararlarında etkili olduğunu belirlemeye yönelik çalışmalar, evcil hayvan sahiplerinin tercih yaparken daha objektif kararlar vermesine de yardımcı olacaktır (Schleicher ve ark., 2019). Ayrıca bu kapsamda yapılacak çalışmalar, işletmelerin yoğun rekabet içinde kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmasına da katkı sunacaktır. Bu alanda yapılacak çalışmaların, tüketicilerin ve işletmelerin bilinçlenmesini artırarak, insanoğlunun hayatında önemli bir yer tutan ve sadık birer dostu olan hayvanların daha sağlıklı ve kaliteli ürünlere ulaşmasına da dolaylı katkıları olabilecektir. Bu çerçevede mevcut çalışma, evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerinde etkili olan faktörleri, pazarlama bakış açısıyla ele almaktadır. Mevcut çalışmanın bu kapsamda özgün bir değeri olduğu iddia edilebilir. Çalışmanın sonuçlarının akademik bilginin derinleşmesine, sektör profesyonellerine ve gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sunması beklenmektedir.

Evcil Hayvan Mama Pazarı

19. yüzyılda Sanayi Devrimi ve orta sınıfın yükselişiyle birlikte harcanabilir geliri artan aileler, evcil köpekleri ve kedileri işlerinde çalıştırdıkları canlılar olarak değil kendilerine hayatlarında eşlik eden hayvanlar olarak görmeye başlamıştır. James Spratt, 1860 yılında İngiltere'de ticari olarak hazırlanan ilk evcil hayvan mamasını piyasaya sürmüştür. Spratt, köpeklerin bir gemiden kalan bisküvilerle beslendiğini gördükten sonra ilk köpek bisküvisini formüle etmiştir. Spratt'ın bu girişiminin başarılı olması yeni bir pazarın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ardından bir İngiliz şirketi, Spratt'ın formülünü satın alarak üretimini 1890'da bir ABD işletmesi çatısı altında başlatmıştır. Benzer işletmelerin faaliyete geçmesiyle, dönemin mevcut beslenme bilgilerini kullanarak, bisküvi ve kuru mama için her işletme kendi tariflerini geliştirmeye başlamıştır. Konserve köpek maması ilk olarak 1922'de piyasaya sürülmüştür. Bu mamanın ana malzemesini, o zamanlar için kabul edilebilir bir içe-

rik kaynağı olan at eti oluşturmuştur. Zamanla mamalarda at eti kullanımını ortadan kaldırmıştır (Pet Food Institute [PFI], 2020). Kedi ve köpeklerin sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri için bütün diğer hayvanlarda olduğu gibi dengeli bir beslenmeye ihtiyaçları vardır. Besin ihtiyacı; kedi ve köpeğin ırkı, cinsiyeti, gebelik durumu, çiftleşme vb. faktörlerin etkisi altında belirlenir (Aydın, 2007). Günümüzde özellikle büyükşehirlerde yaşayan çoğu kişi evlerini evcil hayvanlarla ve özellikle köpeklerle paylaşmaktadır. Ancak bu ilişkinin uzun süreli olması, evin paylaşıldığı hayvanların ırk, cinsiyet vb. farklı özellikleri gözetilerek sağlıklarının korunmasına bağlıdır. Bu nedenle köpek sahiplerinin ticari köpek maması seçimi de farklılıklar göstermektedir (Selçuk & Muruz, 2017).

Kedi ve köpekler için üretilen mamaların oluşturduğu pazarda çok sayıda mama çeşidi bulunmaktadır. Endüstriyel olarak hazırlanmış evcil hayvan mamaları, farklı fiyatlarla ve içeriklerle, aynı zamanda farklı marka ve şekillerde tüketicilerin beğenisine sunulmaktadır. Pazarlama çabalarında başarılı olmak için yapılması gereken temel faaliyetlerden biri de bu ürünlerin etkili bir şekilde sınıflandırılmasıdır. Bu kapsamda endüstriyel olarak hazırlanmış evcil kedi ve köpek mamalarını temel olarak kuru ve yaş mamalar olarak sınıflandırmak mümkündür (Beynen, 2015). Gelişmiş çoğu ülkede kedi ve köpekler evcil birer hayvan olmanın ötesinde birer hayat arkadaşı olarak kabul edilmektedir. Bu "insanlaştırma" eğilimi beraberinde, kedi ve köpekler için üretilen mamaların farklılaşmasına ve insanlara yönelik üretilen gıda ürünlerinde olduğu gibi kedi ve köpek mamalarının pazarlanması çabalarına ağırlık verilmesine neden olmuştur. Genel olarak kedi ve köpek maması pazarında; kuru köpek maması, ardından kuru kedi maması, yaş kedi maması ve köpek maması toplam satışlarda en büyük paya sahip olan ürünlerdir (Koppel, 2014). Kedi ve köpekler evcilleştirilmelerine ve insanlarla olan ilişkilerinin daha duygusal bir boyuta evrilmesine rağmen hem kediler hem de köpeklerin, besinlere ilişkin evcilleştirilmeden önceki karar verme davranışlarının çoğunu korudukları ileri sürülmektedir. Gelişmiş duyu yetenekleri nedeniyle evcil kedi ve köpeklere yönelik üretilecek mamalarda, bütün bu faktörlerin etkilerinin gözetilmesi gerekmektedir (Bradshaw, 1991). Yapılan çalışmalar evcil hayvan sahiplerinin mama satın alma kararı verirken ürünün sağlıklı olmasına büyük önem verdiğini göstermektedir. Evcil hayvan sahipleri bu noktada kendi tüketimleri için satın aldıkları gıda ürünlerinden daha fazla bir şekilde sahibi oldukları hayvanlara satın aldıkları mamaların sağlıklı olmasına dikkat etmektedir (Tesfom & Birch, 2010). Bu nedenle evcil hayvan mamalarının pazarlanması çabalarında, mamaların sağlıklı olması ve bu ürünü tüketen kedi ve köpeklerin daha kaliteli bir yaşam süreceğinin, güvenilir kaynaklardan elde edilen araştırma sonuçlarıyla desteklenerek vurgulanması, etkili ve verimli sonuçlar alınmasına katkı sunabilecektir.

Sanayileşmiş ülkelerdeki tüketiciler, evcil hayvanlarına daha fazla harcama yapmaktadır. Bu ülkelerdeki evcil hayvan sahipleri; satın alacakları arabayı seçerken, çalışacakları işe karar verirken ya da evlenecekleri kişiyi belirlerken bile sahip oldukları evcil hayvanlarını göz önünde bulundurmaktadırlar (Kylkilahti ve ark., 2016). Bu nedenle, evcil hayvanların genel olarak evin tüketim kararları üzerinde de etkili oldukları ileri sürülebilir. Bütün bu yaklaşım tarzları ve yaşanan gelişmeler, kedi ve köpek mamalarının pazarlama çabalarında oldukça dikkatli kararlar verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Kedi ve köpekleri, insanların birer sadık dostu ve hayat arkadaşı olarak kabul eden ve üretilen ürünlere bu anlamda değer yükleyen bir pazarlama anlayışının her geçen gün rekabetin arttığı pazarda, işletmelere önemli fırsatlar sunacağını ifade etmek mümkündür.

Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de kedi ve köpek sahipliğine ilişkin resmî bir kayıt bulunmamaktadır. Farklı kimi ülkelerde, çeşitli planlamalarda kullanılmak amacıyla resmî istatistiksel kayıtların tutulması, Türkiye’de ise bu tür bir resmî verinin bulunmaması önemli bir eksiklik (Özen ve ark., 2014). Bu eksiklik bilimsel araştırmaları da olumsuz olarak etkilemektedir. Örneğin; Erten ve ark. (2019) Türkiye’de pet hayvan sahiplerinin sosyo-demografik yapıları ve pet hayvancılığına bakışlarını ele aldıkları çalışmada, toplam pet hayvan büyüklüğünün kesin olarak belirlenmemesinden dolayı çalışmalarını, pet kliniklerine gelen pet hayvan sahipleri arasında tesadüfi örnekleme yöntemi ile gerçekleştirmişlerdir. Amerikan Evcil Hayvan Ürünleri Birliği’nin çeşitli araştırma kaynaklarından (Nielsen, Euromonitor and Packaged Facts) derlediği verilere göre Amerika Birleşik Devletleri’nde 2018 yılında 90,5 milyar dolar pet sektörü harcaması gerçekleşmiştir. Aynı şekilde 2019 yılında bu sektörde toplam harcama tutarı 95.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve bu tutarın 36.9 milyar dolarını hayvan mamaları oluşturmuştur (American Pet Products Association [APPA], 2020). Bu tür veriler sektörün mevcut durumunu değerlendirmenin yanı sıra geleceğe ilişkin yapılacak planlamaların da başarılı olmasını etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye’nin de resmî olarak bu konudaki istatistiksel verileri gün geçmeden derleyecek bir sistemi kurması gerekmektedir.

İnsanların kontrolü altında beslenmeleri, bakımları ve üremeleri sağlanan hayvanlar olarak tanımlanan evcil hayvanları sahiplenmek aynı zamanda sevgi, merhamet, ebeveynlik gibi duyguların da kapsama içine girdiği önemli bir konu haline gelmiştir (Onur, 2012). Şehirleşmeyle birlikte insanların doğayla olan bağları kısmen kopmakta ve bu da beraberinde hayvanlarla insanlar arasındaki münasebeti azaltmaktadır. İnsanlar artık sanal ortamlarda hayvan yetiştirme ya da açılan hayvan sevme merkezlerinde hayvanlarla ilişki kurmaya çalışmaktadır (Oğrak ve ark., 2014). Holbrook (2008) bu konuda, evcil hayvan sahiplenmenin herhangi başka bir sahiplenmeden farklı değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Araştırmacı, evcil hayvanları birer mülk olarak görmeyen bir yaklaşımla, evcil hayvanların insanların tüketim alışkanlıklarını paylaştıkları birer arkadaş olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Araştırmacı, insanların evcil hayvanlarıyla yürüyüş yapma, televizyon izleme, müzik dinleme, seyahat etme, yemek yeme vb. diğer insanlarla yaptıkları farklı eylemleri de paylaştıklarını vurgulamaktadır. Ambaroğlu (2007) ise yaptığı çalışmada katılımcıların, hayvan beslemeye başlamalarındaki etkenin, üniversite eğitimi alan katılımcılarda, “sevdiğim için” cevabının yoğunlaştığını ve eğitim seviyesi arttıkça hayvanları “sevdiğim için hayvan beslemeye başladım” cevabının ağırlık kazandığını ortaya koymuştur. Pet hayvan besleyenlerin Türkiye’de özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerde her geçen gün arttığı görülmektedir. Söz konusu artış bu tür hayvanlara hizmet veren serbest veteriner kliniklerin de artmasını sağlamıştır (Demir & Koç, 2014).

Evcil hayvan sahiplenen kişilerin sayısındaki artış, bu konuda yapılan çalışmaların da artmasına ve çeşitlenmesine yol açmaktadır. Yapılan çalışmalar genel olarak konuyu ele alan bilim dalının kapsamı etrafında şekillenmektedir. Evcil hayvan sahibi olmak psikolojik yönü ağır basan bir tercihtir. Örneğin; Karasu ve Alkar-Yalçınkaya (2020) evcil hayvanını kaybeden bireylerin yaşadıkları yas süreci ile ilgili yaptıkları çalışmada, araştırmaya katılanların bu süreçte yaşadıklarının, sevilen bir insanı kaybeden bireylerin geçirdiği yas aşamaları ile büyük oranda benzerlik gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle kedi ve köpek sahiplerinin sahiplendikleri ve ha-

yatı bir ölçüde paylaştıkları hayvanlara yönelik mama tercihlerini ele alan çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Bu sadece oluşan pazarın ekonomik büyüklüğü açısından değil aynı zamanda evcil hayvanların sağlıklı ürünlere ulaşması açısından da önemlidir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar, tüketicilerin bilinç seviyesinin artmasına ve tercihlerini daha etkili yapmalarını da destekleyebilecektir. Evcil hayvan maması üreten ve pazarlayan işletmeler de bu konudaki yapılan akademik çalışmaların sonuçlarını değerlendirerek faaliyetlerinin etkinliğini ve verimliliğini arttırabilirler.

Demir ve Koç (2014) yaptıkları çalışmada, kedilere kıyasla köpek bakım ve beslenme masraflarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada pet hayvan sahipleri için hem kedi hem de köpekler için en yüksek harcama kaleminin %47,24 oranla kedi ve köpek maması olduğu ortaya çıkmıştır. Onur (2012) evcil hayvan besleyen tüketicilerin genel olarak eğitim seviyeleri arttıkça, besledikleri hayvanlara yaptıkları yıllık harcama miktarının da arttığını belirlemiştir. Ayrıca bu çalışma gelir seviyesinin, evcil hayvanlara mama harici besin vermede etkili bir faktör olduğunu göstermektedir. Mama satışları, veteriner klinikleri için de önemli bir gelir kalemi haline gelmiştir. Aral ve ark. (2010) veteriner kliniklerin toplam gelirleri içerisinde ortalama %67,4’lük payın aşısı ve anti-paraziter ilaç uygulamaları, muayene-tedavi operasyonları ve mama-ilaç malzeme vb. satışına bağlı gelirler olduğunu ve mama-ilaç satışı vb. gelirlerin bu grupta %11,24’lük paya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Selçuk ve Muruz (2017) tüketicilerin köpek maması seçimindeki eğilimlerini belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada, katılımcıların mama seçimlerinde yayınlanan reklamlara nazaran veteriner hekimlere danışarak onların tavsiyelerine ve görüşlerine itibar ettiklerini belirlemiştir. Ticari olarak üretilen mamaların içeriği büyük öneme sahiptir. Besin ihtiyacının doğru bir şekilde belirlenmesi, beslenmeye dayalı sağlık problemlerinin önlenmesinin ilk adımını oluşturmaktadır (Aydın, 2007). Ancak evcil hayvan sahiplerinin, bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadan sadece işletmelerin pazarlama çabalarından etkilenerek karar vermeleri de olasıdır. Bu konuda yapılan bir çalışma, evcil hayvan sahiplerinin mama satın alma kararlarında mamanın içeriğini, tazeliğini ve sağlıklı olmasını öncelik olarak belirlediklerini ortaya koymuştur. Söz konusu çalışma, evcil hayvan sahiplerinin mama satın alma kararında önemli buldukları sağlıklı olma özelliğini, mamanın içerdiği özelliklerden tam olarak anlamalarının zor olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada glutensiz ürünler ve çiğ ürünlerin sağlıklı bulunmasına yönelik bir görüş olduğunu ama bunun bilimsel çalışmalarla desteklenmediği ifade edilmektedir (Schleicher, 2019).

Koppel ve ark. (2018) köpek maması satın alan tüketicilerin mamaları, ambalaj görünüşlerine göre satın aldıklarını ileri sürmektedir. Söz konusu çalışma tüketicilerin, sadece ambalaj özellikleri nedeniyle tercih ettikleri mamanın, diğer kategorilerdeki beklentilerini karşılamaması durumunda, tekrar aynı mamayı satın alma olasılıklarının da azaldığını ifade etmektedir. Aynı çalışmada mama üreticilerinin, tüketicilerin mama tercihlerini etkileyebilmek için sadece ambalaj gibi bir tek özelliği değil farklı özellikleri de göz önünde bulundurmaları gerektiği iddia edilmiştir. Evcil hayvan mamalarının üzerinde bulunan etiketler, ticari evcil hayvan mamalarının önemli bir bileşenidir. Çünkü birçok tüketici, satın almayı düşündükleri ürünün besinsel yeterliliği ve lezzeti hakkında bilgiler için öncelikle ürünün etiketinde bulunan bilgilere güvenmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde üretilen ve satılan tüm evcil hayvan mamalarının üzerinde bulunan etiketler, güncel mevzuat hükümlerine göre bazı öğeleri içermek zorundadır. Buna göre ürünün adı, köpek maması veya kedi maması olduğu-

na ilişkin bilgi, ürünün net ağırlığı, üreticinin adı ve adresi, ham protein, ham yağ, ham lif ve nem için yapılmış garantili analiz sonuçları, ağırlıkça azalan baskınlık sırasına göre mamayı oluşturan bileşenlerin listesi ve ürünün beslenme yeterliliğine veya amacına ilişkin bilgilendirme etikette olması gereken unsurlardır (Case ve ark., 2011). Evcil hayvan mamalarının içeriği kadar mamanın kokusu da hayvan sahiplerini etkileyebilmektedir. Yapılan bir çalışma evcil hayvan maması kokusunun, evcil hayvan sahiplerinin duygularını etkilediğini ortaya koymaktadır. Kuru kedi ve köpek mamaları üzerine yapılan bu çalışma, farklı ülkelerde yürütülmüş ve sonuçlar bazı farklılıklar olmakla beraber genel olarak benzerlikler olduğunu ortaya koymuştur. Bu yönüyle evcil hayvan mamalarının kokuları konusunda, evcil hayvan sahipleri arasındaki kültürel farklılıkların başarılı bir şekilde anlaşılmasıyla, bu alanda faaliyet gösteren işletmelere değerli bilgiler sağlanabileceği ileri sürülebilir (Delime ve ark., 2020).

Ridgway ve ark. (2008) genel olarak aşırı satın alma eğilimi gösteren tüketicilerin, bu davranışlarını evcil hayvanlarına yönelik harcamalarda da benzer şekilde sergilediklerini ileri sürmektedir. Araştırmacılar bunun nedeni olarak evcil hayvan sahiplerinin sahip oldukları hayvanla kurdukları ilişkinin, güçlü bir bağa sahip olmasıyla açıklamaktadır. Evcil hayvan sahipleri, sahip oldukları hayvanla kurdukları ilişki içerisinde evcil hayvanlarını, çocukları gibi görmektedir. Evcil hayvan sahipleri, evcil hayvanlarına yönelik daha fazla para harcadıklarında kendilerini daha iyi birer "ebeveyn" olarak hissettiklerini ifade etmektedirler. Qin (2015) yaptığı çalışmada, Çin'li evcil hayvan sahiplerinin yabancı markalı mamaları daha kaliteli bulduklarını ifade etmiştir. Bu çalışmanın kapsamını oluşturan katılımcılar, yabancı markalı mamaların çeşitli yerli markalara göre daha fazla seçenek sunduklarını belirtmişlerdir. Çalışma ayrıca evcil hayvan sahiplerinin, piyasada satılan mamalarda yapılan fiyat indirimlerinden etkilendiklerini ve indirimli mamaları satın almaya yöneldiklerini ileri sürmektedir. Pirsich ve ark. (2017) ise çalışmalarında evcil hayvan sahiplerinin hayvan refahına önem veren işletmelerin ürünlerine daha yüksek bir bedel ödemeye, evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre daha istekli olduklarını ortaya koymuştur. Araştırmacılar bu noktadan hareketle, evcil hayvan maması üreten işletmelerin bu tüketici pazarı için farklı bir pazarlama stratejisi geliştirebileceklerini ifade etmektedir. Ancak bu yönde atılacak adımların öncesinde işletmelerin, kapsamlı pazar araştırmaları yapması gerektiği de yine araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihlerinde etkili olan faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın bir diğer amacı da bu tercihlerde etkili olan faktörlerin, kedi ve köpek sahipliğine göre ve temel bazı demografik (yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, gelir seviyesi) değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemeye yöneliktir. Bu kapsamda, araştırmanın genel amacı çerçevesinde geliştirilen alt amaçlar da aşağıda sıralanmıştır.

1. Evcil hayvan (kedi ve köpek) sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri sahip oldukları hayvan türüne (kedi ve köpek) göre farklılaşmakta mıdır?
2. Evcil hayvan (kedi ve köpek) sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?
3. Evcil hayvan (kedi ve köpek) sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri medeni durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?

4. Evcil hayvan (kedi ve köpek) sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri yaşlarına göre farklılaşmakta mıdır?

5. Evcil hayvan (kedi ve köpek) sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri eğitim durumlarına göre farklılaşmakta mıdır?

6. Evcil hayvan (kedi ve köpek) sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri mesleklerine göre farklılaşmakta mıdır?

7. Evcil hayvan (kedi ve köpek) sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri aylık gelir düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Mevcut çalışmanın ana küntesini, Malatya ilindeki evcil kedi ve köpek sahipleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede, kolayda örneklem tekniği ile örneklem seçilmiş ve örnekleme oluşturan tüketicilere daha kolay ulaşılması adına, Malatya ilinde hizmet veren pet mağazalarını ziyaret eden müşterilerden araştırma verileri toplanmıştır. Çalışmanın verilerinin toplanması süreci 11/02/2021 ile 11/04/2021 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve araştırmaya katılmayı kabul eden kedi ve köpek sahibi 210 müşteriye ulaşılmıştır. Çalışmanın yapıldığı dönemde, Covid-19 pandemi süreci devam ettiğinden, bu süreçte alınan sokak kısıtlaması kararları, çalışmanın yürütülme sürecini etkilemiştir. Bu süreçte, hayvanların beslenmesine yönelik faaliyet gösteren işletmeler kısıtlamalardan muaf tutulsa da tüketicilerin bir kısmının alışverişlerini telefon ya da internet ve sosyal medya uygulamaları üzerinden yapması, tüketicilere yüz yüze ulaşmayı kısıtlamıştır. Ayrıca pandeminin tüketicilerde meydana getirdiği tedirginlik, yüz yüze anket yapılması önünde zaman zaman bir engel olmuştur.

Kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihlerinde etkili olan faktörleri belirlemeye yönelik veri toplama aracının geliştirilmesi sürecinde, yapılan literatür taramasında konuyu pazarlama bakış açısıyla bir bütün olarak ele alan bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu tespitin ardından, mevcut araştırmaya yönelik verilerin toplanması amacıyla gerekli olan ölçme aracının geliştirilmesi sürecine girilmiştir. Bu süreçte kedi ve köpek sahipleriyle görüşmeler yapılmış, mağaza içi gözlemler gerçekleştirilmiş, bu alanda işletmesi olan mağaza sahipleri ve veteriner hekimlerle görüşülmüştür. Ayrıca bu alanda faaliyet gösteren ve Türkiye çapında kedi ve köpek maması ürünlerine yönelik pazarlama faaliyetleri yürüten üç farklı işletmenin veteriner ve pazarlama kökenli üst düzey yetkilileri ile telefon ve Whatsapp uygulaması üzerinden görüş alışverişinde bulunulmuştur. Bu kapsamda, araştırmanın verilerini toplamak amacıyla hazırlanan anket formunda, araştırmacı tarafından geliştirilen 12 ifadeye yer verilmiştir.

Mevcut araştırma kapsamında öncelikle, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalara Etik Kurulu'ndan alınan onay belgesi (01.02.2021 Tarih – 11 Nolu Karar) ile çalışmanın yapılması planlanan mağazanın sahibi ve yöneticisi olan yetkiliyle görüşülmüştür. Yetkili kişiye araştırmanın amacı ve kapsamı ile çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilerek çalışmanın mağazada yürütülmesi için izin talep edilmiştir. Mağaza yetkilisinden alınan gerekli izinle birlikte araştırmanın verilerinin toplanması sürecine geçilmiştir. Mevcut çalışmanın verilerini toplamak amacıyla yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Görüşmeler, ilgili dönemde mağazada bulunan kedi ve köpek sahiplerine gerekli bilgilendirmeler yapılarak, araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda hazırlanan formun şekil ve içerik olarak değerlendirilmesini yapabilmek amacıyla 30 müşteriyle pilot çalışma yapılmış ve elde edilen sonuçlarının olumlu çıkması üzerine, araştırmanın verilerinin toplanması sürecine geçilmesine karar verilmiştir.

Araştırmanın verilerini toplamak üzere hazırlanan form, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların demografik özelliklerini (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, meslek ve aylık gelir düzeyini) belirlemeye yönelik sorular yer almıştır. İkinci bölümde ise sahip olunan hayvanın türünü, ne zamandır birlikte olduğunu ve kaç hayvanla birlikte yaşadığına ilişkin sorulara yer verilmiştir. Son bölümde ise kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihlerinde etkili olan faktörleri belirlemeye yönelik olarak 12 ifadeye yer verilmiştir. Bu bölümde kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum şeklinde sıralanan beşli likert tipi kullanılmıştır.

İstatistiksel Analiz

Bu çalışma kapsamında, katılımcılardan elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve analizinde, istatistiksel analiz programı olan SPSS paket programı kullanılmıştır. Katılımcılardan elde edilen verilerin dağılımı, frekans ve yüzde değerleri ile gösterilmiş ve daha sonra araştırmanın alt amaçlarının test edilmesi amacıyla öncelikle verilerin dağılımları incelenmiş, alt gruplara düşen birey sayısının 30'dan düşük olması ya da normal dağılım göstermemesi nedeniyle non-parametrik testler (Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis) kullanılmıştır.

Mevcut araştırmanın yapı geçerliliğini test etmek amacıyla, açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ayrıca, güvenilirlik kapsamında Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach Alfa katsayısı, likert tipli ölçeklerde sıkça kullanılmaktadır (Yıldız & Uzunsakal, 2018). Kayış (2009) Cronbach's Alpha değerinin, ölçekte yer alan ifadelerin hep birlikte homojen bir yapıya sahip olup olmadığını ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Cronbach's Alpha katsayısının aldığı değer 0 ile 1 arasındadır. Yapılan analiz sonunda elde edilen Cronbach's Alpha değerinin; 0,00 ile 0,40 arasında olması ölçeğin güvenilir olmadığını, 0,40 ile 0,60 arasında olması ölçeğin güvenilirliğin düşük olduğunu, 0,60 ile 0,80 arasında olması ölçeğin güvenilir olduğunu ve 0,80 ile 1,00 arasında bir değer olması ise ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Mevcut çalışma kapsamında 12 maddenin yer aldığı ölçeğin Cronbach Alfa Değeri, gerçekleştirilen analiz sonucunda 0,781 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu değere göre araştırmada kullanılan ölçme aracının güvenilir olduğu ileri sürülebilir.

Bulgular

Katılımcıların Profiline İlişkin Bulgular

Mevcut çalışma kapsamında katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, aylık gelir düzeyi, eğitim durumu ve meslek değişkenlerine göre dağılımlarını gösteren verilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1'de yer alan sonuçlara göre katılımcıların %49'u 103 kişiyle kadın ve %51'i 107 kişiyle erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %57,1'i 120 kişiyle bekâr ve %42,9'u 90 kişiyle evlidir. Yaş değişkenine göre ise katılımcıların %37,1'i 78 kişiyle 18-25 yaş aralığında, %23,8'i 50 kişiyle 26-33 yaş aralığında, %20,5'i 43 kişiyle 34-41 yaş aralığında, %11,9'u 25 kişiyle 42-49 yaş aralığında ve son olarak %6,7'si ise 14 kişiyle 50 ve üstü yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların %33,3'ü 70 kişiyle 2.000TL'den az aylık gelir seviyesine sahipken bu grubu %26,7'lik oran ve 56 kişiyle 2.000-4.000TL'ye kadar aylık geliri olanlar, %22,4'lük oran ve 47 kişiyle 4.000-6.000TL'ye kadar aylık geliri olanlar, %11'lik oran ve 23 kişiyle 6.000-8.000TL'ye kadar aylık geliri olanlar ve son olarak %6,7'lik oran ve 14 kişiyle 8.000TL ve üstü aylık gelir seviyesine sahip olanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumuna ilişkin dağılımları ise %2,9'la 6 kişinin ilköğretim, %31'le 65 kişinin ortaöğretim, %58,1'inin 122 kişiyle üniversite ve %8,1'nin 17 kişiyle

lisansüstü eğitim seviyesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların meslek değişkenine göre dağılımları ise %22,4'le 47 kişi öğrenci, %10'la 21 kişi ev hanımı, %21'le 44 kişi kamu çalışanı, %21,4'le 45 kişi özel sektör çalışanı, %15,2'le 32 kişi serbest meslek sahibi, %3,3'le 7 kişi emekli ve %6,7'le 14 kişi işsiz olarak dağılmıştır.

Tablo 2'de ise katılımcıların sahip oldukları evcil hayvanın türüne, sahip olunan evcil hayvanla kaç yıldır birlikte olduğuna ve sahip olunan evcil hayvan sayısına yer verilmiştir.

Tablo 2'de yer alan sonuçlara göre katılımcıların %62,9'u 132 kişiyle kedi, %37,1'i ise 78 kişiyle köpek sahibidir. Sonuçlar, katılımcıların %70,5'inin 148 kişiyle en fazla 3 yıldır sahip oldukları evcil hayvanla birlikte olduğunu, %22,4'ünün 47 kişiyle 3 ile 6 yıla kadar sahip oldukları evcil hayvanla birlikte olduğunu ve %7,1'inin ise 15 kişiyle

Tablo 1.
Araştırmanın Temel Betimleyici İstatistiksel Sonuçları

Değişken		Frekans	(%)
Cinsiyet	Kadın	103	49
	Erkek	107	51
Toplam	210	100	
Medeni Durum	Evli	90	42,9
	Bekâr	120	57,1
Toplam	210	100	
Yaş	18-25	78	37,1
	26-33	50	23,8
	34-41	43	20,5
	42-49	25	11,9
	50 ve üstü	14	6,7
Toplam	210	100	
Aylık Gelir Düzeyi	2.000TL'den Az	70	33,3
	2.000-4.000TL'ye Kadar	56	26,7
	4.000-6.000TL'ye Kadar	47	22,4
	6.000-8.000TL'ye Kadar	23	11
	8.000TL ve Üstü	14	6,7
Toplam	210	100	
Eğitim Durumu	İlköğretim	6	2,9
	Ortaöğretim	65	31
	Üniversite	122	58,1
	LisansÜstü	17	8,1
	Toplam	210	100
Meslek	Öğrenci	47	22,4
	Ev Hanımı	21	10
	Kamu Çalışanı	44	21
	Özel Sektör Çalışanı	45	21,4
	Serbest Meslek Sahibi	32	15,2
	Emekli	7	3,3
	İşsiz	14	6,7
	Toplam	210	100

Tablo 2.
Hayvan Sahipliğine İlişkin Temel Betimleyici İstatistiksel Sonuçlar

Değişken		Frekans	(%)
Sahip olunan evcil hayvanın türü	Kedi	132	62,9
	Köpek	78	37,1
Toplam		210	100
Sahip olunan evcil hayvanla birlikte süre	3 Yıla Kadar	148	70,5
	3-6 Yıla Kadar	47	22,4
	6 Yıl ve üstü	15	7,1
Toplam		210	100
Sahip olunan evcil hayvan sayısı	1	154	73,3
	2	37	17,6
	3 ve üstü	19	9,1
Toplam		210	100

en az 6 yıl ve üstü süredir sahip oldukları evcil hayvanla birlikte olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları, katılımcıların sahip oldukları evcil hayvan sayısının %73,3'ünün 154 kişiyle 1 evcil hayvan, %17,6'sının 37 kişiyle 2 evcil hayvan ve %9,1'inin 19 kişiyle 3 ve üstü evcil hayvana sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Sonuçlar, kedi sahipliğinin araştırmaya katılan kişilerin evcil hayvan sahipliğinde ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, ev ortamında kedilerle birlikte yaşamının daha kolay olmasının etkili olduğu ileri sürülebilir. Katılımcıların önemli oranda %70,5 oranla 3 yıldan daha az bir zamandır evcil hayvan sahiplenmesinde ise özellikle Covid 19 pandemisinin etkili olduğu iddia edilebilir. Araştırma verilerinin toplanması sürecinde katılımcılarla yapılan görüşmelerde, bu iddiayı destekler kanıtlara ulaşılmıştır. Katılımcıların bir kısmı özellikle pandemi sürecinde sokak kısıtlamaları ve uzaktan eğitim-çalışma gibi nedenlerle evde daha fazla zaman geçirmeye başladıklarını, bu süreçte evcil hayvan sahiplenme kararı verdiklerini ifade etmiştir. Katılımcıların %73,3'ü 1 evcil hayvana sahip olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan 1 evcil hayvandan daha fazla sayıda evcil hayvan sahibi olduklarını ifade edenlerin önemli bir kısmı, sahibi oldukları hayvan sayısının fazla olmasında hayvanların doğum sonrası yavrularının bazılarının da sahiplenilmesinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise özellikle sokakta yardıma muhtaç hayvanlara evlerinde baktıklarını bu nedenle sahibi oldukları hayvan sayısının arttığını belirtmişlerdir.

Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Verilerin analizi başlığı altında katılımcılardan elde edilen verilerin, araştırmanın amaçlarını test etmek amacıyla yapılan analizlerine ve bu analizlerin sonuçlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan analiz sonuçları, tablolar hâlinde sıralanmıştır. İlgili tabloların altında ise elde edilen sonuçların yorumları yer almaktadır. Mevcut çalışmada kullanılan kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihinde etkili olan faktörler ölçeğinin Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmadan önce katılımcıların ölçeğe verdikleri yanıtlardan elde edilen veri setinin faktör analizine uygunluğu, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Testi ile test edilmiştir. Test sonucunda, verilerin faktör analizine uygun olduğu belirlendikten (KMO = 0,792, Bartlett Test of Sphericity = 1136,921, $p = ,000$) sonra elde edilen veriler, yapı geçerliliği için temel bileşenler analizi yöntemine göre faktör analizi çözümlenmesine tabi tutulmuştur.

Yapılan analiz sonucunda, evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen unsurların, üç temel faktör altında sıralandığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu üç faktör; Reklam (R), Fiyat (F) ve Ürün (Ü) şeklinde sıralanmaktadır. Tablo 3'te ölçekte yer alan 12 ifade için uygulanan faktör analizinin sonuçları yer almaktadır.

Evcil Hayvan Sahiplerinin Mama Tercihlerinde Etkili Faktörlere İlişkin Fark Analizi Sonuçları

Tablo 4'te evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin sahip olunan hayvan türüne (kedi ve köpek) göre farklılaşma durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri reklam boyutunda hayvan türüne (kedi ve köpek) göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($U = 3989,500$, $p < ,05$). Sıra ortalamaları incelendiğinde köpek sahiplerinin (sıra ort. = 120,35) mama tercihi yaparken kedi sahiplerine göre (sıra ort. = 96,72) reklamlardan anlamlı düzeyde daha fazla etkilendikleri söylenebilir. Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri fiyat boyutunda hayvan türüne (kedi ve

köpek) göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($U = 4256,500$, $p < ,05$). Sıra ortalamaları incelendiğinde köpek sahiplerinin (sıra ort. = 116,93) mama tercihi yaparken kedi sahiplerine göre (sıra ort. = 98,75) fiyat özelliklerinden anlamlı düzeyde daha fazla etkilendikleri söylenebilir. Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ürün boyutunda hayvan türüne (kedi ve köpek) göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($U = 4855$, $p > ,05$).

Tablo 5'te evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin cinsiyetlerine göre farklılaşma durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri reklam boyutunda cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($U = 4496,000$, $p < ,05$). Sıra ortalamaları incelendiğinde erkek evcil hayvan sahiplerinin (sıra ort.

Tablo 3.
Faktör Analizi Sonuçları

No	Faktörler ve İçerdikleri İfadeler	Faktör Yüklere	Öz Değer	Açıklanan Varyans %
R	Reklam		3,956	27,954
R1	İnternet sitelerinde gördüğüm reklamlar mama tercihimde etkilidir.	0,922		
R2	Sosyal medyada gördüğüm reklamlar mama tercihimde etkilidir.	0,922		
R3	Tv.'de gördüğüm reklamlar mama tercihimde etkilidir.	0,889		
R4	Gazete, dergi vb. basılı yayında gördüğüm reklamlar mama tercihimde etkilidir.	0,862		
F	Fiyat		2,045	19,718
F1	Fiyatların uzun zaman sabit kalması mama tercihimde etkilidir.	0,800		
F2	Fiyatta yapılan indirimler mama tercihimde etkilidir.	0,796		
F3	Fiyatın bütçeme uygun olması mama tercihimde etkilidir.	0,732		
F4	Fiyat etiketlerinin olması mama tercihimde etkilidir.	0,658		
Ü	Ürün		1,746	16,863
Ü1	Ürünün sağlıklı olması mama tercihimde etkilidir.	0,819		
Ü2	Ürünün kaliteli olması mama tercihimde etkilidir.	0,743		
Ü3	Ürünün sahibi olduğum hayvan tarafından sevilmesi mama tercihimde etkilidir.	0,682		
Ü4	Ürünün içeriği mama tercihimde etkilidir.	0,566		
Açıklanan Toplam Varyans				64,535

Tablo 4.
Evcil Hayvan Sahiplerinin Mama Tercihlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşlerinin Sahip Olunan Hayvan Türüne (Kedi ve Köpek) Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Sahip Olunan Evcil Hayvanın Türü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
R	Kedi	132	96,72	12767,50	3989,500	,006*
	Köpek	78	120,35	9387,50		
	Toplam	210				
F	Kedi	132	98,75	13034,50	4256,500	,036*
	Köpek	78	116,93	9120,50		
	Toplam	210				
Ü	Kedi	132	103,28	13633,00	4855,000	,453
	Köpek	78	109,26	8522,00		
	Toplam	210				

* $p < ,05$

= 114,98) mama tercihi yaparken kadınlara göre (sıra ort. = 95,65) reklamlardan anlamlı düzeyde daha fazla etkilendikleri söylenebilir. Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri fiyat boyutunda cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır (U = 4369,500, $p < ,05$). Sıra ortalamaları incelendiğinde erkeklerin (sıra ort. = 116,16) mama tercihi yaparken kadınlara göre (sıra ort. = 94,42) fiyat özelliklerinden anlamlı düzeyde daha fazla etkilendikleri söylenebilir. Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ürün boyutunda cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır (U = 4855, $p > ,05$).

Tablo 5.
Evcil Hayvan Sahiplerinin Mama Tercihlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
R	Kadın	103	95,65	9852,00	4496,000	,019*
	Erkek	107	114,98	12303,00		
	Toplam	210				
F	Kadın	103	94,42	9725,50	4369,500	,009*
	Erkek	107	116,16	12429,50		
	Toplam	210				
Ü	Kadın	103	112,54	11592,00	4785,000	,072
	Erkek	107	98,72	10563,00		
	Toplam	210				

* $p < ,05$

Tablo 6.
Evcil Hayvan Sahiplerinin Mama Tercihlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşlerinin Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Medeni Durum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
R	Evli	90	99,89	8990,50	4895,500	,240
	Bekar	120	109,70	13164,50		
	Toplam	210				
F	Evli	90	104,57	9411,00	5316,000	,847
	Bekar	120	106,20	12744,00		
	Toplam	210				
Ü	Evli	90	98,66	8879,00	4784,000	,123
	Bekar	120	110,63	13276,00		
	Toplam	210				

* $p < ,05$

Tablo 7.
Evcil Hayvan Sahiplerinin Mama Tercihlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşlerinin Yaşlarına Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Yaş	N	Sıra Ortalaması	X ²	p
R	18-25	78	104,99	7,675	,104
	26-33	50	120,94		
	34-41	43	105,59		
	42-49	25	81,68		
	50veüstü	14	95,43		
	Toplam	210			
F	18-25	78	102,90	3,526	,474
	26-33	50	112,84		
	34-41	43	96,98		
	42-49	25	119,60		
	50veüstü	14	94,75		
	Toplam	210			
Ü	18-25	78	115,11	5,065	,281
	26-33	50	101,59		
	34-41	43	105,09		
	42-49	25	94,08		
	50veüstü	14	87,57		
	Toplam	210			

Tablo 6'da evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin medeni durumlarına göre farklılaşma durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri reklam boyutunda medeni durum değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır (U = 4895,500, $p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri fiyat boyutunda medeni durum değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır (U = 5316,000, $p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ürün boyutunda medeni durum değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır (U = 4784,000, $p > ,05$).

Tablo 7'de evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin yaşlarına göre farklılaşma durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri reklam boyutunda yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 7,675$, $p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri fiyat boyutunda yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 3,526$, $p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ürün boyutunda yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 5,065$, $p > ,05$).

Tablo 8'de evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin eğitim durumlarına göre farklılaşma durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri reklam boyutunda eğitim durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 3,471$, $p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri fiyat boyutunda eğitim durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 2,718$, $p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ürün boyutunda eğitim durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 2,008$, $p > ,05$).

Tablo 9'da evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin mesleklerine göre farklılaşma durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 8.
Evcil Hayvan Sahiplerinin Mama Tercihlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşlerinin Eğitim Durumlarına Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Eğitim Durumu	N	Sıra Ortalaması	X ²	p
R	İlköğretim	6	87,83	3,471	,325
	Orta Öğretim	65	105,95		
	Üniversite	122	109,30		
	Lisansüstü	17	82,74		
F	İlköğretim	6	91,25	2,718	,437
	Orta Öğretim	65	103,73		
	Üniversite	122	109,82		
	Lisansüstü	17	86,29		
Ü	İlköğretim	6	79,17	2,008	,571
	Orta Öğretim	65	105,15		
	Üniversite	122	105,44		
	Lisansüstü	17	116,53		
	Toplam	210			

Tablo 9.
Evcil Hayvan Sahiplerinin Mama Tercihlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşlerinin Mesleklerine Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Mesleği	N	Sıra Ortalaması	X ²	p			
R	Öğrenci	47	105,32	4,362	,628			
	Ev Hanımı	21	89,50					
	Kamu Çalışanı	44	109,76					
	Özel Sektör Çalışanı	45	109,89					
	Serbest Meslek Sahibi	32	113,27					
	Emekli	7	107,79					
	İşsiz	14	83,71					
	Toplam	210						
	F	Öğrenci	47			104,90	2,504	,868
		Ev Hanımı	21			103,60		
Kamu Çalışanı		44	97,89					
Özel Sektör Çalışanı		45	112,37					
Serbest Meslek Sahibi		32	113,17					
Emekli		7	110,00					
İşsiz		14	92,43					
Toplam		210						
Ü		Öğrenci	47	107,69	9,288	,158		
		Ev Hanımı	21	112,24				
	Kamu Çalışanı	44	109,15					
	Özel Sektör Çalışanı	45	114,01					
	Serbest Meslek Sahibi	32	87,28					
	Emekli	7	63,07					
	İşsiz	14	112,07					
	Toplam	210						

Tablo 10.
Evcil Hayvan Sahiplerinin Mama Tercihlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşlerinin Aylık Gelir Düzeylerine Göre Farklılaşma Durumları

Faktör	Aylık Gelir Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	X ²	p
R	2000 TL'den az	70	102,96	1,821	,769
	2000-4000 TL'ye kadar	56	112,13		
	4000-6000 TL'ye kadar	47	97,88		
	6000-8000 TL'ye kadar	23	111,59		
	8000 TL ve üstü	14	107,29		
	Toplam	210			
	F	2000 TL'den az	70		
2000-4000 TL'ye kadar		56	112,68		
4000-6000 TL'ye kadar		47	91,59		
6000-8000 TL'ye kadar		23	121,04		
8000 TL ve üstü		14	88,96		
Toplam		210			
Ü		2000 TL'den az	70	105,31	6,220
	2000-4000 TL'ye kadar	56	118,35		
	4000-6000 TL'ye kadar	47	92,72		
	6000-8000 TL'ye kadar	23	96,76		
	8000 TL ve üstü	14	112,29		
	Toplam	210			

Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri reklam boyutunda meslek durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 4,362, p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri fiyat boyutunda meslek durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 2,504, p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ürün boyutunda meslek durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 9,288, p > ,05$).

Tablo 10'da evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin aylık gelir düzeylerine göre farklılaşma durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri reklam boyutunda aylık gelir düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 1,821, p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri fiyat boyutunda aylık gelir düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 5,889, p > ,05$). Evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri ürün boyutunda aylık gelir düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($X^2 = 6,220, p > ,05$).

Sonuç ve Öneriler

Evcil hayvan mamalarına ilişkin yapılacak tüketici araştırmaları sırasında, evcil hayvan sahiplerinden ya da evcil hayvanlardan veya her ikisinden de bilgi toplamak mümkündür. Ancak son satın alma kararını evcil hayvan sahiplerinin vermesi nedeniyle, bu gibi çalışmalarda mamanın kabul edilebilirliği ve tercihi konularında evcil hayvan sahipleri üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek oldukça önemlidir. Evcil hayvan sahiplerinin mama satın alma kararlarında genellikle ambalaj ve pazarlama çabalarının etkisi olmakta ve yeniden satın alma kararında ürün deneyiminin önemli bir etkisi olmaktadır (Koppel, 2014). Bununla birlikte tüketicilerin, sahibi oldukları kedi ve köpeklere ilişkin mama tercihlerinde etkili olan çok sayıda faktör olduğu işletmelerce göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; sahibi olunan evcil hayvanın, kedi ve köpek olmasının yanı sıra, hayvanın kilo durumu da evcil hayvan sahiplerinin mama tercihi yaparken etkilendikleri bir faktördür (Suarez ve ark., 2012). Bu nedenle, mama ürünlerinin pazarlanmasında sadece tek bir değişkenin değil çok sayıda değişkenin planlama çabalarına katılması gerekir. Pazarda konuşlanacak işletmelerin, bu farklılıkları işletme için birer fırsata dönüştürebileceklerini ve böylece rakiplerinin arasından sıyrılabileceklerini görmeleri, pazarlama çabalarında anlamlı ve olumlu sonuçlar elde edilmesini sağlayabilecektir.

Kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihlerinde etkili olan faktörleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmanın sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür. Araştırma sonuçları, evcil hayvan (kedi ve köpek) sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen unsurların, üç temel faktör altında sıralandığını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre bu üç temel faktör reklam, fiyat ve ürün olarak sıralanmıştır. Araştırmanın bir diğer sonucu da evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere (reklam, fiyat ve ürün) ilişkin görüşlerinin, sahip olunan hayvan türüne (kedi ve köpek) göre reklam boyutunda farklılaştığını göstermektedir. Analiz sonuçları köpek sahiplerinin, kedi sahiplerine göre mama tercihi yaparken reklamlardan daha fazla etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca benzer şekilde köpek sahiplerinin mama tercihlerinde, fiyat özelliklerinden daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Bu sonuç Tesfom ve Birch (2010) çalışmalarında elde ettikleri sonuçla çelişmektedir. Araştırmacılar yaptıkları çalışmanın sonucunda köpek sahiplerinin fiyata ilişkin özelliklere daha az duyarlı olduklarını belirlemişlerdir. Ancak bu çalışmada sadece bir evcil köpeğe sahip katılımcılara ulaşıldığından evcil köpek sayısının artmasıyla, elde edilen bu sonucun değişebileceği de ifade edilmiştir. Ürün boyutunda ise kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihlerinde etkilenme durumlarının farklılık göstermediği anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamında yapılan analizler, evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin reklam boyutunda, cinsiyet değişkenine göre farklılaştığını göstermektedir. Erkek katılımcı evcil hayvan sahipleri mama tercihi yaparken, kadınlara göre reklamlardan daha fazla etkilenmektedir. Benzer şekilde erkek katılımcı evcil hayvan sahipleri mama tercihi yaparken, kadınlara göre fiyat özelliğinden daha fazla etkilenmektedir. Ancak ürün

boyutunda, cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşma görülmektedir. Mevcut araştırma sonuçları medeni durum, yaş, eğitim, meslek ve aylık gelir düzeyleri değişkenlerine göre evcil hayvan sahiplerinin her üç boyutta (reklam, fiyat ve ürün) mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın teorik ve uygulamaya yönelik bazı sonuçları bulunmaktadır. Bu konu üzerine, pazarlama alanında yapılan bir çalışmaya ulaşılamamasından dolayı mevcut çalışmanın, akademik bilginin zenginleşmesine katkı sunacağı ileri sürülebilir. Çalışmanın bir diğer teorik katkısı da araştırma kapsamında elde edilen verilerin analiziyle ortaya konulan sonuçlardır. Çalışmanın sonuçları, evcil hayvan maması pazarında bütüncül bir yaklaşımın doğru olmayacağını göstermektedir. Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizi, evcil hayvan sahiplerinin mama tercihlerini etkileyen faktörlere (reklam, fiyat ve ürün) ilişkin görüşlerinin sahip olunan hayvan türüne (kedi ve köpek) göre farklılıklar gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma ile elde edilen ve yukarıda sıralanan sonuçların, işletmelere ve sektör profesyonellerine de katkı sunması beklenmektedir. Araştırma sonuçlarının değerlendirilmesi, bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin pazarlama çabalarına katkı sunabilecektir. Pazarın bölümlendirilmesi ile hedef pazarın ihtiyaç ve isteklerinin doğru yöntemlerle belirlenerek, işletme kaynaklarının etkinliğini ve verimliliğini sağlamak mümkün olabilecektir. Bu kapsamda araştırma sonuçları, sektörde faaliyet gösteren işletmelere, pazarlama planlamaları yapma sürecinde olumlu katkılar sunabilecektir. Genellikle, kedi ve köpek mama reklamlarında hayvan türüne göre bir farklılığa gidilmemektedir. Ancak, mevcut araştırmanın sonuçları; köpek sahiplerinin, mama tercihi yaparken, kedi sahiplerine göre reklamlardan anlamlı düzeyde daha fazla etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle reklam faaliyetlerinin, kedi ve köpek ayrımı yapılarak planlanmasının daha etkili sonuçlar elde edilmesine katkı sunacağı ileri sürülebilir. Ayrıca, köpek sahiplerinin mama tercihi yaparken, kedi sahiplerine göre fiyat özelliklerinden, anlamlı düzeyde daha fazla etkilendikleri görülmektedir. Bu nedenle fiyatlandırma kararlarında bu farklılığın göz önünde bulundurulması ve diğer fiyat temelli tutundurma çabalarında bu hususa dikkat edilmesi gerektiği ifade edilebilir. Mevcut araştırma sonuçları; evcil kedi ve köpek sahiplerinin, mama tercihlerini etkileyen faktörlere ilişkin görüşlerinin, cinsiyetlerine göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, reklamların yayınlanacağı medya ortamlarında ve fiyatlandırma kararlarında, cinsiyet temelli yapılacak daha derinlemesine araştırmalarla birlikte farklılaşmalara gidilmesi önerilebilir.

Bu çalışmanın bazı kısıtları vardır. Kedi ve köpek sahiplerinin mama tercihlerinde etkili olan faktörleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmanın en önemli kısıtı, çalışmanın verilerinin sadece bir coğrafi bölgedeki müşterilerden toplanmasıdır. Çalışmanın diğer bir kısıtı ise araştırma verilerinin belli bir dönemi kapsamıdır. Özellikle araştırmanın bütün dünyayı derinden etkileyen Covid 19 pandemisi sürecinde yürütülmesi, bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu olumsuzluklar, araştırmacının araştırma verilerini toplamak için tercih ettiği yüz yüze anket yönteminde, kedi ve köpek sahipleriyle iletişim kurmada yaşanan bazı aksaklıklara yol açmıştır. Müşterilerin sosyal mesafe kaygısı ve işletme içinde sınırlı sayıda kişiye izin verilmesi, yaşanan bu olumsuzluklara örnek olarak verilebilir. Bütün bu kısıtlarına rağmen çalışmanın, akademik bilginin zenginleşmesine ve sektör profesyonellerine katkı sunması beklenmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı dönemlerde ve bölgelerde yapılacak çalışmalarla araştırma

sonuçları karşılaştırılabilecektir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı evcil hayvanlar araştırmaya konu edilebilir. Ayrıca mamaların içerikleri ve mama türleri de bu kapsamda gelecekteki araştırmalarda ele alınabilir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nden (Tarih: 1 Şubat 2021, Sayı: 11) alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from the ethics committee of Malatya Turgut Özal University (Date: February 1, 2021, Decision Number: 11).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ambaroğlu, A. (2007). *Türk toplumunda evcil hayvan besleme alışkanlıkları ve din (İstanbul örneği)*. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Felsefe Ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- American Pet Products Association (APPA). (2020). *Pet industry market size & ownership statistics*, https://www.americanpetproducts.org/press_industrytrends.asp, E.T. 09.07.2020.
- Aral, Y., Cevger, Y., Demir, P., & Aydın, E. (2010). Ankara ili evcil hayvan veteriner kliniklerinin yönetimsel ve ekonomik açıdan değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 16(3), 503-508.
- Aydın, H. (2007). Kedi ve köpek mamalarındaki soya ve soyalı ürünlerin klinik farmakoloji ve toksikoloji yönünden değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 33(2), 51-59.
- Beynen, A. C. (2015). Classifying petfoods. *Creature Companion*, 56-58.
- Bontempo, V. (2005). Nutrition and health of dogs and cats: evolution of petfood. *Veterinary Research Communications*, 29(Suppl. 2), 45-50.
- Bradshaw, J. (1991). Sensory and experiential factors in the design of foods for domestic dogs and cats. *Proceedings of the Nutrition Society*, 50(1), 99-106.
- Case, L. P., Daristotle, L., Hayek, M. G., & Raasch, M. F. (2011). Pet food labels. (Case, L. P., Daristotle, L., Hayek, M. G., & Raasch, M. F. (Ed.), *Canine and Feline nutrition (Third Edition)* içinde (131-139 ss). Elsevier Mosby.
- Çetin, E. (2017). Tüketim toplumunda evcil hayvanların sahiplenilmesi: Sosyolojik bir analiz. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 89-107.
- Delime, P., Koppel, K., Pachot, P., & Ratuld, A. D. (2020). How the odor of pet food influences pet owners' emotions: A cross cultural study. *Food Quality and Preference*, 79, 103772.
- Demir, P., & Koç, A. U. (2014). Pet hayvan (kedi-köpek) sahiplerinin veteriner kliniklerine ilişkin beklentileri. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 40(2), 168-175.
- Erten, Ö., Öztürk, Y., & Yılmaz, O. (2019). Türkiye'de pet hayvan sahiplerinin sosyo-demografik yapıları ve pet hayvancılığına bakışları; Antalya-Mardin örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 4(2), 76-83.
- Holbrook, M. B. (2008). Pets and people: Companions in commerce? *Journal of Business Research*, 61, 546-552.
- Karasu, S., & Alkar Yalçınkaya, Ö. (2020). Evcil hayvanını kaybeden bireylerin yaşadıkları yas süreci ile ilgili bir nitel araştırma. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 91(2), 86-97.

- Kaya, H., & Bektaş, M. (2019). Çalışan bireylerin evcil hayvanlara bağlanma nedenlerine ilişkin nitel bir çalışma. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 19(2), 401-418.
- Kayış, A. (2009). Güvenilirlik analizi (Reliability analysis) (4. Baskı). Kalaycı, Ş. (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde* (404-419 ss.). Asil Yayın Dağıtım Ltd.Şti.
- Koppel, K. (2014). Sensory analysis of pet foods. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 94(11), 2148-2153.
- Koppel, K., Suwonsichon, S., Chambers, D., & Chambers IV, E. (2018). Determination of intrinsic appearance properties that drive dry dog food acceptance by pet owners in Thailand. *Journal of Food Products Marketing*, 24(7), 830-845.
- Kumcu, A., & Woolverton, A. E. (2015). Feeding fido: Changing consumer food preferences bring pets to the table. *Journal of Food Products Marketing*, 21(2), 213-230.
- Kylkilähti, E., Syrjäla, H., Autio, J., Kuismin, A., & Autio, M. (2016). Understanding co-consumption between consumers and their pets. *International Journal of Consumer Studies*, 40, 125-131.
- Oğrak, Y. Z., Türkmen, A., & Yılmaz, C. (2014). Sivas ilinde pet hayvanları yetiştiriciliği eğiliminin araştırılması. *Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(4), 171-174.
- Onur, E. (2012). İstanbul'da Kedi Köpek Sahiplenmesinin Sosyo-Ekonomik Parametreleri. T.C. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Zootekni Anabilim Dalı Zootekni Doktora Programı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Özen, D., Gürçan, S., & Kaya, U. (2014). Ankara ilinde yer alan sahipli kedi ve köpek popülasyonunun belirlenmesi. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 85(1), 9-16.
- Pet Food Institute (PFI) (2020). petfoodinstitute.org, <https://www.petfoodinstitute.org/pet-food-matters/nutrition-2/history-of-pet-food/E.T.25.12.2020>.
- Pirsich, W., Von Hardenberg, L. M., & Theuvsen, L. (2017). The pet food industry: An innovative distribution channel for marketing feed products from welfare friendly production to consumers? *International Journal on Food System Dynamics*, 8(3), 250-261.
- Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M., Monroe, K. B., & Chamberlin, E. (2008). Does excessive buying for self relate to spending on pets? *Journal of Business Research*, 61, 392-396.
- Qin, X. (2015). *Factors influencing Chinese consumer behavior on buying pet food in Chin*. Doctoral Dissertation, University of the Thai Chamber of Commerce.
- Schleicher, M., Cash, S. B., & Freeman, L. M. (2019). Determinants of pet food purchasing decisions. *Canadian Veterinary Journal*, 60(6), 644-650.
- Selçuk, Z., & Muruz, H. (2017). Köpek Maması Seçiminde Eğilimlerin Belirlenmesi. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 88(2), 95-101.
- Suarez, L., Peña, C., Carretón, E., Juste, M. C., Bautista-Castaño, I., & Montoya-Alonso, J. A. (2012). Preferences of owners of overweight dogs when buying commercial pet food. *Journal of Animal Physiology and Animal Nutrition*, 96(4), 655-9.
- Tesfom, G., & Birch, N. (2010). Do they buy for their dogs the way they buy for themselves? *Psychology & Marketing*, 27(9), 898-912.
- Yıldız, D., & Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.

Merkez Bankası rezervleri ile ekonomik aktivite ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi

Analysis of the causal relationships between Central Bank reserves, economic activity, and inflation

Önder BÜBERKÖKÜ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Van, Türkiye

Öz

Türkiye ekonomisinde son dönemlerde merkez bankası rezervleri konusunda önemli tartışmalar yaşanmaktadır. Bu çalışmada 1985 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Şubat ayı arasındaki dönem dikkate alınarak merkez bankasının resmi rezervleri ile ekonomik aktivite ve enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Ekonomik aktiviteyi temsilen sanayi üretim endeksi, enflasyon oranlarını temsilen hem yurt içi üretici fiyat endeksi (Yİ-ÜFE) hem de tüketici fiyat endeksi (TÜFE) kullanılmıştır. Nedensellik analizinde Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinden yararlanılmıştır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine ait sonuçlar merkez bankası rezervlerinden ekonomik aktiviteye ve fiyat endekslerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna işaret etmektedir. Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testine ait sonuçlar ise merkez bankası rezervleri ile sanayi üretim endeksi arasında yüksek ve orta frekanslarda (kısa ve orta vadede) istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığını, düşük frekanslarda (uzun vadede) ise merkez bankası rezervlerinden sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin ortaya çıktığını göstermektedir. Merkez bankası rezervleri ile fiyat endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisine gelince çalışma bulguları incelenen dönemin tamamını kapsayacak şekilde hem kısa hem orta hem de uzun vadede merkez bankası rezervlerinden fiyat endekslerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna işaret etmektedir. Bu kapsamda kısaca ifade etmek gerekirse Türkiye ekonomisi için istikrarlı ekonomik büyüme oranlarının elde edilebilmesinde ve fiyat istikrarının sağlanabilmesinde merkez bankası rezervlerinin oldukça önemli işlevlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Merkez bankası rezervleri, ekonomik aktivite, enflasyon, nedensellik ilişkisi

ABSTRACT

In the Turkish economy, there have been significant debates about central bank reserves in recent years. In this study, we examine the causal relationships between central bank reserves, economic activity, and inflation for the period between January 1985 and February 2021. We use the industrial production index to represent economic activity and both the domestic producer price index and the consumer price index to represent inflation rates. We then apply the standard Toda and Yamamoto (1995) causality test and frequency domain causality test developed by Breitung and Candelon (2006) in the causality analysis. The results of the Toda and Yamamoto (1995) causality test indicate a strong unidirectional causal relationship from central bank reserves to economic activity and the price indices. The results of the Breitung and Candelon (2006) frequency domain causality test show that whereas there is no statistically significant causal relationship between central bank reserves and the industrial production index at high and medium frequencies (which correspond to the short and intermediate run, respectively), there is a statistically significant unidirectional causal relationship at low frequencies (in the long term) from central bank reserves to the industrial production index. Further, the findings of the study indicate a unidirectional causal relationship from central bank reserves to the price indices at low, medium, and high frequencies (in the short, intermediate, and long run). In this context, central bank reserves have a very important function in achieving and maintaining stable economic growth rates and price stability in the Turkish economy.

Keywords: Central bank reserves, economic activity, inflation, causal relationship

Giriş

Türkiye gibi gelişen piyasa ekonomileri için istikrarlı ekonomik büyüme oranlarına sahip olabilmek uzun vadeli temel ekonomik hedeflerden biridir. Literatürde fiyat istikrarının sağlanmasının uzun vadede istikrarlı ekonomik büyüme oranlarına ulaşılmasına önemli katkılar sağlayabileceği ifade edilmektedir. Bu durumun da bir sonucu olarak günümüzde merkez bankaları genel olarak enflasyon hedeflemesine dayalı bir para politikası uygulamaktadır. Fakat Türkiye gibi gelişen piyasa ekonomilerinin karşı karşıya kaldığı bazı yapısal sorunlar bu tür hedeflere ulaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu yapısal sorunların başında da bu tür ülke ekonomilerinin henüz kendi sermaye birikimlerini tamamlayamamış olmaları gelmektedir. Bu durum da yurt dışı kaynakların oldukça önemli bir fon kaynağı haline gelmesi sonucunu doğurmaktadır. Yurt dışı kaynaklara dayalı özellikle kısa vadeli finansman işlemleri ise belli dönemlerde olumlu sonuçlar

Geliş Tarihi/Received: 02.12.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 27.01.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Önder BÜBERKÖKÜ

E-posta: onderbuber@gmail.com

Cite this article: Büberkökü, Ö. (2022).

Analysis of the causal relationships between Central Bank reserves, economic activity, and inflation. *Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 37-45.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

doğursa da bu tür kaynakların yerel para birimlerine dönüştürülmesi durumunda ortaya çıkan kur riskinin başarılı bir şekilde yönetilememesi uzun vadede cari açık sorunun boyutuna da bağlı olarak ilgili ülke ekonomilerinin önemli finansal sorunlarla karşı karşıya kalmalarına yol açabilmektedir (Başçı & Kara, 2011).

Gelişen piyasa ekonomileri için hem literatürde hem de uygulamada bu tür sorunlara kısmi bir çözüm önerisi olarak merkez bankası rezervlerinin gösterildiği ifade edilebilir. Çünkü örneğin Feldstein (1999) ile Rodrik (2006) tarafından da ifade edildiği gibi özellikle gelişen piyasa ekonomilerinin merkez bankalarının sahip oldukları rezervler bu ülke ekonomilerinin finansal piyasalarında yaşanabilecek şoklar ile bu ülke ekonomilerine dönük sermaye akımlarında gözlemlenebilecek ani değişimlerin yol açabileceği iktisadi ve finansal sorunların çözümüne önemli katkılar sağlayabilmektedir. Ayrıca literatürde merkez bankası rezervlerinin döviz piyasalarının istikrara kavuşturulmasına önemli katkıların olduğu ve küresel finansal sistemde yaşanabilecek sorunlara karşı bir sigorta işlevinin bulunduğu da ifade edilmektedir (Abiola & Adebayo, 2013; Gallagher & Shrestha, 2012).

Döviz kuru volatilitésinin gelişen piyasa ekonomilerinin sistematik risk bileşenlerinden biri olduğu düşünüldüğünde, merkez bankası rezervlerinin özellikle gelişen piyasa ekonomileri için bankacılık ve döviz krizlerinin yaşanmasını engelleyici fonksiyonlarının olduğu da belirtilmelidir (Ranciere ve ark., 2010; Nwator, 2017). Ayrıca merkez bankası rezervlerinde yaşanan artışlar öncelikle yabancı yatırımcıların ilgili ülke ekonomisine dönük risk algılarının iyileşmesine ve daha sonra ülke risk priminin azalmasına bağlı olarak ekonomik aktivitenin canlanmasına katkı sağlayabilmektedir (Tule ve ark., 2015).

Bu unsurların yanı sıra mikro bazda yaklaşıldığında Krušković ve Maričić (2015) ile Aizenman ve Lee (2007) tarafından da ifade edildiği gibi merkez bankası rezervleri çeşitli ülke ekonomileri tarafından yerel para biriminin reel değerini azaltıp dış ticaret işlemlerinde kendi şirketlerine rekabet avantajı sağlayıp, ihracat kanalıyla ekonomik aktivitenin canlandırılması amacıyla da kullanılabilir. Ayrıca Polterovich ve Popov (2003) tarafından da ifade edildiği gibi merkez bankası rezervleri hem yurt içi hem de yurt dışı doğrudan yatırım harcamalarının artmasını sağlayarak da ekonomik büyüme oranları üzerinde pozitif etkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla tüm bu tartışmalar ışığında özellikle gelişen piyasa ekonomileri için istikrarlı makro ekonomik büyüme oranlarına ulaşılmasında merkez bankası rezervlerinin önemli işlevlerinin söz konusu olduğu ifade edilebilir.

Enflasyon dinamikleri açısından bakıldığında ise literatürde merkez bankası rezervleri ile enflasyon oranları arasındaki teorik ilişkiyi açıklamaya dönük bazı önemli yaklaşımların bulunduğu görülmektedir. Örneğin Elhiraika ve Ndikumana (2007) merkez bankası rezervleri ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi döviz kuru beklenti kanalı ile açıklamaya çalışmışlardır. Döviz kuru beklenti kanalının temel dinamiği artan merkez bankası rezervlerinin iktisadi birimlerde ilgili ülkenin yerel para biriminin değer kazanacağı yönünde beklenti yaratmasına ve bu beklenti sonrası enflasyon oranlarının düşmesine dayanmaktadır. Bu durumun yanı sıra Pinshi (2020) ile Bergstrand ve Bundt (1990) tarafından da ifade edildiği gibi merkez bankası rezervlerindeki azalışlar sonrasında ilgili ülkenin yerel para biriminin değer kaybetmesi de özellikle dolarizasyon düzeyinin yüksek olduğu ve yapısal cari açık sorunu bulunan gelişen piyasa ekonomilerinde döviz kuru geçişkenliği ile enflasyon oranlarında önemli artışların yaşanmasına yol açabilmektedir.

Chitu (2016) ise rezerv biriktirmenin enflasyonist etkilerinin olabileceğini bunun ise iki şekilde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Birinci yaklaşım mükemmel olmayan sterilizasyon işlemlerine dayanmaktadır. Bu yaklaşımda merkez bankası rezervlerindeki artışlar tam olarak sterilize edilemez ise bu durum öncelikle parasal tabanda bir artışa sebep olmakta, daha sonra para çarpanı yardımıyla ekonomideki toplam para arzının artmasına yol açmakta, ardından ise paranın miktar teorisine göre bu durum enflasyon oranlarında artışa yol açabilmektedir. İkinci yaklaşım ise ahlaki tehlikeye dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre yüksek rezerv düzeyine sahip olmak ülkelerin kendilerini güvende hissetmelerine yol açabilmekte bu da ülkeleri daha genişleyici fakat daha az ihtiyatlı politikalar izlemeye itebilmektedir. Bu durum da nihai olarak enflasyon oranlarında artışa sebep olabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisi için merkez bankası rezervleri ile ekonomik aktivite ve enflasyon oranları arasındaki nedensellik ilişkisinin Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi ile incelenmesidir. Çalışmanın literatüre çeşitli açılardan katkı sağladığı ifade edilebilir. Öncelikle Türkiye ekonomisine dönük ulusal yazındaki çalışmalar incelendiğinde Çeştepe ve Güdenoğlu (2020) ile Tatar'ın (2021) güncel çalışmalarında da ifade ettikleri gibi bu alandaki literatürün oldukça baskın bir şekilde rezervlerin optimal düzeyinin belirlenmesi ve / veya rezervleri etkileyen makroekonomik faktörlerin neler olduğunun incelenmesi gibi konulara odaklandıkları görülmektedir. Bu nedenle bu alanda Türkiye ekonomisi ekseninde önemli bir boşluğun olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Steiner (2017) tarafından da ifade edildiği gibi özellikle rezervlerin enflasyon üzerindeki etkileri uluslararası literatürde bile henüz az sayıda yazar tarafından incelenmiştir. Bu hususların yanı sıra literatürde iki ayrı önemli konuyu teşkil etmelerine rağmen, bu çalışmada rezervlerin hem ekonomik büyüme hem de enflasyon oranları üzerindeki etkileri birlikte incelenmiştir. Bu yapılırken de değişkenlere ait ulaşılabilen en uzun veri seti kullanılmış ve nedensellik analizinde Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen frekans alanı nedensellik testinden yararlanılmıştır. Çünkü bu testin bazı önemli avantajları bulunmaktadır. Örneğin bu test değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin zamanla değişen yönü, gücü ve boyutu konusunda standart nedensellik testlerine göre daha net ve doğru bilgiler sunabilmektedir (Joseph ve ark., 2014:256). Ayrıca bu test kısa, orta ve uzun dönemli nedensellik ilişkilerinin ayrı ayrı incelenmesine imkan vermektedir (Kayhan ve ark., 2013). Bu testin bu tür avantajlarına rağmen bu çalışmada karşılaştırma amacıyla standart Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine de yer verilmiştir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde literatür yer almakta, üçüncü bölümde veri ve metodoloji açıklanmakta, dördüncü bölümde bulgular sunulmakta, son bölümde ise sonuç kısmı yer almaktadır.

Literatür Taraması

Bu kısımda öncelikle merkez bankası rezervleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilecek, ardından merkez bankası rezervleri ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara değinilecektir.

Merkez Bankası Rezervleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalar

Polterovich ve Popov (2003) 1960-1999 dönemini dikkate alarak 100 ülke için döviz rezervleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında özellikle uzun dönemde rezervlerin ekonomik büyüme oranları üzerinde oldukça önemli etkilerinin

olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Fukudo ve Kon (2010) 1980-2004 dönemini dikkate alarak 134 ülke için döviz rezervlerinin makroekonomik değişkenler üzerindeki uzun dönemli etkilerini inceledikleri çalışmalarında özellikle uluslararası ticarete konu olan sektörün sermaye yoğun bir sektör olması durumunda rezervlerin yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme oranları üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Lin (2011) 1980-2008 dönemini dikkate alarak küresel bazda en çok rezerve sahip olan 10 gelişmiş 10 da gelişen piyasa ekonomisi için rezervlerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, gelişen ülke ekonomilerde rezervlerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu, gelişmiş ülke ekonomilerinde ise değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Çetin (2013) 1982-2009 dönemini dikkate alarak Çin ekonomisi için döviz rezervleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada döviz rezervlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Danladi (2015) 1981-2011 dönemini dikkate alarak ECOWAS (Economic Community of West African States) üyesi 15 Batı Afrika ülkesi için uluslar arası rezervlerin makroekonomik istikrar üzerindeki etkisini incelediği çalışmada ilgili ülke ekonomilerinin rezervlerini birleştirmeleri durumunda (Reserve Pooling Arrangement) bölgedeki makroekonomik istikrarsızlığın önemli oranda azalabileceği sonucuna ulaşmıştır. Krušković ve Maričić (2015) 1993-2012 dönemini dikkate alarak Çin, Brezilya ve Rusya ekonomileri için döviz rezervlerinin ekonomik büyüme oranları üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında döviz rezervlerinden ekonomik büyüme oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ve rezervlerdeki %1'lik artışın ilgili ülkelerde ekonomik büyüme oranının %0.06 artması sonucunu doğurduğunu ifade etmişlerdir. Nwafor (2017) 2004-2015 dönemini dikkate alarak Nijerya ekonomisi için döviz rezervlerinin ekonomik büyüme oranları üzerindeki etkisini incelediği çalışmada döviz rezervlerinin ekonomik büyüme oranları üzerinde pozitif ve istatistikî olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Nwosa (2017) 1981-2014 dönemini dikkate alarak Nijerya ekonomisi için rezervlerin ekonomik büyüme oranları üzerindeki etkisini incelediği çalışmada rezervlerin ekonomik büyümeyi pozitif ve istatistikî olarak anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Merkez Bankası Rezervleri ile Enflasyon Oranları Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalar

Lin ve Wang (2009) 1981-2003 dönemini dikkate alarak Japonya, G. Kore, Hong Kong, Tayvan ve Singapur'dan oluşan beş Asya ekonomisi için döviz rezervleri ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, döviz rezervlerindeki artışın Japonya ekonomisi için enflasyon oranlarının azalmasına; G. Kore ve Tayvan ekonomileri içinse enflasyon oranlarının artmasına yol açtığı, fakat Hong Kong ve Singapur ekonomileri için değişkenler arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Sonuçların ülkeler arasında farklılık göstermesini ise ilgili ülkelerin ekonomik yapılarının birbirinden farklı olması ile açıklamışlardır. Chaudhry ve ark. (2011) 1960-2007 dönemini dikkate alarak Pakistan ekonomisi için döviz rezervleri ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada döviz rezervlerinin artmasının enflasyon oranlarının düşmesini sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Chen ve Huang (2012) 1993-2008 dönemini dikkate alarak Çin ekonomisi için döviz rezervleri ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında döviz rezervlerindeki artışların para arzının artmasına, para arzındaki artışın da fiyatlar genel düzeyinin artmasına yol

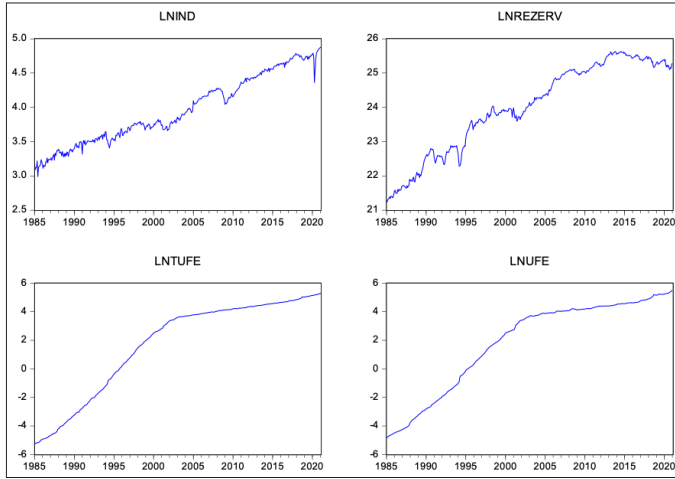
açtığını belirtmişlerdir. Zhou (2014) 2008-2011 dönemini dikkate alarak Çin ekonomisi için merkez bankası rezervleri ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada merkez bankası rezervlerinden enflasyon oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Chitu (2016) 2019-2021 dönemini dikkate alarak IMF'ye üye 186 ülke için merkez bankası rezervlerinin enflasyon oranları üzerindeki etkisini incelediği çalışmada rezerv biriktirmenin enflasyonist etkilerinin olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Steiner (2017) 1970-2012 dönemini dikkate alarak 123 ülke için uluslararası rezervlerle enflasyon arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada rezerv biriktirmenin hem küresel bazda hem de ülke bazında enflasyonist etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Örneğin küresel bazda rezerv düzeyindeki %10'luk artışın küresel enflasyonun %1,4 artmasına yol açtığını ifade etmiştir. Nguyen ve ark. (2019) 2004-2017 dönemini dikkate alarak Vietnam ekonomisi için rezerv biriktirmenin enflasyon oranları üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini inceledikleri çalışmalarında uzun dönemde rezerv biriktirmenin enflasyon oranlarında artışa yol açtığı sonucuna ulaşmışlardır. Ariyasinghe ve Cooray (2021) 2003-2020 dönemini dikkate alarak Sri Lanka ekonomisi için merkez bankası rezervleri ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, kısa dönemde ise merkez bankası rezervlerinin enflasyon üzerinde ılımlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Veri ve Metodoloji

Veri

Bu çalışma 1985 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Şubat ayı arasındaki dönemi kapsamakta ve aylık verilerden oluşmaktadır. Çalışmanın başlangıç tarihi merkez bankası rezervlerine ait verilere erişebilme tarihi esas alınarak belirlenmiştir. Merkez bankası rezervlerine (resmi rezerv varlıklar) ait veriler TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, [TCMB], 2021) elektronik veri dağıtım sisteminden (<https://evds2.tcmb.gov.tr/>) temin edilmiştir. Çalışmada ekonomik aktiviteyi temsilen sanayi üretim endeksinin yararlanılmıştır. Bunun bazı temel nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle sanayi üretim endeksleri ile GSYİH (Gayri safi yurt içi hasıla, GSYİH) arasında yüksek bir korelasyon olduğu bilinmekte ve literatürde ekonomik aktiviteyi temsilen sanayi üretim endeksleri yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Örneğin bakınız: Hassapis ve Kalyvitis, 2002; Guo, 2015). İkinci olarak bu çalışmada hem merkez bankası rezervleri ile ekonomik aktivite hem de merkez bankası rezervleri ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Dolayısıyla enflasyon endekslerinde olduğu gibi sanayi üretim endeksleri de orijinal olarak aylık frekansta açıklandığından her iki analiz arasındaki tutarlılığın sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışmada enflasyonu temsilen hem Yİ-ÜFE endeksi hem de TÜFE endeksi kullanılmıştır. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birinci neden döviz kurlarındaki hareketlere yapısı gereği Yİ-ÜFE'nin TÜFE'ye göre daha fazla duyarlı olmasıdır (Aktaş, 2013). İkinci neden ise günümüzde olduğu Yİ-ÜFE ile ölçülen enflasyon oranları ile TÜFE ile ölçülen enflasyon oranları arasındaki farkın oldukça yüksek seviyelere ulaşabilmesidir. Örneğin merkez bankası verilerine göre 2003 yılı baz alınarak hesaplanan oranlar dikkate alındığında 2021 yılının Haziran ayı itibarıyla yıllık Yİ-ÜFE %42,89 seviyelerine kadar ulaşmışken; yıllık TÜFE %17,53 seviyelerinde kalmıştır. Dolayısıyla aradaki fark 25,36 puan gibi oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Nitekim bu durumun da daha çok ekonomideki talep koşullarına bağlı olarak üreticilerin fiyat artışlarını tüketicilere yansıtılmalarının bir sonucu olduğu ifade edilebilir. Çalışmada

Şekil 1.

Çalışmada Kullanılan Değişkenler (Logaritması Alınmış Seriler)
 Not: Burada LNREZERV, merkez bankasının resmi rezerv varlıklarını; LNIND, sanayi üretim endeksini; LNTUFE, tüketici fiyat endeksini; LNUFE ise yurt içi ÜFE endeksini göstermektedir.

sanayi üretim endeksi (2015=100) ile Yİ-ÜFE ve TÜFE endekslerine (2015=100) ait veriler OECD (The Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) veri tabanından (<https://data.oecd.org/>) temin edilmiştir. Çalışmadaki tüm analizlerde değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Değişkenlerin incelenen dönem için genel seyri Şekil 1'de sunulmuştur.

Metodoloji

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizinde temel yöntem olarak Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testinden yararlanılmıştır. Bu nedensellik testinin aşamaları aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Aydın, 2018; Breitung & Candelon, 2006; Croux & Reusens, 2013; Kassouri & Altınbaş, 2020; Tastan, 2015):

X_t ve Y_t aralarında nedensellik ilişkisinin inceleneceği iki zaman serisini ifade edecek şekilde, analizde kullanılan vektör otoregresif (VAR) model, matris notasyonu yardımıyla Denklem (1)'de gibi ifade edilebilir:

$$\theta(L) \begin{pmatrix} X_t \\ Y_t \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \theta_{11}(L) & \theta_{12}(L) \\ \theta_{21}(L) & \theta_{22}(L) \end{pmatrix} \begin{pmatrix} X_t \\ Y_t \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \epsilon_{1t} \\ \epsilon_{2t} \end{pmatrix} \quad (1)$$

Burada (L) gecikme operatörünü $\theta(L)$, $\theta(L) = 1 - \theta_1(L) - \theta_2(L^2) - \dots - \theta_p(L^p)$; $L^j X_t = X_{t-j}$ ve $L^j Y_t = Y_{t-j}$ olacak şekilde p . dereceden gecikmeli polinomların katsayı değerlerini; $\epsilon_t = (\epsilon_{1t}, \epsilon_{2t})'$ ise $E(\epsilon_t) = 0$ ve $E(\epsilon_t \epsilon_t') = \Sigma$ olacak şekilde beyaz gürültü sürecini ifade etmektedir. Burada ayrıca Σ simetrik ve pozitif tanımlı olduğundan Denklem (2)'de gösterilen Cholesky ayrıştırması geçerlidir:

$$GG' = \Sigma^{-1}. \quad (2)$$

Burada G , alt üçgen matrisi; G' ise üst üçgen matrisi ifade etmektedir.

Bu Cholesky ayrıştırması kullanılarak Denklem (1)'deki VAR denklemini bir hareketli ortalama sürecine (MA, Moving average) dönüştürüldüğünde Denklem (3)'e ulaşılmaktadır:

$$\begin{pmatrix} X_t \\ Y_t \end{pmatrix} = \Psi(L) \begin{pmatrix} \eta_{1t} \\ \eta_{2t} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \Psi_{11}(L) & \Psi_{12}(L) \\ \Psi_{21}(L) & \Psi_{22}(L) \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \eta_{1t} \\ \eta_{2t} \end{pmatrix} \quad (3)$$

Burada $\Psi(L) = \theta(L)^{-1} G^{-1}$ ve $(\eta_{1t}, \eta_{2t})' = G(\epsilon_{1t}, \epsilon_{2t})'$ olduğundan $cov(\eta_{1t}, \eta_{2t}) = 0$ ve $var(\eta_{1t}) = var(\eta_{2t}) = 1$ olmaktadır.

Denklem (3)'ten anlaşılacağı üzere X_t birbiri ile korelasyonsuz iki hareketli ortalama sürecinin toplamı şeklinde ifade edilebilir. Bir diğer ifadeyle X_t , X_t 'deki içsel bileşen tarafından yönlendirilen

geçmiş dönem şokları ile Y_t değişkenini öngörme gücünü içeren bileşenin toplamı şeklinde ifade edilebilir. Bu durumda Y_t 'nin her bir frekanstaki öngörü gücü spektrum öngörü bileşeni ile içsel bileşenin kıyaslanması ile belirlenebilmektedir. Bu nedenle eğer X_t 'nin spektrumunun öngörü bileşeni ω frekansta sıfıra eşit ise o zaman Y_t 'nin ω frekansta X_t 'nin Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır. Bu durum da nedenselliğin Geweke (1982) tarafından tavsiye edilen ve Denklem (4)'te gösterilen yaklaşım ile ölçülmesi imkanı vermektedir:

$$M_{y \rightarrow x}(\omega) = \log \left[1 + \frac{|\Psi_{12}(e^{-i\omega})|^2}{|\Psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] \quad (4)$$

Bu nedensellik ölçümü toplam spektrumun, spektrumun içsel bileşenine bölünmesi ile oluşan bir orandır. Burada eğer $|\Psi_{12}(e^{-i\omega})|^2 = 0$ olursa bu durumda Y_t 'nin ω frekansta X_t 'nin Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılır. Çünkü bu durumda $M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$ olmaktadır. Bu nedenle $|\Psi_{12}(e^{-i\omega})|^2 = 0$ ifadesi Y_t 'nin ω frekansta X_t 'nin Granger nedeni olmadığını test edilebilmesi için gerekli ve yeterli koşulu temsil etmektedir.

Fakat burada Wald istatistiğinin asimptotik dağılımı VAR modelinin parametrelerinin karmaşık ve doğrusal olmayan bir fonksiyonu olduğundan Denklem (5)'te gösterilen Ho hipotezinin sınanması uygulamada oldukça zor olmaktadır.

$$H_0: M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0 \quad (5)$$

Bu nedenle Breitung ve Candelon (2006) H_0 hipotezinin sınanması için basit bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bir diğer ifadeyle Breitung ve Candelon (2006) nedensellik ilişkisinin analizi için Denklem (6)'daki vektör otoregresyon (VAR) modelinin kullanılmasını tavsiye etmektedirler:

$$X_t = \sum_{j=1}^p \theta_{11,j} X_{t-j} + \sum_{j=1}^p \theta_{12,j} Y_{t-j} + \epsilon_{1t} \quad (6)$$

Burada X_t ve Y_t aralarında nedensellik ilişkisinin inceleneceği değişkenleri; ϵ_{1t} hata terimlerini; p , gecikme uzunluğunu; $\theta_{11,j}$ ve $\theta_{12,j}$ ise gecikmeli polinomların katsayı değerlerini göstermektedir.

Bu kapsamda " ω frekansta Y_t 'nin X_t 'in Granger nedeni olmadığını" ifadeden Ho hipotezine Denklem (7)'de gösterilen kısıtlar girilmektedir ki bu durum Y_t 'nin ω frekansta X_t 'nin Granger nedeni olmadığını test edilebilmesi için gerekli ve yeterli koşulu temsil etmektedir. Çünkü Denklem (7) Geweke (1982) tarafından ifade edilen Ho hipotezine ($H_0: M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$) karşılık gelmektedir.

$$\sum_{j=1}^p \theta_{12,j} \cos(j\omega) = 0 \quad (7)$$

$$\sum_{j=1}^p \theta_{12,j} \sin(j\omega) = 0$$

Bu kısıtlar Denklem (8)'de gösterildiği gibi hesaplanan artırımı R^2 ölçüm testi (incremental R^2 , incremental validity) ile test edilebilmektedir:

$$R_t^2 = R^2 - R_t^{*2} \quad (8)$$

Burada R^2 kısıtsız modelin determinasyon katsayısını; R_t^{*2} ise kısıtlar dikkate alınarak tahmin edilen (kısıtlı) modelin determinasyon katsayısını göstermektedir.

Bu kapsamda Denklem (9)'un sağlanması durumunda " ω frekansta Y_t 'nin X_t 'in Granger nedeni olmadığını" ifadeden Ho hipotezi reddedilmekte ve ω frekansta Y_t 'den X_t 'ye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

$$R_t^2 > F_{(2T-2p, 1-\alpha)} \frac{2}{K-2p} (1 - R^2) \quad (9)$$

Burada F , F istatistiğini; 2 rakamı toplam kısıt sayısını; K , p . dereceden VAR modelinin tahmininde kullanılan toplam gözlem sayısını; α ise güven düzeyini ifade etmektedir.

Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi literatürde hem Granger (1969) nedensellik testi hem de Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi esas alınarak uygulanabilmektedir. Bu çalışmada diğerlerinin yanı sıra Wei (2015) ile Wei ve Guo'nun (2016) çalışmalarında olduğu gibi Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi esas alınarak uygulanmıştır. Bu durum Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinin sahip olduğu bazı avantajlardan kaynaklanmaktadır. Örneğin bu nedensellik testi değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığından bağımsız olarak uygulanabilmektedir. Ayrıca bu testte düzey değerlerinde durağan olan seriler ile birinci farkları alındığında durağan hale gelen seriler birlikte kullanılabilir (Sarkodie, 2020).

Bu unsurların yanı sıra, daha önce de ifade edildiği gibi, bu test değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin kısa, orta ve uzun vade için ayrı ayrı incelenmesine de imkan vermektedir. Bu kapsamda literatürdeki genel uygulama takip edilerek, kısa dönemli nedensellik ilişkisi için $\omega=0.1$ ve 0.5 ; orta vadeli nedensellik ilişkisi için $\omega=1$ ve 1.5 ; uzun vadeli nedensellik ilişkisi içinse $\omega=2$ ve 2.5 frekans değerlerinden yararlanılmıştır (Örneğin bakınız: Kassouri ve Altıntaş, 2020; Kayhan ve ark., 2013). Son olarak da bu frekans değerleri gerektiğinde Denklem (10) kullanılarak karşılık geldikleri zaman dilimine dönüştürülebilmektedir (Örneğin bakınız: Pradhan ve ark., 2020):

$$T = \frac{2\pi}{\omega} \quad (10)$$

Burada T , ilgili ω frekansının karşılık geldiği dönemi; π Pi sayısını göstermektedir

Daha önce de ifade edildiği gibi çalışmanın temel konusunu Breitung ve Candelon (2006) nedensellik testi oluşturmakla birlikte, karşılaştırma amacıyla çalışmaya Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi de eklenmiştir. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi Denklem (11) ve (12)'de gösterilmiştir:

$$X_t = q + \sum_{k=1}^{k+dm} \phi_{11,k} \ln X_{t-k} + \sum_{k=1}^{k+dm} \phi_{12,k} Y_{t-k} + \epsilon_t \quad (11)$$

$$Y_t = v + \sum_{k=1}^{k+dm} \phi_{21,k} \ln X_{t-k} + \sum_{k=1}^{k+dm} \phi_{22,k} Y_{t-k} + \epsilon_t \quad (12)$$

Burada q , v , $\phi_{11,k}$, $\phi_{12,k}$, $\phi_{21,k}$ ve $\phi_{22,k}$ model parametrelerini; ϵ_t ve ϵ_t ilgili denklemlerin hata terimlerini; k optimal gecikme uzunluğunu; dm ise maksimum entegrasyon derecesini göstermektedir.

Denklem (11) ve (12) kapsamında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenirken, Y_t değişkeninden X_t değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunun ifade edilebilmesi için $H_0: \sum_{k=1}^k \phi_{12} = 0$ hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir. X_t değişkeninden Y_t değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu söylenebilmesi içinse $H_0: \sum_{k=1}^k \phi_{21} = 0$ hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir.

Bulgular

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Bu amaçla PP (Phillips-Perron [PP], 1988) ile Ng ve Perron (2001) (NP) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Şekil 1'deki seriler belirgin bir trend içerdiğinden birim kök testleri trendli model yapısı (C&T) dikkate alınarak uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde PP birim kök testinin sanayi üretim endeksinin düzey değerinde durağan $I(0)$ bir seri olduğu, diğer tüm değişkenlerin ise birinci farkları alındığında

durağan hale gelen (bir diğer ifadeyle birinci dereceden entegre olan $I(1)$) seriler oldukları sonucuna işaret ettiği anlaşılmaktadır. NP birim kök testine ait MZa, MZt, MSB ve MPT test istatistiklerine bakıldığında ise merkez bankası rezervleri, sanayi üretim endeksi ve Yİ-ÜFE serileri için PP birim kök testi ile benzer sonuçlara işaret ettikleri görülmektedir. Bir diğer ifadeyle NP birim kök testine göre de sanayi üretim endeksi $I(0)$; merkez bankası rezervleri ile Yİ-ÜFE endeksi ise $I(1)$ çıkmaktadır. TÜFE endeksi ise PP birim kök testine göre $I(1)$ iken, NP testine göre $I(0)$ çıkmaktadır.

Bu bulguların nedensellik analizlerinde Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinin kullanılmasını destekleyen bulgular oldukları ifade edilebilir. Ayrıca bu bulgular Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi uygulanırken Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinin teorik altyapısının esas alınmasını da desteklemektedir. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi bu test düzey değerlerinde durağan olan $I(0)$ değişkenlerle birinci farkı alındığında durağan hale gelen $I(1)$ değişkenleri birlikte modelleyebilmektedir. Nitekim Wei ve Guo (2016) da çalışmalarında benzer birim kök testi sonuçlarına bağlı olarak Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testini uygularken Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testini esas almışlardır.

Bu kapsamda çalışmada öncelikle standart Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine ait analizlere yer verilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Bulgular incelendiğinde merkez bankası rezervlerinden hem sanayi üretim endeksine hem de Yİ-ÜFE ve TÜFE endekslerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular incelenen dönem için merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin hem ekonomik aktivite hem de enflasyon oranları üzerinde etkili olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 1.
Birim Kök Testi Sonuçları

Düzyen	LNIND	LNREZERV	LNUFE	LNTUFE
	C&T	C&T	C&T	C&T
PP	0.0002*	0.8853	0.9872	0.9950
MZa	-48.694*	-2.7499	0.5351	-24.1021*
MZt	-4.9149*	-0.8798	0.6040	-3.3982*
MSB	0.1009	0.3199*	1.1288*	0.1409
MPT	1.9696	24.975*	266.42*	4.2267
Birinci fark				
PP	-	0.0000*	0.0000*	0.0000*
MZa	-	-194.77*	-148.01*	-
MZt	-	-9.866*	-8.6023*	-
MSB	-	0.0506	0.0581	-
MPT	-	0.4732	0.6167	-

*, ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. PP birim kök testleri için verilen değerler olasılık değerleridir. Şekil 1'de sunulan değişkenler belirgin bir trend içerdiğinden birim kök testleri trendli (C&T) model yapısı dikkate alınarak uygulanmıştır. Ng ve Perron (2001) birim kök testleri için verilen değerler test istatistikleridir. MZa, MZt, MSB ve MPT test istatistikleri için %5 anlamlılık düzeyindeki kritik tablo değerleri sırasıyla -17.30, -2.91, 0.1680 ve 5.480; %10 anlamlılık düzeyindeki kritik tablo değerleri ise sırasıyla -14.20, -2.620, 0.1850 ve 6.670'dir. Bu kritik tablo değerleri Ng ve Perron (2001) Tablo 1'den temin edilmiştir.

Tablo 2.
Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi Sonuçları

	Ki-Kare test istatistiği	Olasılık
Ho: LNREZERV \neq LNIND	14.95839*	0.0206
Ho: LNIND \neq LNREZERV	7.498175	0.2772
Ho: LNREZERV \neq LNUFE	27.6622*	0.0000
Ho: LNUFE \neq LNREZERV	2.88078	0.4104
Ho: LNREZERV \neq LNTUFE	28.8622*	0.0000
Ho: LNTUFE \neq LNREZERV	4.41456	0.2200

*, ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. "*" simgesi ilk değişkenden ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. Tablo 1'deki birim kök testlerine dayalı olarak dm değerinin bir olduğu belirlenmiştir.

Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testine gelince, bu kapsamda elde edilen bulgular literatürle uyumlu bir şekilde kısa, orta ve uzun vadeyi temsilen belirlenen frekans değerleri için Tablo 3 ve 4'te, tüm frekans değerleri içinse Şekil 2, 3 ve 4'te gösterilmiştir.

Bulgular incelendiğinde merkez bankası rezervlerinden sanayi üretim endeksine doğru kısa ve orta vadede istatistiki olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı, uzun vadede ise merkez bankası rezervlerinden sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü, güçlü ve kalıcı bir nedensellik ilişkisinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Şekil 2 dikkate alınarak bulgular daha ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde ise merkez bankası rezervlerinden sanayi üretim endeksine doğru olan nedensellik ilişkisinin $w=0.92$ 'de başlayıp incelenen dönem boyuca devam ettiği görülmektedir. $w=0.92$ de yaklaşık 6.83 aya karşılık gelmektedir.

Sanayi üretim endeksinden merkez bankası rezervlerine doğru olan nedensellik ilişkisine bakıldığında ise incelenen tüm dönem içerisinde sanayi üretim endeksinden merkez bankası rezervlerine doğru geleneksel anlamlılık düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı, fakat sadece kısa vadede ve oldukça kısa bir zaman aralığı için [2.37 ay] nedensellik ilişkisinin %10 anlamlılık düzeyine yakın bir seyir izlediği gözlemlenmektedir.

Tablo 3.
Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanı Nedensellik Testi Sonuçları

	Ho: LNREZERV \nrightarrow LNIND	Ho: LNIND \nrightarrow LNREZERV
Kısa vade (yüksek frekans)		
$\omega=2.5$	0.6701[0.7153]	3.6332[0.1626]
$\omega=2$	3.0337[0.2194]	3.1819[0.2037]
Orta vade (orta frekans)		
$\omega=1.5$	0.9945[0.6082]	1.8240[0.4017]
$\omega=1$	2.6910[0.2604]	0.6565[0.7202]
Uzun vade (düşük frekans)		
$\omega=0.5$	8.0241*[0.0181]	0.9648[0.6173]
$\omega=0.1$	12.4880*[0.0019]	3.2181[0.2001]

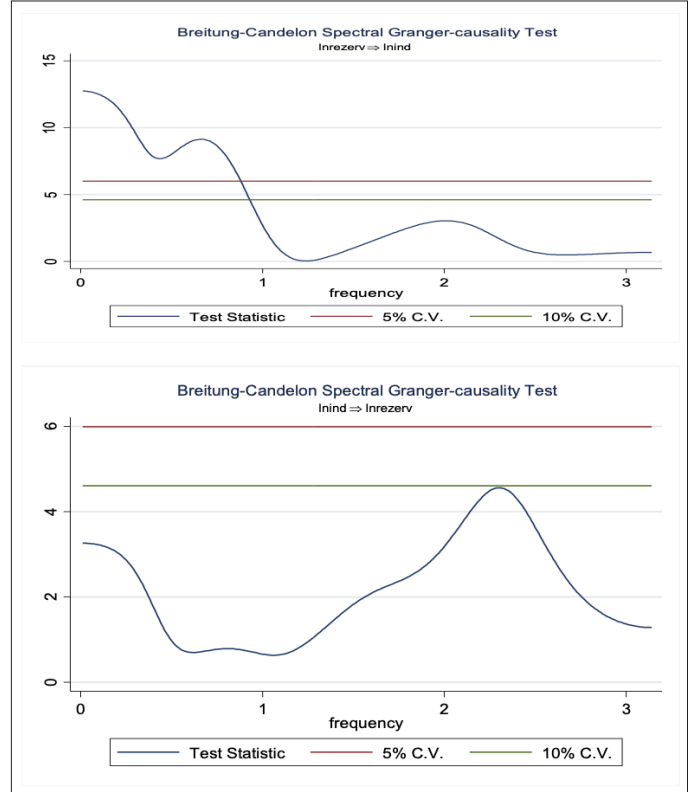
* ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. " \nrightarrow " simgesi ilk değişkenden ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir.

Tablo 4.
Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanı Nedensellik Testi Sonuçları

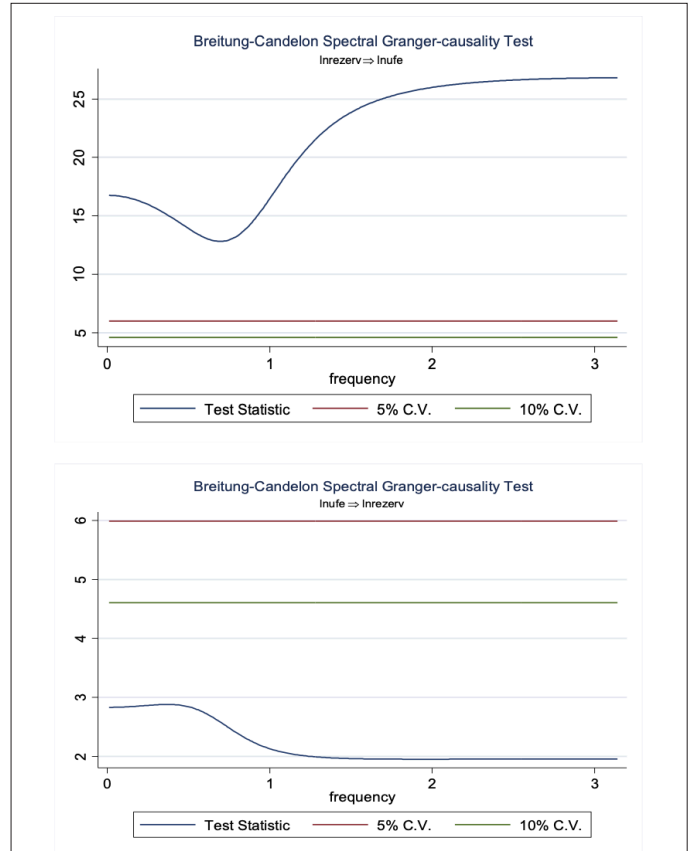
	Ho: LNREZERV \nrightarrow LNUFE	Ho: LNUFE \nrightarrow LNREZERV
Kısa vade (Yüksek frekans)		
$\omega=2.5$	26.6142*[0.0000]	1.9547[0.3763]
$\omega=2$	25.9854*[0.0000]	1.9522[0.3768]
Orta vade (Orta frekans)		
$\omega=1.5$	23.8473*[0.0000]	1.9624[0.3749]
$\omega=1$	16.4741*[0.0000]	2.1292[0.3449]
Uzun vade (Düşük frekans)		
$\omega=0.5$	13.8993*[0.001]	2.8421[0.2415]
$\omega=0.1$	16.6226*[0.000]	2.8377[0.2420]

	Ho: LNREZERV \nrightarrow LNTUFE	Ho: LNTUFE \nrightarrow LNREZERV
Kısa vade (Yüksek frekans)		
$\omega=2.5$	28.9411*[0.0000]	4.4143[0.1100]
$\omega=2$	28.9988*[0.0000]	4.4130[0.1101]
Orta vade (Orta frekans)		
$\omega=1.5$	28.2332*[0.0000]	4.4040[0.1106]
$\omega=1$	20.5887*[0.0000]	4.3333[0.1146]
Uzun vade (Düşük frekans)		
$\omega=0.5$	9.5386*[0.0085]	4.0463[0.1322]
$\omega=0.1$	10.4431*[0.0054]	4.0659[0.1309]

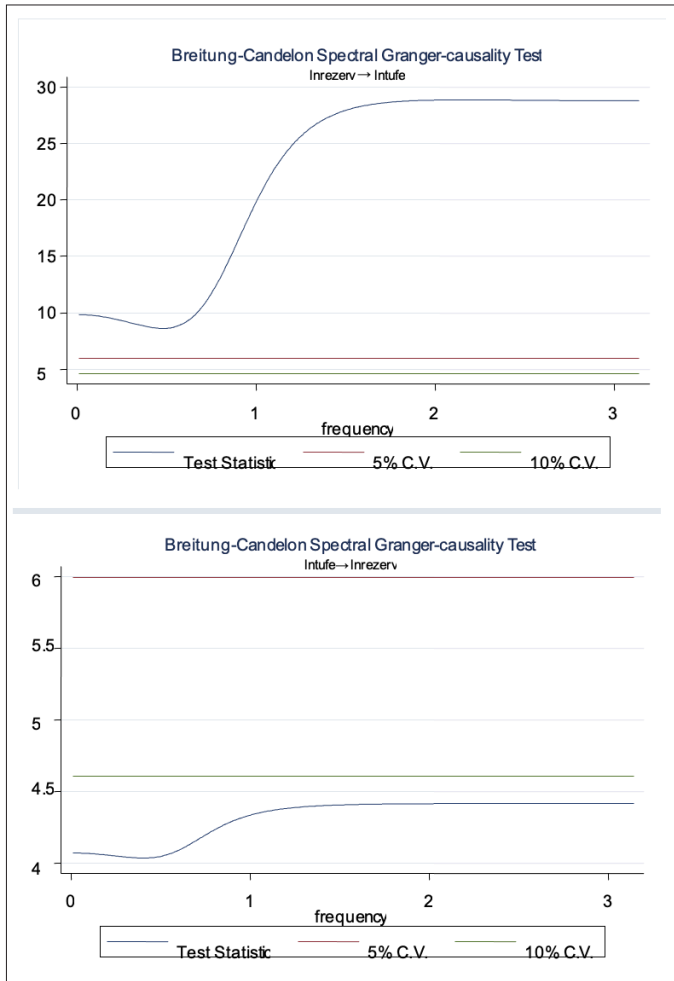
* ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. " \nrightarrow " simgesi ilk değişkenden ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir.

Şekil 2.
Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanı Nedensellik Testi Sonuçları

Şekil 3.
Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanı Nedensellik Testi Sonuçları

Şekil 4.
Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanı Nedensellik Testi Sonuçları

Tablo 5.
Elde Edilen Bulguların Karşılaştırılması

Değişkenler	Toda ve Yamamoto nedensellik testi	Breitung ve Candelon nedensellik testi
LNREZERV / LNIND	Rezervlerden sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü nedensellik	Rezervlerden sanayi üretim endeksine doğru uzun vadede tek yönlü nedensellik
LNREZERV / LNUFE	Rezervlerden ÜFE endeksine doğru tek yönlü nedensellik	Rezervlerden ÜFE endeksine doğru hem kısa hem orta hem de uzun vadede tek yönlü nedensellik
LNREZERV / LNTUFE	Rezervlerden TÜFE endeksine doğru tek yönlü nedensellik	Rezervlerden TÜFE endeksine doğru hem kısa hem orta hem de uzun vadede tek yönlü nedensellik

Merkez bankası rezervleri ile Yİ-ÜFE ve TÜFE endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisine gelince çalışma bulguları incelenen dönemin tamamını kapsayacak şekilde [] hem kısa hem orta hem de uzun vadede merkez bankası rezervlerinden hem Yİ-ÜFE endeksine hem de TÜFE endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna işaret etmektedir. Yİ-ÜFE endeksi ile TÜFE endeksinden merkez bankası rezervlerine doğru ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca burada şu husus da belirtilmelidir ki merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin öncelikle enflasyon oranları üzerinde etkili olduğu ve bu etkinin göreceli olarak hızlı bir şekilde ortaya çıktığı;

sanayi üretim endeksi üzerindeki etkisinin ise daha uzun bir süreçte gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu bulgunun genel beklentilerle uyumlu bir bulgu olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bu tür bulguların nedensellik analizlerinde Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi gibi standart nedensellik testleri yerine Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi gibi değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi konusunda daha ayrıntılı bilgiler sunan nedensellik testlerinin kullanılmasının önemine de işaret ettiği de düşünülmektedir.

Analiz Sonuçlarının Karşılaştırılması

Çalışmanın bu aşamasına kadar iki farklı nedensellik testi kullanılarak merkez bankası rezervleri ile üç önemli makroekonomik değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın bu aşamasında ise bu aşamaya kadar elde edilen sonuçlar karşılaştırmalı olarak Tablo 5'te sunulmuştur.

Bulgular incelendiğinde ana eğilim olarak iki farklı nedensellik testinin de genel anlamda benzer bulgulara işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Türkiye ekonomisi için istikrarlı ekonomik büyüme oranlarının elde edilebilmesinde ve fiyat istikrarının sağlanabilmesinde merkez bankası rezervlerinin oldukça önemli işlevlerinin bulunduğu ifade edilebilir. Ayrıca farklı nedensellik testlerinin benzer sonuçlara işaret etmesinin de çalışma bulgularının etkinliğini artıran bir unsur olduğu ifade edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye ekonomisinde son dönemlerde merkez bankası rezervleri ile ilgili önemli tartışmalar yaşanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada merkez bankası rezervlerinin makroekonomik istikrarın birer göstergesi olarak kabul edilebilecek ekonomik aktivite ve enflasyon oranları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ekonomik aktiviteyi temsilen sanayi üretim endeksi, enflasyon oranlarını temsilen hem yurt içi üretici fiyat endeksi (Yİ-ÜFE) hem de tüketici fiyat endeksi (TÜFE) kullanılmıştır. Nedensellik analizinde Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinden yararlanılmıştır.

Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine ait bulgular merkez bankası rezervlerinden hem ekonomik aktiviteye hem de Yİ-ÜFE ve TÜFE endekslerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna işaret etmektedir. Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testine ait sonuçlar ise uzun vadede merkez bankası rezervlerinden sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü ve güçlü bir nedensellik ilişkisinin ortaya çıktığını göstermektedir. Merkez bankası rezervleri ile Yİ-ÜFE ve TÜFE endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisine gelince, çalışma bulguları incelenen dönemin tamamını kapsayacak şekilde hem kısa hem orta hem de uzun vadede merkez bankası rezervlerinden hem Yİ-ÜFE hem de TÜFE endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna işaret etmektedir. Tüm bu bulguların da genel olarak Krušković ve Maričić (2015), Zhou (2014) ile Çetin'in (2013) çalışma bulguları ile uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Çalışma bulgularının uygulamaya dönük önemli sonuçlar içerdiği düşünülmektedir. Öncelikle çalışma bulgularının merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin hem ekonomik aktivite hem de enflasyon oranları üzerinde etkili olduğu sonucuna işaret etmesi, Türkiye ekonomisi için istikrarlı ekonomik büyüme oranlarının elde edilebilmesinde ve fiyat istikrarının sağlanabilmesinde merkez bankası rezervlerinin oldukça önemli işlevlerinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenlerden dolayı merkez bankası rezervlerinin belli bir seviyede tutulabilmesinin ve gerektiğinde

piyasa dinamikleri çerçevesinde kullanılmasının Türkiye ekonomisinde makroekonomik ve finansal istikrarın sağlanabilmesi açısından oldukça önemli olduğu ifade edilebilir.

İkinci olarak merkez bankası rezervlerinin Yİ-ÜFE ile TÜFE bazlı enflasyon dinamikleri üzerinde hem kısa hem orta hem de uzun vadede etkili olduğu sonucuna ulaşılmışın, Türkiye ekonomisinde belli aralıklarla yaşanan kur şoklarının iktisadi birimlerin ve piyasa katılımcılarının fiyatlama davranışları ile beklentileri üzerinde oldukça belirleyici etkilerinin olması ile açıklanabileceği düşünülmektedir. Bir diğer ifadeyle merkez bankası rezervlerindeki olası azalışların iktisadi birimlerde ve piyasa katılımcılarında yerel para biriminin değer kaybedebileceği ve kur geçişkenliği ile bunun enflasyonist sonuçlarının olabileceği beklentisinin oldukça güçlü bir beklenti olduğu ifade edilebilir. Günümüzde merkez bankasının öncelikli olarak fiyat istikrarına odaklanan bir para politikası uyguladığı düşünüldüğünde bu hedefe ulaşılabilmesi için doğru bir faiz politikasına ilaveten daha güçlü rezervlere ve daha etkin bir beklenti yönetim politikasına sahip olunmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı rezerv miktarını artırmak amacıyla kısa ve orta vadede özellikle para biriminin rezerv para olma niteliği bulunan ülkeler ile swap anlaşmalarının yapılabileceği ve/veya daha etkin ekonomi politikaları uygulanarak ülke risk priminin düşürülebileceği bunun da yatırımcı güveninin artmasına bağlı olarak; sermaye girişlerinin artmasını sağlayabileceği düşünülmektedir. Uzun vadede ise katma değeri yüksek mal ve hizmetler üreterek cari fazla verebilecek, daha çok dış talebe dayalı yeni bir büyüme modelinin uygulanabileceği düşünülmektedir.

Bu analizlere rağmen Türkiye ekonomisine dönük bu tür konularda henüz yeterli sayıda çalışma olduğunu söyleyebilmek oldukça güçtür. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi bu alandaki ulusal literatürün oldukça baskın bir şekilde rezervlerin optimal düzeyinin belirlenmesi ve/veya rezervleri etkileyen makroekonomik faktörlerin neler olduğunun incelenmesi gibi konulara odaklandığı görülmektedir. Bu nedenlerden dolayı bu alanda yapılabilecek daha sonraki çalışmalarda Hatemi (2012) asimmetrik nedensellik testi gibi alternatif nedensellik testlerden yararlanılabileceği veya Şekil 1'de görüldüğü gibi merkez bankasının resmi rezervlerinin artış eğilimi sergilediği dönem ile azalış eğilimi sergilediği dönem için değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin olası yapısal kırılmalar dikkate alınarak ayrı ayrı incelenebileceği düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Abiola, A. G., & Adebayo, F. O. (2013). Channelling The Nigeria's Foreign Exchange Reserves into Alternative Investment Outlets: A Critical Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(4), 813-826.

- Aizenman, J., & Lee, L. (2007). International Reserves: Precautionary versus Mercantilist Views, Theory, and Evidence. *Open Economy Review*, 11, 191-214.
- Aktaş, A. (2013). "ÜFE ile TÜFE'yi Kıyaslamak, Elma ile Armudu Kıyaslamaktan Farksız!", *Dünya Gazetesi*, 08 Ocak 2021 tarihinde <https://www.dunya.com/kose-yazisi/ufe-ile-tufe039yi-kiyaslamak-elma-ile-armudu-kiyaslamaktan-farksiz/15875> adresinden erişildi.
- Ariyasinghe, A., & Cooray, N. S. (2021). The Nexus of Foreign Reserves, Exchange Rate and Inflation: Recent Empirical Evidence from Sri Lanka. *South Asia Economic Journal*, 22(1), 29-72.
- Aydin, M. (2018). Natural Gas Consumption and Economic Growth Nexus for Top 10 Natural Gas-Consuming Countries: A Granger Causality Analysis in the Frequency Domain. *Energy*, 165, 179-186.
- Başçı, E., & Kara, H. (2011). Finansal İstikrara ve Para Politikası. *İktisat İşletme ve Finans*, 26(302), 9-25.
- Bergstrand, J. H., & Bundt, T. P. (1990). Currency Substitution and Monetary Autonomy: The Foreign Demand for US Demand Deposits. *Journal of International Money and Finance*, 9, 325-334.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for Short-And Long-Run Causality: A Frequency-Domain Approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Chaudhry, I. S., Zakariya, B., Akhtar, M. H., Mahmood, K., & Faridi, M. Z. (2011). Foreign Exchange Reserves and Inflation in Pakistan: Evidence from ARDL Modeling Approach. *International Journal of Economics and Finance*, 3(1), 69-76.
- Chen, L., & Huang, S. (2012). Transmission Effects of Foreign Exchange Reserves on Price Level: Evidence from China. *Economics Letters*, 117(3), 870-873.
- Chişu, L. (2016). Reserve Accumulation, Inflation and Moral Hazard: Evidence from A Natural Experiment. *European Central Bank Working Paper Series*, No 1880, Frankfurt.12 Mayıs 2019 tarihinde <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1880.en.pdf> adresinden erişildi.
- Croux, C., & Reusens, P. (2013). Do Stock Prices Contain Predictive Power for the Future Economic Activity? A Granger Causality Analysis in the Frequency Domain. *Journal of Macroeconomics*, 35, 93-103.
- Çeştepe, H., & Güdenoğlu, E. (2020). Türkiye'de Döviz Rezervleri ve Döviz Kuru Arasındaki Asimetrik İlişki: NARDL Yaklaşımı Bulguları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(1), 231-251.
- Çetin, H. (2013). Time Series Analysis of China's External Debt Components, Foreign Exchange Reserves and Economic Growth Rates. *The International Journal of Social Sciences*, 13(1), 1-15.
- Danladi, J. D. (2015). International Reserves, Pooling and Macroeconomics Stability in the Economic Community of West African States. University of Ibadan. *Faculty of the Social Sciences, Master of Science in Economics*, 08 Şubat 2021 tarihinde <http://ir.library.ui.edu.ng/handle/123456789/806> adresinden erişildi.
- Elhiraika, A., & Ndikumana, L. (2007). Reserve Accumulation in African Countries: Sources, Motivations, and Effects. *University of Massachusetts Amherst, Department of Economics, Working Paper 2007-12*. 04 Şubat 2021 tarihinde <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?viewcontent.cgi> adresinden erişildi.
- Feldstein, M. (1999). A Self-Help Guide for Emerging Markets. *Foreign Affairs*, 78(2), 93-109.
- Fukudo, S., & Kon, Y. (2010). Macroeconomics Impacts of Foreign Exchange Reserve Accumulation: Theory and International Evidence. *ABDI Institute, ABDI Working Paper 1971-28.12* Ocak 2021 tarihinde <https://www.adb.org/publications/macroeconomic-impacts-for-foreign-exchange-reserve-accumulation-theory-and-international> adresinden erişildi.
- Gallagher, K. P., & Shrestha, E. (2012). The Social Cost of Self-Insurance: Financial Crisis, Reserve Accumulation, and Developing Countries. *Global Policy*, 3(4), 501-509.
- Geweke, J. (1982). Measurement of Linear Dependence and Feedback Between Multiple Time Series. *Journal of the American Statistical Association*, 77(378), 304-324.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometrics Models and Cross Spectral Methods. *Econometrica*, 37, 424-438.

- Guo, J. (2015). Causal Relationship Between Stock Returns and Real Economic Growth in the Pre- and Post-Crisis Period: Evidence from China. *Applied Economics*, 47(1), 12-31.
- Hassapis, C., & Kalyvitis, S. (2002). Investing the Links Between Growth and Real Stock Price Changes with Empirical Evidence from the G-7 Economies. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 42, 543-575.
- Hatemi, J. A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43(1), 1447-456.
- Joseph, A., Sisodia, G., & Tiwari, A.K. (2014). A Frequency Domain Causality Investigation between Futures and Spot Prices of Indian Commodity Markets. *Economic Modelling*, 40, 250-258.
- Kassouri, Y., & Altınbaş, H. (2020). Threshold Cointegration, Nonlinearity, and Frequency Domain Causality Relationship Between Stock Price And Turkish Lira. *Research in International Business and Finance*, 52, 1-18.
- Kayhan, S., Bayat, T., & Yüzbaşı, B. (2013). Government Expenditures and Trade Deficits in Turkey: Time Domain and Frequency Domain Analyses. *Economic Modelling*, 35, 153-158.
- Krušković, B. D., & Maričić, T. (2015). Empirical Analysis of the Impact of Foreign Exchange Reserves to Economic Growth in Emerging Economies. *Applied Economics and Finance*, 2(1), 102-109.
- Lin, M. Y., & Wang, J. S. (2009). Foreign Exchange Reserves and Inflation: An Empirical Study of Five East Asian Economies. *The Empirical Economics Letters*, 8(5), 497-493.
- Lin, M. Y. (2011). Foreign Reserves and Economic Growth: Granger Causality Analysis with Panel Data. *Economics Bulletin*, 31(2), 1563-1575.
- Ng, S., & Perron, P. (2001). Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power. *Econometrica*, 69(6), 1519-1554.
- Nguyen, T. K. P., Nguyen, V. T., & Hoang, T. T. H. (2019). The Impact of Foreign Reserves Accumulation on Inflation in Vietnam: An ARDL Bounds Testing Approach. *Studies in Computational Intelligence*, 809, 765-778.
- Nwafor, M. C. (2017). External Reserves: Panacea for Economic Growth in Nigeria. *European Journal of Business and Management*, 9(33), 36-47.
- Nwosa, P. I. (2017). External Reserves On Economic Growth in Nigeria. *Journal of Entrepreneurship, Business and Economics*, 5(2), 110-126.
- OECD. (2021). Industrial production (indicator), 18 Mart 2021 tarihinde <https://data.oecd.org/industry/industrial-production.htm> web sitesinden temin edildi.
- OECD. (2021). Producer price indices (PPI) (indicator), 18 Mart 2021 tarihinde <https://data.oecd.org/price/producer-price-indices-ppi.htm#indicator-chart> web sitesinden temin edildi.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Pinshi, C. (2020). Dollarization and Foreign Exchange Reserves: Debate on the Effectiveness of Monetary Policy in DR. Congo. *MPRA Paper*, No. 104807, 1-10. 8 Ocak 2021 tarihinde https://mpra.ub.uni-muenchen.de/104807/1/MPRA_paper_104807.pdf adresinden erişildi.
- Polterovich, V., & Popov, V. (2003). Accumulation of Foreign Exchange Reserves and Long Term Growth, *MPRA Paper*, No. 20069, 1-56. 12 Ocak 2021 tarihinde https://mpra.ub.uni-muenchen.de/20069/1/MPRA_paper_20069.pdf adresinden erişildi.
- Pradhan, A. K., Mishra, B. R., Tiwari, A. K., & Hammoudeh, S. (2020). Macroeconomic Factors and Frequency Domain Causality Between Gold and Silver Returns in India. *Resources Policy*, 68, 1-12.
- Ranciere, R., Tornell, A., & Vamvakidis, A. (2010). A New Index of Currency Mismatch and Systemic Risk. *IMF Working Paper*, WP /10/263, 28 Aralık 2020 tarihinde <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/A-New-Index-of-Currency-Mismatch-and-Systemic-Risk-24368> adresinden erişildi.
- Rodrik, D. (2006). The Social Cost Of Foreign Exchange Reserves. *International Economic Journal*, 20(3), 253-266.
- Sarkodie, S. A. (2020). Causal Effect of Environmental Factors, Economic Indicators and Domestic Material Consumption Using Frequency Domain Causality Test. *Science of The Total Environment*, 736, 1-17.
- Steiner, A. (2017). Does the Accumulation of International Reserves Spur Inflation? A Reappraisal. *North American Journal of Economics and Finance*, 41, 112-132.
- Tastan, H. (2015). Testing for Spectral Granger Causality. *The Stata Journal*, 15(4), 1157-1166.
- Tatar, H. E. (2021). Türkiye'de Altın Rezervi ve Döviz Kuru İlişkininin Fourier Yaklaşımı ile Test Edilmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10(2), 1728-1742.
- TCMB. (2021). Merkez Bankası Rezervleri. 22 Aralık 2020 tarihinde <https://evds2.tcmb.gov.tr> adresinden erişildi.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Tule, M. K., Egbuna, E. N., Sagbama, J. E. L., Abdusalam, S. A., Oduyemi, A. O., & Oladunni, S. (2015). Determination of Optimal Foreign Exchange Reserves in Nigeria. *Central Bank of Nigeri Working Paper Series*, CBN/WPS/01/2015/06, 08 Ocak 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/336749890_Determination_of_Optimal_Foreign_Exchange_Reserves_in_Nigeria/citations adresinden erişildi.
- Wei, Y. (2015). The Informational Role of Commodity Prices in Formulating Monetary Policy: A Reexamination under Frequency Domain. *Empirical Economics*, 49, 537-549.
- Wei, Y., & Guo, X. (2016). An Empirical Analysis of the Relationship Between Oil Prices and the Chinese Macro-Economy. *Energy Economics*, 56, 88-100.
- Zhou, L. (2014). Foreign Exchange Reserves and Inflation: Can Monetary Policy Explain the Changes? *Journal of Chemical and Pharmaceutical Research*, 6(6), 572-576.

Finansal iyi oluş düzeyine demografik faktörlerin etkisi: Üniversite personeli üzerine bir uygulama

The effect of demographic factors on the level of financial well-being: An application on university staff

Hüseyin Başar ÖNEM

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Isparta, Türkiye

Öz

Son yıllarda finansal iyi oluş kavramı hem ulusal hem de uluslararası literatürde çok fazla araştırılan konulardan biridir. Davranışsal finans kapsamında değerlendirilebilen finansal iyi oluş kavramı, kişilerin yaşamında büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı bir devlet üniversitesinde çalışan akademik ve idari personelin finansal iyi oluş kavramı hakkındaki tutumlarını, çalışanların demografik faktörleri boyutunda tespit etmektir. Çalışma kapsamında 129 çalışan araştırmaya dahil olmuştur. Çalışmada t testi ve tek yönlü varyans (Anova) testi ile analiz yapılmıştır. Araştırma "Finansal İyi Oluş" ölçeğinin "Gelecek Algısı" alt boyutunun demografik değişkenlerden gelir düzeyi ile bir farklılaşması tespit edilmiş olup, diğer demografik değişkenlerle herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal iyi oluş, üniversite personeli, demografik faktörler

ABSTRACT

In recent years, the concept of financial well-being is one of the most researched topics in both national and international literature. The concept of financial well-being, which can be evaluated within the scope of behavioral finance, of great importance in people's lives. The aim of this study is to determine the attitudes of academic and administrative staff working at a state university about the concept of financial well-being in terms of demographic factors of the employees. Within the scope of the study, 129 employees were included in the study. In the study, analysis was performed with t test and one-way variance (Anova) test. A differentiation was determined in the "Future Perception" sub-dimension of the "Financial Well-being" scale of the research with the income level, which is one of the demographic variables, and no relationship could be detected with other demographic variables.

Keywords: Financial well-being, university staff, demographic

Giriş

Yirminci yüzyılın başlarından ortalarına kadar, genellikle ticaret hacmi daha az, finansal kararlar basit ve kolay alınabilmekteydi. Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkması ve artan mal hacmi ve çeşitliliği ile dünya ticaretinin boyutu ve çeşitliliği giderek artmıştır. Yirmi birinci yüzyılda artan ürün çeşitliliği ve küresel ekonomideki istikrarsızlık, finansal kararların karmaşıklığı ve aynı zamanda tüketicilerin ekonomik ve finansal faaliyetlerde zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur (Taft ve ark., 2013). Küreselleşme çağı, dünyadaki birçok ülkenin ve insanların günlük yaşam ihtiyaçlarını karşılamak için finansal davranışlarını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilemiştir. Tüketici yaşam tarzı, insanların tüm ihtiyaç ve arzularının sınırlı olmamasına neden olan etkenlerden birisidir. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan geliri elde etmek için çalışmalıdır. Kazanılan gelirin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için doğru ve verimli bir şekilde yönetilmesi gerekir (Ameliawati & Setiyani, 2018).

Uygun şekilde oluşturulmuş bir finansal stratejiye sahip olmak, kuruluşların başarılı finansal yönetiminde olduğu kadar ailede için de en önemli faktörlerden birisidir. Kuruluşların yönetiminde ve kişilerin yaşamında uygun bir finansal stratejiye sahip olmasının şartı, finansal okuryazar olmaktır. Finansal okuryazarlık, finansal ilkelerin farkındalığı olarak kabul edilmektedir (Addin ve ark., 2013). İnsanlar sağlıklı olduklarında, çalıştıklarında, evli veya kararlı bir ilişki içinde olduklarında ve finansal olarak kendilerini güvende hissettiklerinde mutlu olurlar (O'Neill ve ark., 2005).

Davranışsal finans, psikoloji ve finans alanında sürü ve eğilim etkilerine odaklanan perspektifler kapsamında yaygın olarak uygulanmaktadır (Lai, 2019). Davranışsal finansın ilgilendiği konulardan biri de finansal iyilik halidir. Kişinin kendini finansal açıdan güven içinde algılaması olarak da tanımlanabilecek olan finansal iyilik hali, birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörlerde borçluluk, finansal iyilik halini etkilediği gibi finansal tutumlar da borç durumunu yakından ilgilendirmektedir (Sunal, 2012). Ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan kişiler kendilerini çaresiz, başarısız, güçsüz ve mutsuz hissetmekte ve zamanla

Geliş Tarihi/Received: 17.12.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 27.01.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Hüseyin Başar ÖNEM
E-posta: basaronem@isparta.edu.tr

Cite this article: Önem, H. B. (2022). The effect of demographic factors on the level of financial well-being: An application on university staff. *Oltu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 46-51.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

hem ruhsal hem de fizyolojik boyutta sorunlar yaşamaya başlamaktadırlar. Bu bağlamda finansal iyilik hali, kişinin kendini finansal açıdan iyi, güvende hissetmesi ve maddi kaygı yaşamamasını ifade eder (Dündar ve ark., 2018). Kim ve ark. (2003) finansal iyilik halini, bireysel özelliklerin, finansal davranışların ve finansal stres yaratan olayların bir fonksiyonu olarak açıklamıştır.

Finansal iyilik hali, mevcut, beklenen, istenen yaşam standartlarını ve finansal özgürlüğü sürdürülebilir algısı olarak tanımlanmaktadır. Finansal iyilik hali sonuçlarının geniş kapsamı ve bu önemi nedeniyle, ilgili sonuçlara dikkat etmek ve yönetmek önemlidir. Finansal iyilik hali aynı zamanda çevredeki bağlamı oluşturan ve bu nedenle dikkate alınması önemli olan çok çeşitli farklı faktörlerden de etkilenmektedir. Bu faktörler dinamiktir ve zamanla değişebilir. Ayrıca, göreceli önem ve etki kültürel olarak belirlenebilir ve ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir (Brüggen ve ark., 2017).

Finansal iyilik hali kişilerde finansal refahı ortaya çıkarmaktadır. Finansal refah, genellikle, belirli finansal kararların finansal refahı oluşturan özelliklerin tanımlandığı nesnel bir ölçü olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte, finansal refahın, finansal iyilik hali ile eşit derecede önemli bir yönü, insanların finansal durumları hakkında öznel olarak nasıl hissettikleridir (Strömbäck ve ark., 2017). Finansal refah, yatırımcıların kendi işlerinde hissettikleri güvenlik ve özgürlük duygusudur (Ali & Siddiqui, 2021). Bireylerin finansmanlarını yöneterek elde edilebilecekleri daha iyi bir yaşama sahip olmaları için finansal refah önemlidir (Rahman & Shafiai, 2021).

Yaşlanan nüfus nedeniyle, bireylerin kişisel finanslarını ihtiyatlı bir şekilde planlamaları gerekmektedir. Kişilerin emeklilik de dahil olmak üzere tüm yaşam evrelerinde finansal refahlarını artırmak için önemli çaba göstermeleri gerekir. Bunun için hem kamu hem de özel sektörde çalışan kişilerin finansal okuryazarlığını arttırmaları için sektörlerin teşvik edilmeleri gerekmektedir (Riitsalu & Murakas, 2019).

Literatür Taraması

İlgili literatür olarak, finansal iyilik hali kavramıyla ilgili ulaşılabilen ulusal ve uluslararası araştırmalar incelendiğinde;

Taft ve ark. (2013) demografik değişkenlerle finansal okuryazarlık, finansal iyi olma ve finansal kaygılar arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre, yaş ve eğitim değişkenleri finansal okuryazarlık ve finansal iyi olma ile pozitif ilişkili bulunmuştur. Ayrıca evli olanlar ve erkeklerin daha fazla finansal okuryazarlık oranına sahip oldukları bulunmuş olup, daha yüksek finansal okuryazarlık düzeyine sahip olanların, daha fazla finansal iyi olma ve daha az finansal endişe taşıdıkları tespit edilmiştir. Bir diğer sonuç ise finansal açıdan iyi olma düzeyinin daha az finansal kaygıya yol açtığıdır. Ahmetoğulları ve Parmaksız (2017) MYO öğrencilerinin finansal iyilik hali ile finansal okuryazarlık ve kredi kartı tutumları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. İnceleme sonuçlarına göre, finansal iyilik hali/mali sıkıntı ile kredi kartı tutumu ve finansal okuryazarlık değişkenleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Garçarsdóttir ve Dittmar (2012) çalışmalarında materyalizm ve finansal iyi olma göstergeleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda materyalist değerleri benimseyen insanların daha fazla finansal endişeler taşıdığı, daha kötü para yönetimi becerilerine sahip olduğu ve zorlayıcı satın alma eğilimi ve harcama yaptıkları tespit edilmiştir. Atabay ve ark. (2018) araştırmalarında risk eğilimi ile finansal iyi olma halinin alt boyutlarından gelecekteki finansal durum beklentisi arasında negatif, finansal iyi olma halinin alt boyutlarından mevcut finansal durum ile gelecekteki finansal durum beklentisi arasında ise pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Ayrıca risk eğiliminin finansal iyi olma halinin alt boyutlarından gelecekteki finansal durum beklentisi boyutu üzerinde negatif yönde ve düşük düzeyde bir etki olduğu tespit edilmiştir. Dündar ve ark. (2018) çalışmalarında finansal iyilik kavramının tükenmişlik kavramı ile ilişkisini araştırmış ve inceleme sonunda finansal iyilik hali ile duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma, tükenmişlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca finansal iyilik hali ile kişisel başarısızlık algısı arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır.

Shim ve ark. (2009) genç yetişkinlikte finansal iyi olmanın potansiyel öncüllerine ve sonuçlarına ilişkin kavramsal bir modeli tanımlayıp, test etmiştir. Test sonuçlarına göre, genç yetişkinlikte kişisel değerlerin, ailede ve okulda finansal eğitimin, finansal konular ve bu bilgiye dayalı davranışsal niyetler hakkında bilgi edinme yollarında ileriye dönük önemli sosyalleşme rolleri oynayabileceği tespit edilmiştir.

Sabri ve Falahati (2012) üniversite öğrencilerinin, çocukluk çağlarındaki tüketici deneyimi, finansal sosyalleşmeleri, finansal okuryazarlıkları, finansal yönetim ve finansal iyi olma halini incelemiştir. Analiz sonucunda, çocukluk dönemlerindeki tasarruf alışkanlıkları gibi tüketici deneyimleri, ebeveynler, kardeşler, akranları ve medya gibi din ve ikincil sosyalleşme araçları öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyine katkıda bulunduğu tespit edilmiş ve finansal okuryazarlığın, finansal yönetim ve finansal iyi olma seviyesini arttırdığı bulunmuştur.

Bonke ve Browning (2009) çalışmalarında hane içi finansal iyilik hali seviyelerini incelemiştir. Analiz sonucunda karı kocaların finansal iyilik hali bağlamında sıklıkla farklı düşüncelere sahip oldukları tespit edilmiş olup, hane içindeki memnuniyetin en önemli unsurunun gelir olduğu bulunmuştur.

Kutbay ve ark. (2017) materyalizm ve özenlikten oluşan kişisel faktörler ile hedonik tüketim ve statü tüketiminden oluşan post-modern tüketim unsurlarının kişilerin finansal iyi olma hali üzerindeki olası etkilerini araştırmıştır. İnceleme sonucunda materyalizmin mutluluk boyutunun bireylerin mevcut finansal durumlarını negatif yönde etkilediği bulunmuştur.

Özer ve Kutbay (2018) kompulsif satın alma davranışının finansal iyi olma haline olası etkilerini incelemiştir. Analiz sonucunda, kompulsif satın alma davranışının finansal iyi olma halinin mevcut finansal durum boyutu üzerinde negatif bir etkisi tespit edilmiştir.

Gutter ve Copur (2011) üniversite öğrencilerinin demografik ve ekonomik özelliklerini kontrol ederken finansal davranışları ile finansal iyi olma arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre, çeşitli sosyoekonomik faktörler ve finansal davranışlar ile finansal refah düzeyinde önemli farklılıklar ortaya çıkarılmış olup, demografik bilgiler, finansal özellikler, finansal eğitim ve finansal eğilimler ile finansal iyi olma hali önemli ölçüde ilişkili bulunmuştur.

Chan ve ark. (2012) üniversite öğrencilerinin parayla ilgili yetenekleri, finansal yönetim uygulamaları ve finansal refah arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda iyi bir finansal yönetim uygulayan öğrenciler, daha az borca girme ve daha iyi finansal refah gösterme eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir.

Mokhtar ve ark. (2015) çalışmalarında Malezya'da kamu çalışanları arasında sosyo-ekonomik ve finansal iyilik hali düzeyinin profili çıkarılmıştır. Araştırma sonucunda kamu çalışanları arasında tasarruf kültürünün yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışan-

ların kazandıklarından daha fazlasını harcamaya meyilli oldukları bulunmuştur.

Gerrans ve ark. (2014) finansal iyilik hali yapısında cinsiyet karşılaştırmaları yapılarak finansal okuryazarlığın rolünü araştırmıştır. İnceleme sonunda erkeklerin finansal memnuniyette daha üst sıralarda olduğunu ve kadınların ise kişisel iyilik hali daha yüksek sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca tüm değişkenlerin kişisel iyilik hali ilişkisine cinsiyet farklılıkları ile finansal tatminin aracılık ettiği ve kadınlarda finansal tatminin ana kaynağının mali durum, erkeklerde ise mali bilgi olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Yöntem

Bu araştırmanın amacı üniversite çalışanlarının demografik faktörleri ve finansal iyi oluşları arasındaki ilişkileri belirlemektir. Bu sebeple katılımcılardan elde edilen verilerin; güvenilirlik analizleri, tanımlayıcı istatistikler, bağımsız örneklem T testleri, tek yönlü varyans analizi ve değişkenler arasında ilişkileri araştırmak için Pearson korelasyon analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Üniversite çalışanlarının demografik faktörler yardımıyla finansal iyi oluşlarına etkisine ilişkin oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Araştırmaya ait belirlenen hipotezler şu şekildedir;

H1: Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların cinsiyetine göre farklılık gösterir.

H2: Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların medeni durumuna göre farklılık gösterir.

H3: Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların çocuk sahibi olup olmadıklarına göre farklılık gösterir.

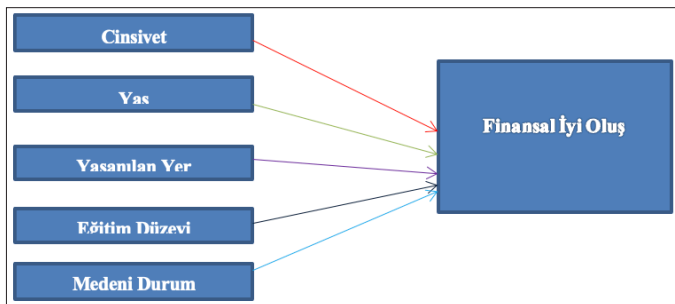
H4: Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların eğitim düzeyine göre farklılık gösterir

H5: Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların gelir seviyesine göre farklılık gösterir

Araştırma Verilerinin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak "Finansal İyilik Hali Ölçeği (FİHÖ)", Norvilitis ve ark. (2003) tarafından geliştirilmiş, Sunal (2012) tarafından ise Türkçe'ye uyarlanmış. Finansal iyilik hali ölçeğinin alt boyutları ise "Finansal Kaygı" ve "Gelecek Beklentisi" olarak adlandırılmıştır. Ayrıca katılımcılara demografik sorulardan oluşan anket uygulanmıştır.

Araştırmanın evrenini Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Meslek Yüksekokulları'nda görev yapan akademik ve idari personel oluşturmaktadır. Evrenin büyüklüğünü 533 kişi (Özkan, H.

Şekil 1.
Önerilen Araştırma Modeli

PDB. 2021) oluşturmakta olup, basit tesadüfi örneklem yöntemi ile 129 kişiye ulaşılmış ve veriler analiz edilmiştir. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi meslek yüksekokulları bünyesinde çalışan akademik ve idari personele anket yapılmıştır. Araştırma formu için 18.01.2021 tarihinde Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 40 no'lu toplantı sayısı, 02 karar no ile etik kurul izni alınmıştır.

İstatistiksel Analiz

Bu kısımda ilk önce ölçeklerin Cronbach's Alpha değerlerine bakılarak geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Bulgular

Tablo 1'de yer alan finansal iyi oluş ölçeği ve bu ölçeğin alt boyutlarından finansal kaygının Cronbach's Alpha katsayısı 0,8'in üstünde bir değer bulunduğu için yüksek güvenilirlikte bulunurken, diğer bir alt boyut olan gelecek beklentisinin Cronbach's Alpha katsayısı 0,7 değeri aldığı için "orta güvenilirlik" şeklinde belirlenmiştir (Kılıç, 2016).

Tablo 2'de araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerine yer verilmiştir. Buna göre, araştırmaya katılanların %57,4'ünü erkekler ve %42,6'sını kadınlar oluşturmaktadır. Yaş aralığı ise 30 ile 49 arasında değişmektedir. Medeni durum olarak araştırmaya katılanların %72,9'u çocuk sahibi iken %27,1'inin çocuğu yoktur ve ortalama çocuk sayısı ise 1,36 çıkmıştır. Eğitim durumu olarak en fazla %44,2 ile doktora yer alırken en düşük ise %3,1 ile ilköğretim olmuştur. Gelir düzeyi en yüksek %41,9 değeri ile 8001 ve üstü, en düşük ise %9,3 ile 0-3000 TL düzeyinde gerçekleşmiştir.

"Finansal İyi Oluş Ölçeği" ortalaması 2,6822 olup, "Finansal Kaygı" alt boyutu ortalaması 2,5659 ve "Gelecek Beklentisi" ortalaması ise 3,0078 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların gelecek beklentisi algısı yüksek iken, finansal kaygı algısı düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 1.
Ölçek ve Alt Boyutlara İlişkin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutlar	Cronbach's Alpha
Finansal İyi Oluş Ölçeği	0,818
Finansal Kaygı	0,850
Gelecek Beklentisi	0,700

Tablo 2.
Araştırmaya Katılanların Demografik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Frekans (n)	(%)	
Cinsiyet	Erkek	74	57,4
	Kadın	55	42,6
Yaş	39,79 ± 9,779		
Medeni durum	Evli	97	75,2
	Bekâr	32	24,8
Çocuğunuz var mı?	Evet	94	72,9
	Hayır	35	27,1
Kaç Çocuğunuz var?	1,36 ± 1,11		
Eğitim durumu	İlköğretim	4	3,1
	Lise	10	7,8
	Önlisans	12	9,3
	Lisans	15	11,6
	Yüksek lisans	31	24,0
	Doktora	57	44,2
Gelir Düzeyi	0-3000	12	9,3
	3001-5000	18	14
	5001-8000	45	34,9
	8001 ve üstü	54	41,9

Tablo 3.
Finansal İyî Oluş Ölçeğinde Yer Alan Boyutlara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort	SS
Finansal İyî Oluş Ölçeği	2,6822	0,9436
Finansal Kaygı	2,5659	1,0143
Gelecek Beklentisi	3,0078	1,0788

"Finansal İyî Oluş Ölçeği" ortalaması 2,6822 olup, "Finansal Kaygı" alt boyutu ortalaması 2,5659 ve "Gelecek Beklentisi" ortalaması ise 3,0078 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların gelecek beklentisi algısı yüksek iken, finansal kaygı algısı düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 4.
Normallik Sınaması

Ölçek ve Alt Boyutlar	Ort.	SS.	Skewness*	Kurtosis
Finansal İyî Oluş Ölçeği	2,6822	0,9436	0,168 (0,213)	-0,394 (0,423)
Finansal Kaygı	2,5659	1,0143	0,320 (0,213)	-0,445 (0,423)
Gelecek Beklentisi	3,0078	1,0788	-0,167 (0,213)	-0,571 (0,423)

*Parantez içindeki değerler Skewness ve Kurtosis istatistiklerine ilişkin standart hataları ifade etmektedir.

Tablo 5.
Cinsiyete Göre Ölçeklerin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Ort.	SS	t	Sig.
Finansal İyî Oluş Ölçeği	Erkek	74	2,7162	0,89932	0,474	0,636
	Kadın	55	2,6364	1,00671		
Finansal Kaygı	Erkek	74	2,6486	0,94263	1,076	0,284
	Kadın	55	2,4545	1,10249		
Gelecek Beklentisi	Erkek	74	3,0135	1,04020	0,070	0,944
	Kadın	55	3,0000	1,13855		

Tablo 6.
Medeni duruma Göre Ölçeklerin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

	Medeni durum	n	Ort.	SS	t	Sig.
Finansal İyî Oluş Ölçeği	Evli	97	2,6289	0,88349	-1,118	0,266
	Bekar	32	2,8438	1,08090		
Finansal Kaygı	Evli	97	2,4948	0,95877	-1,390	0,167
	Bekar	32	2,7813	1,15659		
Gelecek Beklentisi	Evli	97	3,0309	1,02524	0,423	0,673
	Bekar	32	2,9375	1,24272		

Tablo 7.
Çocuk Sahipliğine Göre Ölçeklerin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

	Çocuk sahipliği	n	Ort.	SS	t	Sig.
Finansal İyî Oluş Ölçeği	Evet	94	2,6489	0,88849	-0,654	0,514
	Hayır	35	2,7714	1,08697		
Finansal Kaygı	Evet	94	2,4787	0,95859	-1,610	0,110
	Hayır	35	2,8000	1,13241		
Gelecek Beklentisi	Evet	94	3,0851	1,01239	1,339	0,183
	Hayır	35	2,8000	1,23193		

Çarpıklık ve basıklık değerleri +2 ile -2 aralığında değerler almış olan grupların normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (George & Mallery, 2003). Tablo 4'te yer alan Skewness ve Kurtosis değerlerine bu değerler ilgili aralık içinde yer alıp normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre finansal iyi oluş ölçeğinin ve alt boyutlarının cinsiyete göre herhangi bir farklılığı tespit edilememiştir. "Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların cinsiyetine göre farklılık gösterir" olarak ifade edilen H1 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6'da bulunan sonuçlara finansal iyi oluş ölçeğinin ve alt boyutlarının medeni duruma göre herhangi bir farklılık tespit edilememiştir. "Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların medeni durumuna göre farklılık gösterir." olarak ifade edilen H2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8.
Eğitim Durumu Göre Ölçeklerin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Eğitim Durumu	n	Ort.	SS	F	Sig.
Finansal İyî Oluş Ölçeği	İlköğretim	4	3,0000	1,15470	1,240	0,295
	Lise	10	2,8000	0,91894		
	Önlisans	12	2,9167	1,08362		
	Lisans	15	2,2000	0,86189		
	Yüksek lisans	31	2,5806	0,84751		
Finansal Kaygı	Doktora	57	2,7719	0,96395		
	İlköğretim	4	2,5000	0,57735		
	Lise	10	3,2000	1,03280		
	Önlisans	12	2,5833	1,08362		
	Lisans	15	2,2000	0,86189		
Gelecek Beklentisi	Yüksek lisans	31	2,5484	0,99461		
	Doktora	57	2,5614	1,05251		
	İlköğretim	4	3,2500	0,95743		
	Lise	10	2,5000	0,97183		
	Önlisans	12	3,2500	1,35680		
	Lisans	15	2,6667	1,04654		
	Yüksek lisans	31	3,0000	0,85635		
	Doktora	4	3,2500	0,95743		

Tablo 9.
Gelir Durumu Göre Ölçeklerin Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Gelir Durumu (₺)	n	Ort.	SS	F	Sig.	Fark
Finansal İyî Oluş Ölçeği	0-3000 ₺	12	2,6667	1,07309	0,179	0,910	
	3001-5000 ₺	18	2,8333	1,24853			
	5001-8000 ₺	45	2,6667	0,82572			
Finansal Kaygı	8001 ₺ ve üstü	54	2,6481	0,91440	0,999	0,396	
	0-3000 ₺	12	2,5833	1,08362			
	3001-5000 ₺	18	2,9444	1,16175			
Gelecek Beklentisi	5001-8000 ₺	45	2,4889	0,94441			
	8001 ₺ ve üstü	54	2,5000	1,00471			
	0-3000 ₺	12	2,2500	1,28806			
	3,966	0,010	3-1 (1,10)				
	3001-5000 ₺	18	2,8889	1,13183			
	5001-8000 ₺	45	3,3556	0,90843			
8001 ₺ ve üstü	54	2,9259	1,06136				

Tablo 7'de tespit edilen bulgulara göre finansal iyi oluş ölçeğinin ve alt boyutlarının çocuk sahipliğine göre herhangi bir farklılığı tespit edilememiştir. "Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların çocuk sahibi olup olmadıklarına göre farklılık gösterir." olarak ifade edilen H3 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8'de yer alan sonuçlara göre finansal iyi oluş ölçeğinin ve alt boyutlarının araştırmaya katılanların eğitim durumuna göre herhangi bir farklılığı tespit edilememiştir. "Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların eğitim düzeyine göre farklılık gösterir" olarak ifade edilen H4 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 9'da yer alan sonuçlara göre finansal iyi oluş ölçeğinin ve alt boyutlarının araştırmaya katılanların gelir durumuna göre herhangi bir farklılığı tespit edilememiştir. Fakat alt boyutlardan "Gelecek Beklentisi" ile gelir düzeyi boyutunda anlamlı bir farklılaşma olmuştur. 5001-8000 ₺ gelir elde edenler, 0-3000 ₺ arası gelir elde edenlere göre farklılaşmaktadır. Bunun anlamı yüksek gelirli üniversite çalışanları düşük gelirli üniversite çalışanlarına oranla gelecekte beklenen daha olumludur şeklinde açıklanabilir. Finansal iyi oluş düzeyi katılımcıların gelir seviyesine göre farklılık gösterir şeklinde ifade edilen H5 hipotezi finansal iyi oluş ölçeği açısından reddedilirken, bu ölçeğin alt boyutlarından gelecek beklentisi açısından ise kabul edilmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Finansal iyi oluş kavramı davranışsal finans kapsamında değerlendirilen önemli konulardan biridir. Çünkü kişilerin finansal anlamda kendilerini güvende hissetmeleri ve gelecek kaygısı taşıyıp taşımadıkları farklılık gösterebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı üniversitede çalışan akademik ve idari personelin finansal iyi oluş düzeylerinin demografik faktörler yardımıyla açıklanmasıdır. Araştırma sonuçlarına göre, finansal iyi oluş düzeylerinin ve bu düzeyin finansal kaygı boyutunun genel kapsamda demografik faktörler ile herhangi bir farklılaşması bulunmamış olup, ilgili ölçeğin alt boyutlarından gelecek kaygısının çalışanların gelir seviyesine göre anlamlı bir farklılaşması tespit edilmiştir. Bu farklılaşma, yüksek gelir elde eden üniversite çalışanlarının düşük gelirli üniversite çalışanlarına göre gelecekte beklenenleri daha olumludur şeklinde açıklanabilir. Akademik ve idari personelin unvanlarının yükselmesi ve buna paralel olarak gelir düzeyinin artması ile çalışanların finansal açıdan gelecek beklentileri anlamında kendilerini daha iyi konumlandırmalarına sebep olabilir. Taft ve ark. (2013) çalışmalarında eğitim ile finansal iyi oluş arasında pozitif ilişkili bulmuş, Gutter ve Copur (2011) üniversite öğrencilerine yaptıkları çalışmada demografik faktörler ile finansal iyi oluş arasında önemli etkiler tespit etmiş olup, bulunan sonuçlar bu çalışmadan farklılaşmaktadır.

Üniversite çalışanlarının finansal iyi oluş düzeylerinin demografik faktörler yardımıyla araştırılmasını içeren ulusal ve uluslararası literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olup, bu çalışma finansal iyi oluş kavramı açısından davranışsal finans alanı ile ilgili literatürü destekleyici niteliktedir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki üniversite çalışanları üzerine yapılmıştır. Araştırmada kullanılan hedef kitlenin tüm kamu çalışanlarına ya da özel sektör çalışanlarına uygulanması suretiyle çalışma geliştirilebilir. Ayrıca bu çalışma finansal iyi oluş kavramını farklı şekillerde araştırmak isteyen araştırmacılar için örnek teşkil edebilir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nden (Tarih: 20 Ocak 2021, Karar No: 02) alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from the ethics committee of Isparta Applied Sciences University (Date: January 20, 2021, Decision Number: 02).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Addin, M. M., Nayebezhadeh, S., Taft, M. K., & Sadrabadi, M. M. M. (2013). Financial Strategies and Investigating The Relationship Among Financial Literacy, Financial Well-Being, and Financial Worry. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2(3), 1279-1289.

- Ahmetoğulları, K., & Parmaksız, H. (2017). Finansal İyilik Halinin Finansal Okuryazarlık ve Kredi Kartı Tutumuyla İlişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 48(5), 317-330.
- Ali, M., & Siddiqui, D. A. (2021). Improving Financial Capability and Well Being: The Effect of Financial Attitude and Knowledge, Mediated by Financial Behavior, and Inclusion. *Complemented by Demographics*, 1-27.
- Ameliawati, M., & Setiyani, R. (2018). The Influence of Financial Attitude, Financial Socialization, and Financial Experience to Financial Management Behavior with Financial Literacy as the Mediation Variable, International Conference on Economics, Business and Economic Education. *KnE Social Sciences*, 811-832.
- Atabay, İ., Kutbay, A. Y., Karakas, F., Koc, F., & Alamur, B. (2018). Risk Eğiliminin Finansal İyi Olma Hali Üzerindeki Etkileri: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama. *PressAcademia Procedia*, 7(1), 191-197.
- Bonke, J., & Browning, M. (2009). The Distribution of Financial Well-Being and Income within the Household. *Review of Economics of the Household*, 7, 31-42.
- Brüggen, E. C., Hogreve, J., Holmlund, M., Kabadayi, S., & Löfgren, M. (2017). Financial Well-Being: A Conceptualization And Research Agenda. *Journal of Business Research*, 79, 228-237.
- Chan, S. F., Chau, A. W. L., & Chan, K. Y. K. (2012). Financial Knowledge and Aptitudes: Impacts on College Students' Financial Well-Being. *College Student Journal*, 46(1), 114.
- Dündar, G. İ., Akduman, G., & Hatipoğlu, Z. (2018). Finansal İyilik ve Tüketim İlişkisinin Kuşaklar Bazında İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Istanbul Management Journal*, 29(84), 31-50.
- Garğarsdóttir, R. B., & Dittmar, H. (2012). The Relationship Of Materialism To Debt And Financial Well-Being: The Case Of Iceland's Perceived Prosperity. *Journal of Economic Psychology*, 33, 471-481.
- George, D., & Mallery, P. (2003). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 11.0 Update, Pearson Education, Inc, United States of America.
- Gerrans, P., Speelman, C., & Campitelli, G. (2014). The Relationship Between Personal Financial Wellness and Financial Wellbeing: A Structural Equation Modelling Approach. *Journal of Family and Economic Issues*, 35, 145-160.
- Gutter, M., & Copur, Z. (2011). Financial Behaviors and Financial Well-Being of College Students: Evidence from a National Survey. *Journal of Family and Economic Issues*, 32, 699-714.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48
- Kim, J., Garman, E. T., & Sorhaindo, B. (2003). Relationships Among Credit Counseling Clients' Financial Well-Being, Financial Behaviors, Financial Stressor Events, and Health. *Financial Counseling and Planning*, 14, 75-87.
- Kutbay, A. Y., Özbek, V., & Koç, F. (2017). Kişisel Faktörler ve Postmodern Tüketim Şekillerinin Finansal İyi Olma Hali Üzerindeki Etkisi, International Conference on "Scientific Cooperation for the Future in Economics and Administrative Sciences. *Thessaloniki*, 262-273.
- Lai, C. P. (2019). Personality Traits and Stock Investment of Individuals. *Sustainability*, 11, 1-14.
- Mokhtar, N., Husniyah, A. R., Sabri, M. F., & Abu Talib, M. (2015). Financial Well-Being among Public Employees in Malaysia: A Preliminary Study. *Asian Social Science*, 11(18), 49-54.
- Norvilitis, J. M., Szablicki, P. B., & Wilson, S. D. (2003). Factors Influencing Levels of Credit-Card Debt in College Students. *Journal of Applied Social Psychology*, 33(5), 935-947.
- O'Neill, B., Sorhaindo, B., Xiao, J. J., & Garman, E. T. (2005). Financially Distressed Consumers: Their Financial Practices, Financial Well-being, and Health. *Financial Counseling and Planning*, 16(1), 73-87.
- Özer, G., & Kutbay, A. Y. (2018). Kişisel Finansal Faktörler, Kompulsif Satın Alma ve Finansal İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 73-99.
- Özkan, H. (2021). Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Personel Daire Başkanı, Meslek Yüksekokulları Personel Sayıları.

- Rahman, N. L. A., & Shafiai, N. 'I. A. (2021). Modelling Financial Wellbeing Among Young Employees in Malaysia During Movement Control Order (MCO). *Jurnal Intelek*, 16(1), 183-189.
- Riitsalu, L., & Murakas, R. (2019). Subjective Financial Knowledge, Prudent Behaviour and Income The Predictors of Financial Well-Being in Estonia. *International Journal of Bank Marketing*, 37(4), 934-950.
- Sabri, M. F., & Falahati, L. (2012). Estimating a Model of Subjective Financial Well-Being among College Students. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2, 191-199.
- Shim, S., Xiao, J. J., Barber, B. L., & Lyons, A. C. (2009). Pathways to Life Success: A Conceptual Model of financial Well-Being for young Adults. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 708-723.
- Strömbäck, C., Lind, T., Skagerlund, K., Västfjäll, D., & Tinghög, G. (2017). Does Self-Control Predict Financial Behavior and Financial Well-Being? *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 14, 30-38.
- Sunal, O. (2012). Finansal İyilik Hali Ölçeği (FIHÖ): Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 209-214.
- Taft, M. K., Hosein, Z. Z., Mehrizi, S. M. T., & Roshan, A. (2013). The Relation between Financial Literacy, Financial Wellbeing and Financial Concerns. *International Journal of Business and Management*, 8(11), 63-75.

Öğrencilerin genel piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyelerinin arbitraj davranışına etkisi: Logit modeli

The effect of students' awareness levels on general market behaviors on arbitrage behavior: The logit model

Hakan TUNÇ
Hidayet GÜNEŞ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniver-
sitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü,
Burdur, Türkiye

öz

Birçok alanda finansal ürün ve uygulamaların artması ve karmaşık hale gelmesi, finansal karar alırken bireyleri daha dikkatli davranmaya itmektedir. Finansal karar alırken gerekli olan bilgi ve birikime sahip olan bireyler, aldıkları kararlar sonucunda hem kendilerine hem de finansal sistemin gelişimine katkı sağlayabilmektedirler. Yatırımcılar, alacağı finansal kararlar sonucunda kar elde etme amacı gütmektedir. Döviz piyasasında işlem yapmak isteyen bireyler, döviz piyasasıyla ilgili konuları iyi derecede bilmek durumundadır. Arbitraj, döviz piyasalarında çokça adı geçen kavramlardan biridir. Arbitraj sayesinde yatırımcılar, farklı piyasalarda oluşan fiyat farklılıklarından faydalanarak kazanç sağlayabilmektedirler. Bu çalışma üniversite öğrencilerinin genel piyasa davranışlarına yönelik finansal okuryazarlık seviyelerinin arbitraj davranışı üzerine etkisini araştırmak için yapılmıştır. Öğrencilerin genel piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyelerinin öğrencilerin arbitraj davranışına olan etkisi Logit modeli ile araştırılmış ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, öğrencilerin farkındalık seviyesindeki artışların öğrencileri döviz piyasasında arbitraj yapmaya ittiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arbitraj, Logit Modeli, finansal farkındalık

ABSTRACT

The increase and complexity of financial products and applications in many areas push individuals to be more careful when making financial decisions. Individuals who have the necessary knowledge and experience when making financial decisions can contribute to the development of both themselves and the financial system as a result of the decisions they take. Investors aim to make a profit as a result of the financial decisions they will take. Individuals who want to trade in the foreign exchange market must have a good knowledge of the subjects related to the foreign exchange market. Arbitrage is one of the concepts that is mentioned a lot in foreign exchange markets. Thanks to arbitrage, investors can profit by taking advantage of price differences in different markets. This study was conducted to investigate the effect of university students' financial literacy levels on general market behavior on arbitrage behavior. The effect of students' awareness of general market behavior on students' arbitrage behavior was investigated with the Logit model and it was concluded that it had a statistically significant effect. In addition, it was determined that the increase in the awareness level of the students pushed the students to arbitrage in the foreign exchange market.

Keywords: Arbitrage, Logit Model, financial awareness

Giriş

Finansal sistem üzerinde özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda çok önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 20. Yüzyılın son çeyreği başında Bretton-Woods sisteminin işlerliğini yitirmesi ile sabit döviz kuru uygulamaları bırakılmış bunun sonucunda, finansal piyasaların küreselleşmesi ile rekabet artmıştır. Teknolojik ilerlemeler ile beraber fiyatlar ve haber akışı şeffaf hale gelmiştir. Ülkeler arası sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte, sermayelerin dolaşımı kolaylaşmış ve maliyetler önemli ölçüde azalmıştır (Yılmaz & Tuncay, 2012).

Finansal alanlarda meydana gelen değişimler, yeni finansal ürünlerin ortaya çıkmasını ve finansal ürünlerin daha karmaşık olmasını sağlamakta, bu da tüketicilerin yeni duruma yaşamayı öğrenmelerini ve bu durumla ilgili temel bilgileri hızlı bir şekilde edinmelerini zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı finansal okuryazarlık, alınacak olan finansal kararlarda bireylere yol gösterebilecek önemli bir kavrama dönüşmektedir (Gökmen, 2012).

Finansal okuryazarlığı Lusardi ve Olivia (2014), plan yapma, servet biriktirme, tasarruf, borçlanma ve emeklilik gibi finansal konularda doğru ve etkin kararlar alabilme ve bu bilgilere sahip olan bireylerde olması gereken finansal karar alma süreci olarak tanımlanmaktadır. Finansal okuryazarlık, yukarıda da

Geliş Tarihi/Received: 18.12.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 27.01.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Hidayet GÜNEŞ
E-posta: htunc@mehmetakif.edu.tr

Cite this article: Tunç, H., & Güneş, H. (2022). The effect of students' awareness levels on general market behaviors on arbitrage behavior: The logit model. *Otu Journal of Faculty of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 52-56.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

bahsedildiği gibi uzun vadeli tasarruf ve yatırıma dönük alınacak kararlarda finansal farkındalığı esas almaktadır. Birçok alanda finansal ürün ve uygulamaların artması ve karmaşık hale gelmesi, finansal karar alırken bireyleri daha dikkatli davranmaya itmektedir. Bireylerin finansal sistemin en büyük oyuncularından olan banka ile olan ilişkilerinin artması (temel bankacılık hizmetlerinden yararlanma, kredi ve türevlerini kullanma gibi), ileriye dönük tasarruf ve yatırımlar gerçekleştirilmesi, yeni finansal hizmetlerden faydalanması gibi durumlar finansal okuryazarlık seviyesinin yükselmesiyle doğru orantılı olarak gelişebilme ve büyüyebilme imkânına sahip olmaktadır. Finansal karar alırken gerekli olan bilgi ve birikime sahip olan bireyler, aldıkları kararlar sonucunda hem kendilerine hem de finansal sistemin gelişimine katkı sağlayabilmektedirler. Tersi olması durumunda ise başta kendileri olmak üzere finansal sisteme de zarar verebilme durumu ortaya çıkmaktadır (İslamlı & Aliyev, 2016).

Herhangi bir ülke ulusal parasının başka bir ülke parasına çevrilmesine imkân sağlayan veya yabancı ülke paralarının alınıp satılabildiği piyasalara döviz piyasası adı verilmektedir (Seyyidoğlu, 2015). Bu piyasalarda döviz alım satım işlemi yapan *ticari bankalar*, *kambiyo komisyoncuları* ve *merkez bankaları* bulunmaktadır. Ticari bankalar, müşterilerin getirmiş oldukları döviz tasarruflarını tevdiat olarak kabul etmekte ve bunları talep edenlere kredi olarak kullanılmaktadır. Kambiyo komisyoncuları, çeşitli finans merkezleri ile sürekli iletişim içerisinde bulunmalarından dolayı arbitraj yapmakta ve finans kurumlarına aracılık faaliyetinde bulunmaktadırlar. Merkez bankaları da, piyasada para otoritesine sahip olduğundan gerekli gördüğü durumlarda piyasada işlem yapmaktadır (Karluk, 2013). Bireysel yatırımcılar da isterlerse banka döviz tevdiat hesabı vasıtasıyla isterlerse de döviz büroları aracılığıyla döviz alım satım işlemi gerçekleştirebilmektedirler. Döviz piyasalarında işlem yapan yatırımcılar, alacağı finansal kararlar sonucunda kar elde etme amacı gütmektedir. Bunun içinde döviz piyasasıyla ilgili konuları iyi derecede bilmeleri gerekmektedir. Arbitraj döviz piyasalarında çokça adı geçen kavramlardan biridir. *Arbitraj*, farklı piyasalarda oluşan fiyat farklılıklarından faydalanmak için kıymetli maden, menkul kıymet ve yabancı para satın alarak bunları eş zamanlı olarak diğer piyasalarda satıp kazanç sağlama işlemine verilen isimdir (Korkmaz & Ceylan, 2015). Yani yatırımcıların, risksiz kazanç elde edebilecek şekilde finansal varlık ile ilgili oluşan yanlış fiyatlandırmayı kullanmasına arbitraj denilmektedir. Fiyatlardaki tutarsızlıklardan kar elde etmek için aynı eşdeğer menkul kıymetlerin eşzamanlı olarak alım ve satımının yapılmasıdır. Arbitraj sayesinde piyasalar arasında fiyat dengesi tekrardan sağlanabilmektedir (Bodie ve ark., 2014).

Bu çalışma üniversite öğrencilerinin genel piyasa davranışlarına yönelik finansal okuryazarlık seviyelerinin arbitraj davranışı üzerine etkisini araştırmak için yapılmaktadır. Bu bölümden sonra literatür taraması, veri seti ve yöntem ardından da sonuç bölümü ile çalışma bitirilmektedir.

Literatür Taraması

Literatür kapsamında döviz merkezine alarak yapılan finansal okuryazarlık çalışması bulunmadığı için üniversite öğrencilerinin genel finansal okuryazarlık düzeyi üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmektedir.

Temizel ve Bayram (2011), Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerini araştırdıkları çalışmada; öğrencilerin finansal durumlarını yönetme noktasında kendilerini olduğundan daha başarılı gördüklerini, bu yüzden de finansal okuryazarlık seviyesinin art-

tırılmasına yönelik içeriklerin eğitim müfredatlarına eklenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Bacova ve ark. (2013), Slovakya'da eğitim gören 695 üniversite öğrencisinin finansal okuryazarlık seviyeleri ve bireysel finans bilgisini tespit etmek için yaptıkları çalışmada, ankete katılan öğrencilerin %54 oranında doğru cevap verdiğini; erkeklerin kadınlara göre okuryazarlık seviyesinin yüksek olduğunu ve ekonomi bölümünde okuyan öğrencilerin diğer bölümlerde okuyanlara göre bireysel finans konusunda daha fazla bilgiye sahip olduklarını belirlemişlerdir.

Şahin ve Ergin (2014), Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerinin demografik özellikleri ile finansal okuryazarlık seviyeleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada; öğrencilerin temel düzeyde finansal okuryazar olduklarını ve cinsiyet, öğretim şekli ve hane geliri gibi demografik özelliklerin farklı finansal okuryazarlık konularında etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çam ve Barut (2015), Gümüşhane Üniversitesi'nde okuyan ön lisans öğrencileri üzerinde finansal okuryazarlık seviyeleri ve davranışlarını tespit etmek için yaptıkları çalışmada, ankete katılan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğunu bulmuşlardır.

Kılıç, Ata ve Seyrek (2015), Gaziantep Üniversitesi bünyesindeki 12 fakülte öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerini araştırdıkları çalışmada, kredi kartı ve internet bankacılığı kullanım durumunun finansal okuryazarlık seviyelerini etkilediğini ve öğrencilerin düşük seviyede finansal okuryazar olduklarını tespit etmiştir.

Ünal, Düğür ve Söylemez (2015), Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı Meslek Yüksekokulu'nda eğitim gören kredi kartı kullanan öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmada, ekonomi okuryazarlığı seviyesi yüksek olan bireylerin finansal olaylara bakış açılarının daha rasyonel ve planlı olduğunu ifade etmişlerdir.

Biçer ve Altan (2016), Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde eğitim gören öğrencilerin harcama, tutum, algı ve ilgi gibi dört boyutta finansal okuryazarlık seviyelerini araştırdıkları çalışmada, cinsiyete göre herhangi bir farklılık olmadığını; algı konusunda ise finansal eğitim alan öğrencilerin eğitim almayanlara göre finansal okuryazarlık seviyelerinin daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir.

Barış (2016), Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesini araştırdığı çalışmada, temel düzeyde finansal okuryazarlıklarının düşük seviyede olmadığını ancak ileri düzey finansal okuryazarlıklarının düşük seviyede olduğunu belirlemiştir.

Kocabıyık ve Teker (2018), Süleyman Demirel Üniversitesi'nde eğitim gören 614 öğrenci üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmanın sonucunda, ankete katılan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğunu; erkeklerin kadınlara göre daha yüksek finansal okuryazarlık seviyesine sahip olduğunu ayrıca iktisadi ve idari bilimlerde okuyan öğrencilerin diğer fakültelerde okuyan öğrencilere göre daha yüksek seviyede okuryazar olduklarını göstermişlerdir.

Öngen ve Öngen (2018), Adnan Menderes Üniversitesi Aydın İktisat Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerini araştırdıkları çalışmada, öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğunu ve özellikle faiz, menkul kıymet, kredi kartlarının işlevi ve işleyişi ile finansal ürünlerin risk karşılaştırması gibi konularda finansal okuryazar olmadıklarını tespit etmişlerdir.

Bağcı ve Arabacı (2019), Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde eğitim gören 250 öğrenci üzerine yaptıkları çalışma sonucunda, finansal okuryazarlık seviyelerinin oldukça düşük olduğunu tespit etmişlerdir.

Karadeniz, Koşan, Gecgin ve Beyazgül (2019), Kafkas Üniversitesi Sarıkamış kampüsünde eğitim gören 440 öğrenci üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada, öğrencilerin büyük çoğunluğunun finansal okuryazarlık seviyelerinin temel düzeyde yüksek, ileri düzeyde ise düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Namlı ve Kaya (2019), Atatürk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi'nde eğitim gören 261 öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmanın sonucunda, finansal okuryazarlık seviyelerinin çok düşük olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Yılmaz ve Aslan (2020), Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerini tespit edebilmek amacıyla yaptıkları çalışmada, genel finansal okuryazarlık seviyelerinin orta düzeyde olduğunu belirlemişlerdir.

Arslan (2020), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin belirlemek için yaptığı çalışmada, öğrencilerin %56,7'sinin finansal okuryazarlık seviyesinin iyi düzeyde olduğunu ortaya koymuştur.

Sumer ve Gövdeli (2020), Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerini tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışmada, finansal tablo, faiz, matematiksel işlem ve paranın zaman değeri gibi konularda doğru cevap verdikleri; yatırım, vergi ve mevzuat konularında yanlış cevap verdiklerini belirlemişlerdir.

Literatür kapsamında verilen çalışmalar dikkate alındığında, finansal farkındalığın arbitraj davranışı üzerine etkisini araştıran çalışmanın olmaması bu çalışmanın özgünlüğünü ifade etmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın literatüre farklı bakış açıları getireceği düşünülmektedir.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın uygulama kısmında, öğrencilerin genel piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyelerinin arbitraj davranışına etkisini ölçmek için Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören 413 öğrenciye rastgele örneklem yöntemiyle anket uygulaması yapılmıştır. Ankette yer alan sorular, araştırmacılar tarafından gerekli literatür taranarak hazırlanmıştır. Anketin iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerine uygulanmasının ana nedeni, bu fakültede okuyan öğrencilerin finans piyasalarına ilişkin dersler almış olmalarıdır. Ankette finansal piyasalara ilişkin farkındalık seviyesine dair soruların güvenilirlik testinde Cronbach's Alpha değeri 0,69 çıkmıştır. Bu sonuç anketimizin güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2005).

Ankette öğrencilerin farkındalık seviyelerini ölçmek için 11 farklı soru sorulmuş olup, bu sorulardan bazılarının ortalama sonuçları Tablo 1'de verilmiştir. Bazı soruların (Yatırımcının parasıyla farklı varlıklara yatırım yapması, onun para kaybetme riskini artırır) doğru cevabı, yanlış olarak işaretlenen cevap olmaktadır. Dolayısıyla böyle olan sorular, ters kodlama yapılarak analize tabi tutulmuştur.

Ankette, sorular öğrencilerin kolay cevaplayabilmesi açısından üçlü likert biçiminde sorulmuş olup fikrim yok cevabı sıfır, yanlış cevap bir, doğru cevap iki şeklinde kodlanmıştır. Dolayısıyla üç cevabımızın ortalaması bir etmekte birin üstünde olan ortalamalar

Tablo 1.
Temel İstatistik Sonuçları

Sorular	N	Ortalama	Standart Sapma	Skewness	Kurtosis
İnternet bankacılığı yardımıyla hisse senedi alım satım işlemleri yapılabilmektedir.	413	1.1547	0.86151	-0.303	-1.588
FED faiz artırdığı zaman Türkiye'den sıcak para çıkışı olur.	413	0.9931	0.91411	0.014	-1.807
Yatırımcının parasıyla farklı varlıklara yatırım yapması, onun para kaybetme riskini artırır.	413	1.2587	0.71205	-0.422	-0.959
Forex piyasası kaldıraçlı bir işlem piyasasıdır.	413	0.8430	0.93457	0.318	-1.784
Ons altın gibi kıymetli madenlerin ölçü birimidir.	413	0.8845	0.90296	0.230	-1.738
Hisse Senetlerine yatırım yaptığımızda faiz kazancı elde edersiniz.	413	1.0393	0.69444	-0.053	-0.919

Tablo 2.
Logit Model Sonuçları

	Omnibus -Ki-kare	Omnibus-Sig	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
Step/Block/Model	9.902	.002	342.167	.023	.041

Tablo 3.
Logit Katsayı Sonuçları

	B	Exp(B)	Wald	Sig	95% C.I.for EXP(B)
Bağımlı Değişken: Farkındalık Seviyesi	-1.306	.271	9.394	.002	.117 - .624

yüksek farkındalık eğilimini, birin altında kalan cevaplar düşük farkındalık eğilimini göstermektedir.

Öğrencilere, genel piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyeleri üzerine sorulan 11 sorunun ortalama değeri 1.12 olup genel olarak ankete katılan öğrencilerin finansal piyasalara ilişkin farkındalık seviyelerinin ortalamasının üstünde olduğunu söyleyebiliriz. Tablo 1'de yer alan altı soru incelendiğinde; "Yatırımcının parasıyla farklı varlıklara yatırım yapması onun para kaybetme riskini artıracağı" düşüncesinin en yüksek ortalamaya sahip olması öğrencilerin risk kavramına hâkimiyetini; "İnternet bankacılığı yardımıyla hisse senedi alım satım işlemleri yapılabilmektedir" ve "Hisse Senetlerine yatırım yaptığınızda faiz kazancı elde edersiniz" sorularının da yüksek ortalamaya sahip olması öğrencilerin hisse senedi piyasasına yönelik bilgi sahibi olduklarını; en düşük ortalamaya sahip olan Forex piyasalarına ilişkin soru da öğrencilerin kaldıraçlı piyasalardan uzak olduklarını göstermektedir.

Çalışmada, uygulamanın devamında öğrencilerin piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyelerinin arbitraj davranışına etkisini ölçmek için lojistik regresyon modeli kurulmuştur. Lojistik regresyon modeli son yıllarda tıp, tarım ve ekonomi alanlarında çok kullanılmaktadır. Bu modelin en önemli avantajı, doğrusal regresyonda var olan birçok varsayımı barındırmaması ve bağımlı değişkenin ikili olabilmesidir (Bircan, 2004).

Modelde, bağımlı değişken olarak öğrencilere ankette sorulan "Döviz al-sat işlemi yaptınız mı?" sorusuna ilişkin verdikleri cevaplar kullanılmış olup: evet cevabı bir (1) hayır cevabı iki (2) şeklinde kodlanmıştır.

Analizin ilk aşamasında, kurulan Logit modelinin bir bütün olarak anlamlılığı test edilmiştir. Bu kısımda kurulan modelin, sabit terime ek olarak bağımsız değişkeni ilave ettiğimiz zaman modelin anlamlılığı ölçülmektedir (Çokluk, 2010). Tablo 2'deki Omnibus olasılık (sig) değeri, 0.05 den küçük çıktığı için kurulan model

bir bütün olarak anlamlıdır. Ayrıca Tablo 2'de verilen Cox & Snell R Square değeri, başta hayali kurulan modele bağımsız değişken eklendiği zaman bağımlı değişkendeki varyansı açıklayabilme gücünü vermektedir (Çokluk ve ark., 2012). Bu değer yüzde ikinin üstündedir.

Analizin son aşamasında ise etkileşimi yorumlamada yardımcı olan katsayıların tahmini, Wald testi yardımıyla yapılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde katsayıya ilişkin olasılık değerinin 0.005'den küçük çıkmış olması, katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Beta (B) değerinin negatif çıkması, referans değer yönünde (0) bir eğilimi göstermektedir. Anketteki referans değer, Logit modeli tarafından evetler sıfır, hayırlar 1 olarak kodlanmıştır. Dolayısıyla öğrencilerin genel piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyelerindeki artış, öğrencilerin "Döviz al-sat yapıyor musunuz?" sorusuna evet deme eğilimlerini artırmıştır. Yani farkındalık seviyelerindeki artış, öğrencileri arbitraj yapmaya yönlendirmiştir. Ayrıca üstsel beta değeri olan Exp (B) değerinin 0,27 çıkması, öğrencilerin genel piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyelerindeki artışın arbitraj davranışını 0.27 kat artırdığını göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bir ekonominin sürdürülebilir gelişimi ile finansal piyasaların gelişimi birbirine paralel hareket eden süreçlerdir. Ekonomilerde finansal piyasalar ne kadar rasyonel işliyorsa reel ekonomiye katkısı o kadar fazla olacaktır. Finansal piyasaların rasyonel işleminde hiç şüphesiz bu piyasaya ilişkin farkındalık ve okuryazarlık seviyesinin yüksek olmasının büyük önemi vardır. Özellikle konu ile alakalı eğitimler alan iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerinin farkındalık seviyesinin düzeyi ve bu farkındalığın sık tercih edilen bir finansal davranış olan öğrencilerin döviz arbitraj davranışına etkisi, lisans düzeyindeki öğrencilere konu ile alakalı genel bir eğilim vereceği düşünülmektedir. Ayrıca henüz mezun olmadan öğrencilerin farkındalık seviyeleri ve mezun olduktan sonra da bu piyasanın beşeri sermayesi olma ihtimallerine karşın genel piyasaya etkisi açısından önem arz etmektedir.

Birçok alanda finansal ürün ile uygulamaların artması ve karmaşık hale gelmesi bireyleri, finansal kararlarını alırken daha dikkatli davranmaya itmektedir. Bireylerin finansal sistemin en büyük oyuncularından olan banka ile olan ilişkilerinin artması (temel bankacılık hizmetlerinden yararlanma, kredi ve türevlerini kullanma gibi), ileriye dönük tasarruf ve yatırımlar gerçekleştirilmesi, yeni finansal hizmetlerden faydalanması gibi durumlar finansal okuryazarlık seviyesinin yükselmesiyle doğru orantılı olarak gelişebilme ve büyüyebilme imkânına sahip olmaktadır. Finansal karar alırken gerekli olan bilgi ve birikime sahip olan bireyler, aldıkları kararlar sonucunda hem kendilerine hem de finansal sistemin gelişimine katkı sağlayabilmektedirler.

Bu çalışmada yapılan anket sonucunda, öğrencilerin genel piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyelerinin öğrencilerin arbitraj davranışına istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu ve öğrencilerin farkındalık seviyesindeki artışların öğrencileri döviz piyasasında arbitraj yapmaya ittiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerin genel piyasa davranışlarına ilişkin farkındalık seviyelerindeki artışın, döviz arbitraj davranışını 0.27 kat artırdığını göstermektedir. Aynı zamanda yapılan anket sonucunda, öğrencilerin genel anlamda finansal piyasalara ilişkin bir farkındalık seviyesine sahip oldukları ortaya konulmuştur.

Lisans öğrencilerinin, finansal farkındalığını ve okuryazarlığını artırabilmek için çeşitli devlet kurumları tarafından eğitimlerin

ücretsiz olarak sunulması, iş hayatına atılacak olan öğrencilerin ekonomi ve finans alanlarında kendilerini daha iyi yetiştirebilmelerine ve bunun sonucunda para ile alakalı konularda çözüm odaklı davranabilmelerine olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – H.T., H.G.; Tasarım – H.T., H.G.; Denetleme – H.T., H.G.; Kaynaklar –H.T., H.G.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – H.G.; Analiz ve/veya Yorum – H.T.; Literatür Taraması – H.G., S.L.; Yazıyı Yazan – H.T., H.G.; Eleştirel İnceleme – H.T., H.G.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – H.T., H.G.; Design – H.T., H.G.; Supervision – H.T., H.G.; Resources – H.T., H.G.; Data Collection and/or Processing – H.G.; Analysis and/or Interpretation – H.T.; Literature Search – H.G.; Writing Manuscript – H.T., H.G.; Critical Review – H.T., H.G.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Arslan, Ö. (2020). Üniversite öğrencilerinde finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Sivas cumhuriyet üniversitesi örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 227-257.
- Bacova, M., Conkova, M., & Bricova, Z. (2013). Financial literacy of students in Slovak republic. *The 7th International Days of Statistics and Economics*, 51-60.
- Bağcı, H., & Arabacı, S. M. (2019). Finansal okuryazarlık düzeyinin ve finansal okuryazarlığı etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Business and Management Studies: An International Journal*, 7(3), 68-88.
- Barış, S. (2016). Finansal okuryazarlık ve bütçeleme davranışı: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(2), 13-38.
- Biçer, E. B., & Altan, F. (2016). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık ile ilgili tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1501-1517.
- Bircan, H. (2004). Lojistik regresyon analizi: tıp verileri üzerine bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 185-208.
- Bodie, Z., Kane, A., & Marcus, A. J. (2014). *Investments* (10nd ed.). The McGraw-Hill/Irwin Series in Finance, Insurance and Real Estate. New York: McGraw-Hill Education.
- Çam, V. A., & Barut, A. (2015). Finansal okuryazarlık düzeyi ve davranışları: Gümüşhane üniversitesi önlisans öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 63-72.
- Çokluk, Ö. (2010). Kuram ve uygulamada eğitim bilimleri / Educational sciences: theory & Practice 10(3), 1357-1407.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ergün, B., Şahin, A., & Ergin, E. (2014). Finansal okuryazarlık: işletme bölümü öğrencileri üzerine bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 847-864.
- Gökmen, H. (2012). *Finansal okuryazarlık*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- İslamlı, İ., & Aliyev, Y. (2016). Finansal okuryazarlığın sosyo-ekonomik duruma etkisi: Bakü örneği. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6, 11-20.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

- Karadeniz, E., Koşan, L., Gecgin, E., & Beyazgül, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin analizi: Kafkas üniversitesi Sarıkamış kampüsünde bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 325-346.
- Karlık, S. R. (2013). *Uluslararası ekonomi teori-politika*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kılıç, Y., Ata, H. A., & Seyrek, H. İ. (2015). Finansal okuryazarlık: üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 66, 129-150.
- Kocabiyik, T., & Teker, T. (2018). Finansal okuryazarlık: Süleyman Demirel üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 117-144.
- Korkmaz, T., & Ceylan, A. (2015). *Sermaye piyasası ve menkul değer analizi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Lusardi, A., & Olivia S. M. (2014). The economic importance of financial literacy: theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44.
- Namli, S., & Kaya, A. (2019). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin tespiti: Atatürk üniversitesi örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 960-982.
- Öngen, H. B., & Öngen, E. (2018). Finansal okuryazarlık eğitiminin, üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri üzerine etkisi: Adnan Menderes üniversitesi Aydın iktisat fakültesi örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 66, 222-238.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası iktisat teori politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sumer, S., & Gövdeli, T. (2020). Finansal okuryazarlık ve finansal davranış üzerine bir çalışma. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 86-98.
- Temizel, F., & Bayram, F. (2011). Finansal okuryazarlık: Anadolu üniversitesi iktisadi idari bilimler fakültesi (İİBF) öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 73-86.
- Ünal, S., Düger, Y. S., & Söylemez, C. (2015). Ekonomi okuryazarlığı ve kredi kartı tutumunun Rasyonel kredi kartı kullanımına etkisi: Dumlupınar üniversitesi Tavşanlı MYO örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 31-52.
- Yılmaz, E., & Aslan, T. (2020). Finansal okuryazarlık ve Siirt üniversitesi öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 87, 181-202.
- Yılmaz, V., & Tuncay, M. (2012). Finansal liberalizasyonun tasarruf ve yatırım üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 345-363.